

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

МІСІНКЕВИЧ АННА ЛЕОНІДІВНА

УДК 349.4

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕКУЛЬТИВАЦІЇ
ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ

Спеціальність 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право;
природоресурсне право

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Науковий керівник:
Носік Володимир Васильович
доктор юридичних наук, професор

Київ – 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Науково-теоретичні та законодавчі основи правового регулювання рекультивації земель	
1.1. Правові питання рекультивації земель у наукових джерелах.....	14
1.2. Законодавче забезпечення рекультивації земель в Україні.....	23
Висновки до розділу 1.....	38
РОЗДІЛ 2. Юридична природа рекультивації земель в Україні	
2.1. Поняття рекультивації земель як юридичної категорії.....	42
2.2. Об'єкти у правовідносинах з рекультивації земель в Україні.....	56
2.3. Суб'єктний склад у правовідносинах з рекультивації земель.....	79
2.4. Правові підстави та умови рекультивації земель.....	103
Висновки до розділу 2.....	119
РОЗДІЛ 3. Державно-правове регулювання правовідносин у сфері рекультивації земель	
3.1. Правові основи державної політики у сфері рекультивації земель.....	121
3.2. Інституційно-функціональне забезпечення рекультивації земель.....	134
Висновки до розділу 3.....	151
ВИСНОВКИ	155
ДОДАТОК	158
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	162

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

УРСР	– Українська Радянська Соціалістична Республіка
СРСР	– Союз Радянських Соціалістичних Республік
ЗК України	– Земельний кодекс України
ЛК України	– Лісовий кодекс України
КпНУ	– Кодекс про Надра України
ГОСТ	– Государственный стандарт
КСП	– Колективне сільськогосподарське підприємство
Держземагенство	– Державне агентство земельних ресурсів
ВК України	– Водний кодекс України
СНиП	– Строительные нормы и правила
КМ України	– Кабінет Міністрів України
ГК України	– Господарський кодекс України
Мінагрополітики	– Міністерство аграрної політики та продовольства України

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. За Конституцією України земля як об'єкт права власності Українського народу є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Тому одним з важливих напрямків завершення земельної реформи в Україні має бути забезпечення раціонального використання й охорони земель усіх категорій у межах території України, адже сучасний стан використання земель для потреб сільського господарства, промисловості, транспорту, зв'язку, оздоровчого, рекреаційного та іншого призначення внаслідок антропогенного впливу на довкілля характеризується багатьма негативними явищами і тенденціями, які супроводжуються скороченням площ і погіршенням якості продуктивних земель, забрудненням, засміченням, деградацією земель як сільськогосподарського, так і несільськогосподарського призначення. Серед деградаційних процесів земель найбільш масштабними є ерозія (близько 57,5 відсотка території), забруднення (близько 20 відсотків території), підтоплення (близько 12 відсотків території) [176].

У цьому зв'язку особливого значення набувають питання щодо виконання комплексу організаційно-правових, фінансових, матеріальних та інших заходів, спрямованих на проведення рекультивації земель з метою їх відновлення і повернення у їх попередній стан, відновлення ландшафтної структури земель, покращення санітарно-гігієнічних умов життя і діяльності людини, формування екологічної мережі в Україні.

У чинному земельному та інших галузях законодавства залишаються недостатньо врегульованими суспільні відносини у сфері рекультивації земель, оскільки правові норми з питань виконання заходів з відновлення якісного стану порушених внаслідок промислової та іншої діяльності земель, закріплені у нормативно-правових актах різної юридичної сили, мають переважно загальний чи декларативний характер, несистематизовані, що

призводить до виникнення юридичних прогалин та колізій у механізмі правового регулювання земельних рекультивацийних правовідносин.

Науково-теоретичною базою дисертаційного дослідження стали праці провідних українських учених у галузі земельного, екологічного, аграрного та гірничого права: В. І. Андрейцева, Г. І. Балюк, Н. П. Барабаш, А. Г. Бобкової, Н. В. Бондарчук, М. М. Бахуринської, О. А. Вівчаренка, Н. С. Гавриш, Н. Ю. Гальчинської, А. П. Гетьмана, С. В. Єлькіна, І. І. Каракаша, М. В. Краснової, Т. С. Кичилюк, Р. С. Кіріна, Т. О. Коваленко, Т. Г. Ковальчук, О. В. Конишевої, П. Ф. Кулинича, В. І. Лебеда, Т. В. Лісової, А. М. Мірошниченка, Н. П. Медведєвої, В. Л. Мунтяна, В. В. Носіка, Т. К. Оверковської, О. О. Погрібного, М. З. Романюка, В. І. Семчика, С. В. Сидорової, В. Ю. Уркевича, Ю. С. Шемшученка, А. П. Шеремета, М. В. Шульги, М. О. Фролова, С. І. Хом'яченко.

Дослідження базується також на роботах таких радянських та російських науковців у галузі права: Ф. Х. Адіханова, Г. С. Башмакова, Ю. Г. Жарікова, В. М. Зарькова, О. С. Колбасова, Н. І. Краснова, В. В. Петрова, Г. І. Петрова, В. Ф. Худоляла. У дисертації використані праці таких учених-землевпорядників: М. М. Буєвського, М. З. Гармаша, Н. М. Забеліни, Л. Ф. Зоріна, В. М. Данькова, Г. О. Зайцева, О. О. Колбасіна, В. Н. Мосінця, Л. В. Моторіної, М. К. Стариха, А. М. Третьяка, О. С. Фурти, а також роботи вчених-економістів, які займалися розробкою питань рекультивації земель: Д. С. Добряка, В. О. Мандрика, А. Г. Мартина, Р. В. Тихенка та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з планом наукової роботи кафедри земельного та аграрного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка в межах бюджетної теми «Доктрина права у правовій системі України: теоретичний і практичний аспект» (номер державної реєстрації №116БФ042-01).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є визначення правової природи рекультивації земель в Україні та розробка теоретичних висновків і практичних рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства України з означених правових питань.

Відповідно до поставленої мети у роботі визначено для вирішення такі основні завдання:

- визначити стан, тенденції і перспективи наукових досліджень у сфері правового забезпечення рекультивації земель в Україні;
- розкрити стан та перспективи законодавчого забезпечення рекультивації земель в Україні;
- сформулювати правове визначення рекультивації земель як юридичної категорії у галузі земельного права України;
- визначити об'єктний та суб'єктний склад земельно-рекультиваційних правовідносин;
- сформулювати основні права й обов'язки суб'єктів у правовідносинах з рекультивації земель в Україні;
- розкрити правові підстави та умови здійснення рекультиваційних робіт за чинним земельним законодавством України;
- провести порівняльно-правовий аналіз рекультивації земель в Україні та закордоном;
- визначити правові основи державної політики у сфері рекультивації земель в Україні;
- дослідити місце і роль органів державної влади та місцевого самоврядування у правовідносинах з рекультивації земель;
- розкрити інституційне забезпечення рекультивації земель в Україні.

Об'єктом дисертаційного дослідження є суспільні відносини, що врегульовані нормами права в процесі здійснення рекультивації пошкоджених та деградованих земель після промислового та іншого господарського використання.

Предметом дослідження є сучасні теоретичні і практичні проблеми правового регулювання рекультивації земель, наукові та нормативні джерела, матеріали застосування чинного законодавства, узагальнення практики, інші джерела з питань правового регулювання відносин у сфері здійснення рекультивації пошкоджених, деградованих та забруднених земель в Україні.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційної роботи є сукупність загальних і спеціальних методів наукового пізнання, які направлені на розкриття об'єкта та предмета наукового дослідження й реалізації поставленої мети, та завдань. Серед основоположних методів можна виділити такі: діалектичний, історичний, порівняльно-правовий, метод статистичного аналізу, метод тлумачення правових норм, метод переходу від абстрактного до конкретного, метод системного аналізу, комплексний метод, формально-логічний метод, логіко-семантичний метод та інші.

Одним з основоположних методів дисертаційного дослідження є діалектичний, який дає змогу вивчити юридичну природу правовідносин з рекультивації земель в Україні. Історичний метод використано в роботі для дослідження періодизації становлення та розвитку наукової думки та законодавчого забезпечення у правовідносинах з рекультивації земель в Україні. Порівняльно-правовий метод дослідження дозволив здійснити порівняльний аналіз норм чинного земельного законодавства України із законодавством колишнього Радянського Союзу та Німеччини в аспекті проведення рекультивації земель. Метод статистичного аналізу було використано під час роботи з офіційними статистичними матеріалами у сфері проведення рекультивації земельних угідь та для визначення стану їх забруднення, пошкодження й деградації, у зв'язку з гірничодобувними та іншими господарськими роботами. Досліджуючи об'єктний і суб'єктний склад у правовідносинах з рекультивації земель та вивчаючи правові підстави й умови проведення цих відновлювальних робіт, ми неодноразово використовували метод тлумачення правових норм земельного, екологічного,

аграрного та гірничого права. Аналізуючи поняття рекультивації земельних ресурсів як юридичної категорії та встановлюючи об'єкт зазначених правовідносин, у роботі були використані метод переходу від абстрактного до конкретного та логіко-семантичний метод. За допомогою методу системного аналізу та формально-логічного методу було проаналізовано державно-правове регулювання правовідносин у сфері рекультивації земель. Комплексний метод дозволив сформулювати основні положення та висновки, зроблені у результаті дисертаційного дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше в юридичній науці України здійснено самостійний комплексний аналіз правового забезпечення рекультивації земель в Україні, з'ясовано його особливості та визначено перспективи законодавчого розвитку цих правовідносин у земельному праві України.

У результаті проведеного дослідження на захист виносяться такі висновки, положення та пропозиції, що відзначаються науковою новизною:

вперше:

- визначено поняття рекультивації земель як юридичної категорії, під яким слід розуміти законодавчо забезпечений комплекс організаційно-правових, технічних, фінансових, землепорядних та інших дій, пов'язаних з виконанням органами державної влади та місцевого самоврядування належних їм функцій і повноважень, а також власниками землі та землекористувачами прав і обов'язків щодо використання й охорони земель різних категорій з метою відтворення порушеного внаслідок антропогенного впливу природного стану і функціонального призначення землі як об'єкта права власності українського народу й основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави;

- доведено, що в структурі земельних правовідносин необхідно вирізняти земельні рекультиваційні правовідносини як самостійний вид суспільних відносин, які виникають, змінюються і припиняються між суб'єктами у зв'язку з реалізацією органами державної влади та місцевого

самоврядування функцій і повноважень у сфері охорони землі, а також з виконанням власниками землі і землекористувачами закріплених у законодавстві прав і обов'язків щодо раціонального використання й охорони земельних ділянок як головного засобу виробництва у сільському і лісовому господарстві, просторово-територіального базису й об'єкта природи з метою забезпечення якісного життєвого середовища;

- зроблено висновок, що об'єктами земельних рекультиваційних правовідносин є земельні ділянки різної форми власності на землях усіх категорій, природний стан та функціональне призначення в природі, економіці та суспільстві яких було порушено внаслідок антропогенного впливу, стихійних та інших природних явищ, що зумовлює до необхідності виконання комплексу законодавчо визначених дій, спрямованих на відновлення якісного стану пошкоджених, деградованих та забруднених земель;

- встановлено, що суб'єктами земельних рекультиваційних правовідносин є: а) органи державної влади та місцевого самоврядування, які забезпечують реалізацію своїх функцій і повноважень у сфері використання й охорони земель різних категорій; б) фізичні і юридичні особи, які набули у власність чи користування земельні ділянки для здійснення господарської діяльності, пов'язаної з необхідністю порушення природного і функціонального призначення земель та проведенням їх рекультивації, а також у зв'язку з використанням законодавчо закріплених обов'язків щодо збереження родючості земель сільськогосподарського і лісогосподарського призначення, охороною земель інших категорій та захистом інших природних об'єктів від негативного антропогенного впливу;

- обґрунтовано висновок щодо необхідності закріплення у чинному законодавстві з питань оренди землі положень, за якими у договорах оренди землі мають бути передбачені обов'язки орендодавця й орендаря щодо рекультивації наданої в оренду земельної ділянки, якщо її використання

пов'язане з порушенням природного і функціонального призначення або може призвести до її пошкоджень, деградації і забруднення;

- запропоновано доповнити чинний Земельний кодекс України імперативною нормою про обов'язковість проведення рекультивації порушених земельних ділянок на землях промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення;

- обґрунтовано теоретичний висновок, за яким у системі земельного права рекультивацію земель необхідно розглядати як окремий правовий інститут, що включає в себе систему правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають, змінюються і припиняються у зв'язку із здійсненням комплексу організаційно-правових та інших заходів, спрямованих на відновлення якісного стану порушених земельних ділянок на різних категоріях та земель;

- запропоновано розробити і прийняти Закон України «Про рекультивацію земель», у якому врегулювати земельні рекультиваційні відносини відповідно до Конституції України, Земельного кодексу України та інших законів України;

удосконалено:

- наукові положення щодо порядку розгляду та затвердження землевпорядної документації з питань проведення рекультиваційних робіт;

- теоретичні висновки щодо юридичної відповідальності в частині встановлення кримінально-правової відповідальності суб'єктів рекультиваційних правовідносин у разі забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, а також внаслідок порушення спеціальних правил та непроведення рекультивації значних площ земельних угідь, які представляють джерело підвищеної небезпеки для населення й екологічного благополуччя регіону;

дістало подальшого розвитку:

наукові ідеї, висновки і пропозиції щодо:

- закріплення у законодавстві таких напрямків проведення рекультивації земель, як лісогосподарський, водогосподарський, рекреаційний, санітарно-гігієнічний, будівельний та індустріальний;

- рекультивації подальшої долі земельних угідь несільськогосподарського призначення колишніх КСП, що відводилися для промислових потреб, а також розпайованих земель, які потребують проведення рекультивації;

- необхідності розробки та прийняття на державному рівні Загальнодержавної програми охорони та раціонального використання земель України в частині проведення рекультивації;

- системи і структури земельного права в частині визначення місця і ролі правового інституту рекультивації земель в охороні земель;

- теоретичних висновків стосовно прийняття на державному рівні загальнодержавних стандартів і нормативів з рекультивації земель, які відповідали б сучасним екологічним вимогам європейського законодавства;

- створення Державної служби з охорони ґрунтів України при Міністерстві аграрної політики та продовольства України, у сферу компетенції якої повинно входити повноваження щодо здійснення управління у сфері рекультивації земель в Україні.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані автором пропозиції та висновки можуть бути використані для вдосконалення чинного земельного законодавства України в аспекті розроблення та затвердження на законодавчому рівні Закону України «Про рекультивацію земель».

Викладені дисертантом положення з правового забезпечення рекультивації земель можуть слугувати ефективною юридичною основою для подальшого опрацювання проблеми охорони та раціонального використання земельних ресурсів в Україні.

Результати наукового дослідження можуть використовуватися у навчальному процесі, зокрема при проведенні лекційних, практичних і

семінарських занять з курсів «Земельне право України», «Екологічне право України», «Гірниче право України», «Аграрне право України» та спецкурсів відповідного спрямування, при написанні підручників, навчальних посібників, удосконаленні навчально-методичних матеріалів із зазначених дисциплін, а також у практичній діяльності при проведенні рекультиваційних робіт.

Апробація результатів дисертації. Наукові положення та висновки, викладені в дисертації, обговорювались та були схвалені на засіданні кафедри земельного та аграрного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка і на кафедрі трудового, земельного та господарського права Хмельницького університету управління та права.

Основні теоретичні положення та практичні результати, сформульовані у дисертаційній роботі, висвітлені на науково-практичних конференціях: II Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених та студентів «Закарпатські правові читання» (м. Ужгород, 29 – 30 квітня 2010 року), Міжнародній науковій конференції «Дев'яті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 12 – 13 листопада 2010 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Теорія та практика сучасного права: вектори розвитку» (м. Київ, 16 – 17 березня 2011 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання реалізації чинних національних та міжнародних нормативно-правових актів» (м. Одеса, 16 – 17 квітня 2011 року), Міжнародній науковій конференції «Десяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 18 – 19 листопада 2011 року), Международной научно-практической конференции «Законность и правопорядок на современном этапе развития общества» (г. Краснодар, Российская Федерация, 17 апреля 2012 года), Міжнародній науково-практичній конференції «Міжнародний та національно-правовий вимір забезпечення стабільності» (м. Львів, 5 травня 2012 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Людина і закон: публічно-правовий вимір»

(м. Одеса, 19 – 20 жовтня 2012 року), Міжнародній науковій конференції «Одинадцять осінніх юридичних читань» (м. Хмельницький, 23 – 24 листопада 2012 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин» (м. Хмельницький, 17 – 18 травня 2013 року).

Результати дослідження апробовані у навчальному процесі при проведенні практичних занять з курсів «Земельне право», «Екологічне право», «Аграрне право» на юридичному факультеті Київського Національного університету імені Тараса Шевченка та Хмельницького університету управління та права.

Публікації. Основні положення та висновки дисертації відображені у 16 наукових публікаціях, зокрема в 6 статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях, одна з яких належить до закордонного видання, а також у 10 тезах доповідей та наукових повідомлень на наукових і науково-практичних конференціях республіканського та міжнародного рівня.

РОЗДІЛ 1.

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ОСНОВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕКУЛЬТИВАЦІЇ ЗЕМЕЛЬ

1.1. Правові питання рекультивації земель у наукових джерелах

У сучасних умовах, коли людина все активніше втручається у природні ресурси, раціональне використання та охорона земель є однією з найголовніших та актуальних проблем, яку необхідно вирішити у процесі проведення земельної реформи в Україні, згідно з положеннями Постанови Верховної Ради УРСР «Про земельну реформу» [164]. На важливість такого заходу звернута увага у ст. 14 Конституції України [80] та у ст. 1 Земельного кодексу України (далі – ЗК України), в яких зазначається, що земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави [58]. Проведення правових заходів з охорони земель відображається також в основоположних принципах земельного права України, а саме у ст. 5 ЗК України, де зазначається обов'язковість забезпечення державою раціонального використання та охорони земель, пріоритету вимог екологічної безпеки [58]. В Україні земельна реформа проводиться вже двадцять років, але кардинальних змін щодо вирішення питання правової охорони земель у державі так і не здійснено.

Після розпаду Радянського Союзу Україна в значній мірі успадкувала виснажені, деградовані та порушені землі як водною, вітровою, так і технічною ерозіями. На сучасному етапі розвитку земельних відносин земельні угіддя активно використовуються у різних галузях виробництва: у промисловості при видобутку корисних копалин, у будівництві транспортних, житлових та трубопровідних об'єктів, комплексів військової оборони та для створення енергетичної системи. У зв'язку з цим, у державі гостро постало питання щодо відновлення таких земельних ресурсів та проведення рекультиваційних заходів.

У науковій доктрині України відсутнє комплексне теоретичне дослідження правової природи здійснення правовідносин з рекультивації деградованих, пошкоджених та забруднених земельних масивів. Це призвело до того, що сьогодні на законодавчому рівні правові норми земельного, екологічного, аграрного та надрового права не забезпечують правове регулювання рекультивації земель в Україні.

Вивчаючи та аналізуючи доктринальні положення правових проблем проведення рекультиваційних робіт, необхідно звернути увагу на наукові оцінки В. В. Носіка, який зазначає, що характерною ознакою сучасних наукових досліджень у галузі земельного права України повинна бути правонаступність у розвитку наукових ідей, поглядів, думок, висновків, рекомендацій, які були висловлені, обґрунтовані вченими в теорії радянського земельного права щодо права власності, права землекористування, охорони та раціонального використання земель, державного управління у сфері регулювання земельних відносин, юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства [116, с. 60].

Такий підхід ученого націлює на дослідження тенденції еволюції розвитку наукової думки в історично-хронологічному напрямку з питань правового забезпечення земельних відносин, зокрема запровадження правового регулювання проведення рекультиваційних робіт на землях України. Проведення такого дослідження сприятиме на науково-правовому рівні віднайденню існуючих прорахунків у правовому регулюванні рекультиваційних правовідносин та дасть можливість запропонувати наші пропозиції для вирішення означених правових питань відновлення пошкоджених, деградованих та забруднених земельних угідь.

Означити контекст правових проблем і науковий підхід до сучасного сприйняття сутності та юридичних наслідків реформування земельних відносин, розвиток конституційних положень правової охорони земель в Україні, розробку й затвердження нової юридичної концепції правового регулювання рекультиваційних робіт допомагають праці радянських юристів

– науковців (Ф. Х. Адіхманова [2], Г. С. Башмакова [12], Ю. Г. Жарікова [50; 51; 52; 53], В. М. Зарькова [56], О. С. Колбасова [121], Н. І. Краснова [83], В. Л. Мунтяна [111; 112; 113], В. В. Петрова [133], Г. І. Петрова [125], В. Ф. Худоляла [196], Ю. С. Шемшученка [228]), які у своїх дослідженнях розкрили методологічні, теоретичні та практичні питання розвитку земельних правовідносин з досліджуваної проблематики.

Особливу увагу необхідно звернути на наукові праці вчених радянської доби (Ю. Г. Жарікова [50; 51; 52; 53] та В. Л. Мунтяна [111; 112; 113]), в яких, незважаючи на те, що вони були написані на основі радянського земельного законодавства і відповідали марксистсько-ленінській ідеології щодо націоналізації землі, права виключної власності держави на землю, права землекористування соціалістичних підприємств, установ, організацій, громадян, окремі положення їхніх наукових досліджень залишаються актуальними для сьогодення та мають науково-правову та теоретично-методологічну основу для подальшого дослідження правового забезпечення рекультивації земель в Україні. В їх роботах правові питання рекультивації земель не виступають самостійним предметом наукового дослідження, а розглядаються крізь призму правовідносин правової охорони земель, особливостей здійснення обов'язків несільськогосподарських землекористувачів щодо охорони земель та їхнього родючого шару ґрунту, правових аспектів охорони сільськогосподарських земель та необґрунтованого їх вилучення для інших потреб, державного контролю за станом земель та їхньою охороною, відповідальності за порушення законодавства про охорону земель.

У наукових працях В. Л. Мунтяна зазначається, що у радянському земельному законодавстві була закріплена вимога про необхідність рекультивації – відновлення земельних ділянок, на яких проводилися гірничі та інші роботи [112, с. 119] через великий відсоток забруднених, деградованих та пошкоджених земельних ділянок такою діяльністю. Це

положення залишається актуальним для сучасного земельного законодавства України.

Теоретичну основу дослідження сучасних проблем правового забезпечення рекультивації земель в Україні розглядали відомі радянські землевпорядники: М. М. Буєвський [19], М. З. Гармаш [32], М. В. Грязнова [107], Н. М. Забеліна [108], Л. Ф. Зорін [19], В. М. Данько [55], Г. О. Зайцев [55], О. О. Колбасін [78], В. Н. Мосінець [107], Л. В. Моторіна [55], М. К. Старих [32] та О. С. Фурта [32], – які аналізували науково-теоретичні питання законодавчого забезпечення рекультивації земель та здійснення правового управління органами державної влади цими земельними ресурсами на теренах Радянського Союзу та в країнах ближнього й далекого зарубіжжя.

Такі наукові підходи дали можливість за часів Радянського Союзу розробити та прийняти низку спеціалізованих нормативних документів, які намагалися врегулювати в той період юридичні і землевпорядні аспекти проведення рекультивації на пошкоджених, деградованих та забруднених землях країни. Особливу увагу було приділено відновленню земель сільськогосподарського та лісгосподарського призначення після промислового використання й проведенню комплексу організаційно-господарських, агротехнічних, лісомеліоративних і гідротехнічних заходів на таких земельних угіддях. Це сприяло створенню спеціальної служби з охорони земель та встановлення юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства у цій сфері правовідносин.

У своїй монографії «Право власності на землю Українського народу» В. В. Носік особливу увагу акцентує на тому, що «правонаступництво в земельно-правовій науці є необхідною передумовою для одержання достовірних наукових результатів...» [116, с. 63]. Його наукові положення актуальні як при дослідженні права власності на землю, так і при вивченні правової природи рекультивації земель. Це дасть можливість виявити

тенденції становлення та розвиток земельних правовідносин у ході здійснення землеохоронних заходів.

Аналіз монографічних досліджень, наукових статей, дисертаційних робіт, підручників, посібників у галузі земельного, аграрного, екологічного та гірничого права дає нам можливість відслідкувати тенденції розвитку наукових поглядів щодо формування правового інституту рекультивації земель в Україні. Здійснення такого комплексного дослідження науково-правових матеріалів дає можливість виявити існуючі прорахунки у законодавчому забезпеченні проведення рекультиваційних заходів.

На сучасному етапі становлення та розвитку земельного права України правові питання рекультивації порушених, забруднених та деградованих земельних угідь у науковій доктрині почалися активно вивчатися науковцями на початку двадцять першого століття. Це було обумовлено прийняттям основоположних приписів щодо охорони земельних ресурсів Конституцією України, чинного ЗК України та низкою інших нормативно-правових актів у цій сфері правовідносин, а також здійсненням реформування відносин власності на землю шляхом її роздержавлення й приватизації, виникненням права державної, комунальної форми власності на землю і приватної власності громадян та юридичних осіб на земельні ділянки.

Серед українських науковців-юристів сучасності Н. С. Гавриш започаткувала вивчення на теоретичному рівні питання рекультивації земель [26; 27; 28; 29]. У своїх працях науковець аналізує правові проблеми застосування юридичної відповідальності за забруднення, засмічення, псування ґрунтів та земель в Україні. У наукових працях звертається особлива увага на великий відсоток деградованих, пошкоджених та забруднених ґрунтів і земельних ділянок через відсутність рекультиваційних робіт та існування в цьому напрямку правових прогалин щодо притягнення до відповідальності землекористувачів і землевласників як у земельному, так і в екологічному праві.

У подальшому питання рекультивації земель у науковій доктрині почало розглядатися науковцями на теоретичному та практичному рівнях через призму правових особливостей різних категорій земель за своїм цільовим призначенням. Так, Н. Ю. Гальчинська відстежує проблеми здійснення рекультивації при дослідженні правового режиму промислових зон в Україні [30; 31], К. О. Смовж аналізує проведення рекультиваційних робіт на землях гірничодобувної промисловості [208], А. Г. Бобкова [14] та Н. І. Палій досліджують правові аспекти рекультивації у процесі використання та охорони земель рекреаційного призначення [123], Н. П. Барабаш вивчає питання рекультивації у процесі розгляду правового режиму земель, наданих для користування надрами [8; 9; 10], Н. В. Бондарчук досліджує рекультивацію через особливості застосування правового режиму земель авіаційного транспорту України [16; 17], О. В. Конишева [79] та П. Ф. Кулинич [86; 87; 88; 89] зосереджують увагу на вивченні питань охорони та запобігання деградації земель сільськогосподарського призначення в Україні, де піднімають питання проведення рекультиваційних робіт на таких земельних ділянках, М. З. Романюк аналізує питання особливостей правового режиму земель оборони України, де основоположним заходом охорони таких земельних угідь є рекультивація [199; 200]. У своїх наукових дослідженнях учені акцентують увагу на правові проблеми здійснення відновлювальних заходів на певних категоріях земель, які породжують окрему сферу земельних правовідносин у державі.

Недоліком наукових досліджень означених учених є те, що проблеми рекультивації вони розглядали не комплексно, а через призму правових режимів різних категорій земель. Такий підхід не дає можливість на теоретико-правовому рівні виокремити рекультивацію як самостійну юридичну категорію, якій притаманне своє коло правовідносин.

Окремі правові питання здійснення рекультиваційних робіт визначені як предмет наукового дослідження такими ученими : Г. І. Балюк [60],

О. А. Вівчаренко [22; 23; 24; 25], А. П. Гетьман [131], С. В. Єлькін [49], І. І. Каракаш [45], Т. О. Коваленко [67], Т. Г. Ковальчук [69; 70; 71; 72; 73; 74], М. В. Краснова [82], А. М. Мірошниченко [103; 104; 105], Т. К. Оверковська [118], П. Д. Пилипенко [130], О. О. Погрібний [1; 61], С. В. Сидорова [205; 206; 207], В. І. Семчик [204], В. Ю. Уркевич [131] М. О. Фролов [219; 59, с. 510 – 551], А. П. Шеремет [230] А. М. Шульга [231]. У своїх монографіях, дисертаціях, статтях, навчальних посібниках науковці розглядають рекультивацію земель через призму правовідносин з охорони і раціонального використання земель та їхнього поверхневого родючого шару ґрунту. У їхніх наукових дослідженнях питання рекультивації висвітлюються лише як проблеми загальнотеоретичного характеру і не досліджується правове поняття рекультивації як юридичної категорії у земельному, екологічному та аграрному праві, не аналізується суб'єктний, об'єктний склад та зміст земельно-рекультиваційних правовідносин.

Велика кількість забруднених, деградованих земельних ділянок, які потребують рекультиваційних робіт, викликає наукову зацікавленість не тільки у науковців у галузі юридичних наук, але й в економістів, землевпорядників та управлінців, що досліджують це питання з правової точки зору. У наукових розробках дослідників К. Дельс, М. Федорченка, О. Франкевич, П. Штеффенс [218], Д. С. Добряка [43], Т. С. Кичилук [63], Т. Г. Ковальчук [132; 69], Т. В. Лісової [92], А. Г. Мартина [100], О. В. Краснолуцького [99], П. П. Надточія [197, с. 401 – 413], Т. К. Оверковської [117], Р. В. Тихенка [214], С. І. Хом'яченко [220], О. З. Черпецького [222], О. І. Шапоренка [224], Г. І. Шарія [225] та В. Д. Швеця [226] досліджується правова природа рекультивації земель у правовідносинах з управління, використання та охорони земель. У цих роботах були здійснені спроби розкрити певні недоліки державно-правової політики щодо рекультивації земель в Україні, зверталася увага на правові прогалини функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування щодо управління та контролю забрудненими, деградованими

та пошкодженими земельними ділянками, які потребують відновлення. Однак цим дослідженням притаманний здебільшого загальнотеоретичний характер без наявності комплексного аналізу проблематики.

Правові аспекти рекультиваційних робіт вивчаються науковцями у правовідносинах з надкористування. Зокрема І. В. Бригадир [44, с. 71 – 100], М. М. Бухирською [21], О. Ю. Жиденко [54], Р. С. Кіриним [64; 65; 66], Н. П. Медведєвою [101], І. В. Хохловою [221], О. П. Шемяковим [229] досліджуються правові проблеми видобування корисних копалин, які завжди мають супроводжуватися проведенням рекультиваційних робіт. Однак у вищезазначених роботах містяться лише відправні положення на проведення таких заходів без здійснення правового аналізу підстав та умов рекультивації.

Особливої уваги заслуговують наукові напрацювання В. О. Мандрика, який досліджує економіко-правові проблеми рекультивації порушених земель у контексті приватизації вугільної галузі України [95; 96; 97; 98]. Учений на підставі економічного і правового аналізу проведення рекультиваційних робіт на землях вугільної промисловості зазначає, що найважливішими проблемами означеного питання є:

1) регламентований на законодавчому рівні ЗК України та Законом України «Про охорону земель» (далі за текстом ЗУ) обов'язок із рекультивації не забезпечується відповідним економічним механізмом;

2) відсутні фінансові гарантії дотримання екологічних вимог щодо охорони довкілля в цілому та відтворення природно-ресурсного потенціалу порушених шахтними розробками земель в умовах приватизації шахт зокрема ;

3) стандарти, які на сьогодні визначають зміст обов'язку із рекультивації, не доведені до відома населення та місцевих органів влади [98, с. 72].

Ці положення заслуговують на особливу увагу в правовій доктрині та в подальшому науковому розвитку при дослідженні проблем правового забезпечення рекультивації землі в Україні.

У науковій доктрині земельного права слід відмітити напрацювання В. І. Лебеда, який досліджує правове регулювання рекультивації земель в Україні. Досить актуальними є позиції та зауваження вченого в цьому аспекті. Науковець висловлює думку, що рекультивацію потрібно проводити не тільки на землях, які зазнали порушень при здійсненні гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, а й на земельних ділянках, які зазнали змін у екологічному стані ґрунтів унаслідок нераціонального сільськогосподарського використання земельних угідь за своїм цільовим призначенням. З цього приводу на правовому рівні, за словами науковця, виникають питання щодо повноважень органів місцевого самоврядування в аспекті забезпечення виконання рекультиваційних робіт та щодо джерел їх фінансування [90, с. 29 – 33]. У законодавстві ці положення до кінця чітко не прописані.

Оцінюючи наукові та теоретичні джерела земельного, екологічного, аграрного та надрового права можемо зробити висновок, що у сучасній науково-правовій доктрині відсутнє комплексне дослідження правового забезпечення рекультивації земель в Україні.

Це спричинено тим, що у науці земельного права вченими й досі не проаналізовано поняття рекультивації земель як юридичної категорії. Відсутнє наукове визначення земельно-рекультиваційних правовідносин, їх суб'єктний, об'єктний склад та зміст. Не досліджено правових підстав та умов проведення рекультиваційних робіт на пошкоджених, забруднених та деградованих земельних ділянках. Поза увагою науковців також лишаються питання інституційно-функціонального забезпечення проведення рекультивації та державно-правова політика щодо здійснення таких комплексно відновлювальних земельних робіт.

1.2. Законодавче забезпечення рекультивації земель в Україні

Відновлення екологічного стану земель та природного середовища в цілому є глобальною проблемою сучасності. За останніми звітними матеріалами Державного агентства земельних ресурсів України, загальна площа земельних масивів, що потребують відновлення в державі, становить 1,1 млн. гектарів, з них 644 тисячі – деградованих земель, 435,4 тисячі – малопродуктивних і 11,9 тисяч гектарів – техногенно забруднених земельних угідь [57]. Сучасна екологічна оцінка технологічних процесів, які відбуваються у природному середовищі, засвідчує, що рекультиваційні заходи є необхідною умовою реалізації важливих конституційних положень щодо охорони земель України.

Вивчення та аналіз нормативно-правового забезпечення рекультиваційних робіт дає можливість виявити існуючі правові прогалини, які мають місце у чинному земельному, екологічному, аграрному та гірничому законодавстві України та намітити шляхи подальшого забезпечення розвитку нормативної бази у вдосконаленні земельно-рекультиваційних правовідносин. З цього приводу надзвичайно важливу думку висловлює В. В. Носік, який вважає, що лише через призму законів можна проаналізувати основні тенденції, перешкоди, помилки і перспективи реформування земельних відносин як в Україні, так і в кожній окремо взятій європейській державі, на які сьогодні орієнтована правова система нашої держави, оскільки своєчасне прийняття законів дозволяє ефективно забезпечувати регулювання суспільних відносин, тоді як їх відсутність або ж неузгодженість прийнятих у різний час нормативно-правових актів гальмує розвиток правовідносин не лише у сфері використання землі, а й у будь-якій суспільній діяльності [116, с.21 – 22].

У ретроспективному плані законодавче забезпечення рекультивації земель в Україні проаналізовано Н. Ю. Гальчинською, яка розглядає проблеми вдосконалення земельних правовідносин з позиції нерозривного

поєднання розробки, прийняття, зміни законів та інших законодавчих і нормативно-правових актів щодо реформування земельних правовідносин, поєднуючи з ними майнові, економічні та інші суспільні відносини у період з початку 1990 року, розпаду Радянського Союзу, проголошення та утвердження України як самостійної, незалежної суверенної держави до наших днів [31, с.25].

У прийнятій 16 липня 1990 року Верховною Радою України Декларації про державний суверенітет були задекларовані основоположні правові ідеї щодо створення нової моделі земельних правовідносин у державі. Цей документ сприяв здійсненню перегляду методологічних, теоретичних, законодавчих засад регулювання правовідносин з рекультивації та охорони земель в Україні. В. В. Носік переконливо стверджує, що перші закони Верховної Ради УРСР не лише легалізували політичну й економічну самостійність нашої держави у складі СРСР, а й визначили принципи економічної незалежності на основі змін і розвитку, передусім, відносин власності на землю. Зокрема у згаданій Декларації про державний суверенітет України було передбачено, що основу економічної самостійності Української РСР утворює власність її народу на національне багатство. При цьому до об'єктів права власності народу України цей нормативно-правовий акт відносить землю, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, що розташовані в межах території Української РСР, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони тощо [60, с.39].

Відповідно до ст. 4 Закону УРСР «Про економічну самостійність Української РСР», як відмічає вчений, вперше в законодавстві за всю історію радянської України було закріплено три форми власності – державну, колективну, індивідуальну (особисту і приватну трудову). З проголошенням і законодавчим закріпленням положень щодо землі власністю українського народу були закладені юридичні основи для переходу від монополії

державної власності на землю до поступової трансформації земельних відносин на нових ідеологічних і правових засадах [60, с. 39].

Не дивлячись на прийняту Декларацію про державний суверенітет України та Закон УРСР «Про економічну самостійність Української РСР», правові основи рекультивації та охорони земель у цей період визначалися положеннями ЗК УРСР 1970 року [51, с. 67 – 68]. У цьому нормативно-правовому акті, який відповідав Основам земельного законодавства Союзу РСР і Союзних республік 1990 року, передбачались положення, які забезпечували утвердження радянського земельного ладу, що базувався на засадах націоналізації землі, створенні єдиного державного земельного фонду, визнанні одного і єдиного власника землі – держави, здійсненні виключного права державної власності на землю, закріпленні для громадян та юридичних осіб лише одного права постійного користування землею, адміністративно-правовому регулюванні земельних відносин, безоплатності землекористування, забороні оренди землі та інших угод із земельними ділянками тощо [31, с. 26].

Окрім ЗК УРСР 1970 року, основні положення щодо рекультивації земель у цей період регулювалися також Законом УРСР «Про охорону природи», прийнятим радянською владою у 1960 році [51, с. 67], та постановами Ради Міністрів УРСР: «Про рекультивацію земель, збереження і раціональне використання родючого шару ґрунту при розробці родовищ корисних копалин і торфу, проведенні геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт», яку було прийнято в 1976 році відповідно до Постанови Ради Міністрів СРСР [188] «Про розширення і поліпшення робіт по рекультивації земель» від 1979 року [189], та «Про затвердження звіту про наявність і використання земель в Українській РСР» від 1986 року [149].

Аналізуючи зазначені нормативно-правові документи щодо здійснення рекультиваційних робіт, не можемо не погодитися з думкою А. П. Шеремета, який зазначає, що в земельно-правовій політиці колишнього Радянського Союзу були допущені значні прорахунки не тільки в уявленні

про націоналізацію землі як форми передачі її у власність держави, а й в екологічно-правовому аспекті. Автор підкреслює, що не приділялась належна увага та часто мало місце пряме ігнорування цього напрямку на різних рівнях державної діяльності. Результати такого ставлення до землі дуже швидко далися в знаки. Почалась деградація її якісного і кількісного складу, відбулося зниження родючості ґрунтів, розширювалися площі кислих та забруднених земель [230, с. 32].

У науковій доктрині земельного права зазначається, що перші кроки в трансформації земельних відносин були зроблені в грудні 1990 року, коли Верховна Рада УРСР прийняла новий Земельний кодекс УРСР та постанову «Про земельну реформу» [164]. Земельний кодекс передбачав проведення рекультивациі в залежності від утвердження нових форм власності на землю та від нової структури поділу земель на категорії за своїм цільовим призначенням. Такий етап земельних відносин в Україні був задекларований у пункті 1 постанови в якій зазначалося, що вся земля в Українській РСР оголошувалась об'єктом земельної реформи, яка визначалась як складова економічної реформи і була спрямована на вирішення таких завдань: перерозподіл земель з одночасною передачею їх у приватну та колективну власність, а також у користування підприємствам, установам і організаціям з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, формування багатуокладної економіки, раціонального використання й охорони земель [164].

Крім того, постанова Верховної Ради України «Про земельну реформу» зобов'язувала органи державної влади провести інвентаризацію земель усіх категорій, визначивши ділянки, що використовуються не за цільовим призначенням, нерационально або способами, які призводять до зниження родючості ґрунтів, їх хімічного і радіоактивного забруднення, погіршення екологічної обстановки [164].

Перебіг суспільно-політичних подій, пов'язаних з державним переворотом у СРСР 19 серпня 1991 року, призвів до проголошення

незалежності України та створення української держави – України [185]. На цьому етапі державотворення були закладні нові підвалини у проведенні земельної реформи, які базувалися на нових концептуальних засадах щодо здійснення прав на землю, використання та охорони землі як об'єкта права власності народу України.

Розробка і прийняття 13 березня 1992 року нового ЗК України сприяє оновленню в державі земельного законодавства не тільки в аспекті визначення нових форм власності на землю та роздержавлення й приватизацію земельних угідь, а й призводить до втрати юридичної чинності низки вищезазначених постанов Раді Міністрів УРСР, які врегульовували правові аспекти проведення рекультиваційних робіт на території країни.

Тепер за прийнятими нормативно-правовими актами подальше проведення рекультивації земель у правовому аспекті врегульовується виключно положеннями ЗК України. З цього моменту в земельному праві України виникають юридичні прогалини щодо проведення рекультиваційних робіт. Це спричинено тим, що норми ЗК України 1992 року містили у собі лише декларативний характер з приводу проведення рекультивації пошкоджених та деградованих земельних угідь без чіткого правового викладу.

У подальшому в 1993 році була прийнята постанова Кабінету Міністрів України «Про першочергові заходи щодо підготовки і проведення земельної реформи», в якій були визначені такі кроки проведення земельно-правової політики держави на найближчі роки. Центральне місце у цьому документі займають питання здійснення правової охорони земельних ресурсів, які закріплено у п.1 Загальних положень, де зазначається, що проведення земельної реформи розраховано на довгостроковий термін. Здійснення протягом 1993 – 1995 років першочергових заходів сприяло створенню організаційної та правової бази для подальшого реформування земельних відносин, відповідних умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, а також формуванню багатокладної

економіки та раціональному використанню й охороні земельних ресурсів [181]. Окрім загальних положень, у розділі 1 зазначеної постанови міститься обов'язкова вказівка на організаційно-правове забезпечення здійснення рекультивації порушених земель, землювання малопродуктивних угідь родючим шаром ґрунту, створення захисних лісонасаджень і будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд [181].

Однак із об'єктивних чи суб'єктивних причин упродовж 1992 – 1996 років у правовому забезпеченні реформування земельних відносин у сфері рекультивації земельних ресурсів радикальних змін не відбувалося, не дивлячись на прийняття нового ЗК України у грудні 1992 року, утвердження нового правового ладу та активне здійснення земельно-правової реформи у державі. Упродовж цього періоду була прийнята низка нормативно-правових актів, зокрема наказ Державного комітету України по земельних ресурсах «Про визначення розміру збитків, завданих унаслідок непроведення робіт з рекультивації порушених земель» від 24 вересня 1993 року [160], Кодекс України про надра від 27 липня 1994 року [77] (далі – КУпН), Постанову КМ України «Про затвердження положення про порядок надання гірничих відводів» від 27 січня 1995 року [155], Закон України «Про поводження з радіоактивними відходами» від 30 липня 1995 року [182], Постанову Верховної Ради України «Про Концепцію розвитку гірничо-металургійного комплексу України до 2010 року» від 17 жовтня 1995 року [168], Постанова КМ України «Про затвердження Правил відтворення лісів і лісорозведення» від 16 січня 1996 року [161] та Постанову КМ України «Деякі питання поводження з радіоактивними відходами» від 29 квітня 1996 року [42], в яких містяться норми суто декларативного характеру про обов'язковість у подальшому проведенні рекультивації на землях України без встановлення організаційно-правового забезпечення проведення такого комплексу відновлювальних робіт.

Підтвердженням такої бездіяльності є підписання 6 лютого 1996 року Меморандуму «Про співробітництво між Міністерством оборони України та

Міністерством навколишнього природного середовища Канади щодо Проекту з оцінки екологічного стану та рекультивації місць колишнього розташування міжконтинентальних балістичних ракет» [190]. Підписання цього міжнародного документа не стало поштовхом для вирішення в державі на законодавчому рівні питання правового забезпечення рекультивації пошкоджених і деградованих земельних масивів.

Новий етап у розвитку земельно-рекультиваційних відносин у державі слід вважати з прийняттям 28 червня 1996 року Конституції України, де статтею 14 проголошується, що земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави [80]. Нині цей документ, як зазначає В. В. Носік, є базою для вдосконалення земельного законодавства відповідно до сучасних умов реформування земельних відносин і визначає структуру земельного законодавства та основні засади регулювання земельних відносин на сучасному етапі [60, с. 43]. З огляду на зазначене, можна констатувати, що саме положення Конституції України задекларувало імперативну вказівку проведення відновлювальних заходів на землях України, які безпосередньо стосуються здійснення рекультиваційних робіт.

Положення ст. 14 Конституції України одразу ж були враховані у Постанові КМ України від 17 вересня 1996 року «Про затвердження переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів». У цьому документі міститься розділ, який присвячений охороні і раціональному використанні земель, де зазначається обов'язкове здійснення рекультивації порушених земель та використання родючого шару ґрунту під час проведення робіт, пов'язаних із порушенням земель, а також здійснення рекультивації територій полігонів твердих побутових відходів [154]. Звернута увага на раціональне використання і зберігання відходів виробництва і побутових відходів з обов'язковим гасінням породних відвалів, що горять, та їх реформування, а також спеціальне складування відходів вуглевидобутку та вуглезбагачення, що запобігає їх самозайманню, та проведення рекультивації й озеленення породних відвалів [154].

У ході здійснення промислового виробництва, яке пошкоджує земельні масиви та призводить до їх деградації, конституційне положення охорони земель стає надзвичайно актуальним. На підставі цього була прийнята Постанова КМ України «Про хід структурної перебудови вугільної промисловості» від 28 березня 1997 року, в якій зазначається про обов'язковість проведення рекультиваційних робіт та озеленення природних відвалів на місцях, де закінчене видобування вугілля [195]. На охорону навколишнього середовища направлений Закон України «Про видобування і переробку уранових руд», який був прийнятий 19 листопада 1997 року і містив аналогічні положення щодо проведення рекультивації на земельних територіях, що знаходяться в критичному стані [136].

Низка нормативно-правових актів, які були прийняті в державі задля забезпечення охорони земельних ресурсів та здійснення рекультивації пошкоджених та деградованих земель, не забезпечувала проведення таких відновлювальних робіт. За цих обставин 5 березня 1998 року Верховною Радою України була розроблена та прийнята постанова «Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» [177]. У незалежній Україні це була перша державно-правова програма направлена на реалізацію конституційного положення проте, що земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. У документі зазначалося, що рекультивація порушених земель, площа яких становить понад 190 тисяч гектарів, відновлення їх ґрунтового покриву і повернення у сферу народного господарства є однією з найважливіших проблем. Рекультивація земель має здійснюватися на ландшафтно-екологічних принципах, що передбачають оптимальне співвідношення різних напрямів відновлення порушених територій, створення високопродуктивних ценозів, підвищення і відтворення родючості рекультивованих ґрунтів і запобігання негативному впливу техногенних утворень довкілля [177].

Подальшими нормативно-правовими актами, в яких неодноразово зверталась увага на питання проведення рекультивації, були Гірничий закон України від 6 жовтня 1999 року [34], Постанова Верховної Ради України «Про концепцію сталого розвитку населених пунктів» від 24 грудня 1999 року [168], Закон України «Про меліорацію» від 14 січня 2000 року [172], Закон України «Про загальнодержавну програму поводження з токсичними відходами» від 14 вересня 2000 року [146], Указ Президента України «Про основні напрями земельної реформи в Україні на 2001 – 2005 роки» від 30 травня 2001 року [178].

Важливе значення для подальшого правового закріплення рекультивації порушених та деградованих земель відіграло розроблення та прийняття 25 жовтня 2001 року ЗК України. У розділі шостому «Охорона земель» чинного ЗК України відображені окремою статтею питання рекультивації пошкоджених земель, які є важливими в переліку заходів щодо правової охорони земель в Україні. Відповідно до п. 1 ст. 166 ЗК України під поняттям «рекультивація» розуміється комплекс організаційних, технічних і біотехнологічних заходів, спрямованих на відновлення ґрунтового покриву, поліпшення стану та продуктивності порушених земель [58]. На нашу думку, це поняття має виключно технічний та землевпорядний характер і не містять у собі ніяких правових ознак рекультивації земель як юридичної категорії. У наступних двох частинах цієї статті міститься також технічні положення, а саме: землі, які зазнали змін у структурі рельєфу, екологічному стані ґрунтів і материнських порід та у гідрологічному режимі внаслідок проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, підлягають рекультивації. Одночасно у статті зазначається, що для рекультивації порушених земель, відновлення деградованих земельних угідь використовується ґрунт, знятий при проведенні гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, шляхом його нанесення на малопродуктивні ділянки або на ділянки без ґрунтового покриву [58]. Аналіз статті чинного кодексу дає підстави стверджувати про наявність

юридичних прогалин у чинному ЗК України щодо відсутності юридичного визначення рекультивації земель, об'єктивного та суб'єктивного складу цих земельних правовідносин і незакріплених правових підстав та умов проведення рекультиваційних робіт на території нашої держави.

На підтримку положень чинного ЗК України щодо проведення рекультиваційних робіт 20 лютого 2003 року була прийнята постанова Верховної Ради України «Про рекомендації парламентських слухань щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства в Україні» [187], в якій зазначалося про невтішну екологічну ситуацію щодо земельних ресурсів у державі та відсутність правового механізму здійснення відновлювальних робіт. Це виражалось в тому, що видобування корисних копалин у багатьох випадках здійснювалося без ліцензій гірничих та земельних відводів, затримувалась або зовсім не проводилась рекультивація земель. На діючих родовищах повсюдно не виконувалися передбачені у ліцензіях умови користування надр. Використання підземних вод часто здійснювалось без відповідних проектів, дозволів на спеціальне водокористування, технічних паспортів свердловин [187].

Для запобігання такої нестабільної екологічно-правової ситуації Верховною Радою України була розроблена та затверджена низка законів, якими намагалися врегулювати правове забезпечення проведення рекультиваційних робіт. Серед них – Закон України «Про охорону земель» [179], Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» [141], Закон України «Про землеустрій» [165].

Спроба законодавця стабілізувати еколого-правову ситуацію щодо врегулювання відновлювальних робіт на деградованих, порушених і забруднених землях не увінчалася успіхом. Діючий Закон України «Про охорону земель» повторював положення чинного ЗК України і не розглядав здійснення рекультивації земель як самостійну ланку земельних правовідносин. Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» певною мірою розкривав структуру та повноваження

органів державної влади щодо проведення рекультивації, але сформульовані в ньому положення мали загально декларативний характер без конкретного визначення повноважень спеціалізованих органів державної влади.

У Законі України «Про землеустрій» затверджено пунктом «з» ст. 25 обов'язок фізичних та юридичних осіб здійснювати розроблення робочого проекту землеустрою щодо рекультивації перед проведенням будь-якого виду робіт у сфері земельних правовідносин, що може порушити ґрунтовий покрив та сприяти у подальшому деградації земельних ресурсів [165]. На нашу думку, положення цієї статті дає можливість у майбутньому як законодавцю, так і науковцям розробити правову концепцію правових підстав проведення рекультиваційних робіт в Україні.

Зазначені нормативно-правові акти надалі не дають можливості вирішити екологічні питання правової охорони земель та здійснення комплексу відновлювальних заходів задля запобігання деградації та пошкодження земельних ресурсів. Через це 4 березня 2004 року КМ України приймається Постанова «Про затвердження Програми поводження з твердими побутовими відходами» [162]. У цьому документі зазначено, що майже всі побутові відходи захоронюються на полігонах. Переважна їх більшість працює в режимі перевантаження, тобто з порушенням проектних показників щодо обсягів накопичення відходів. Водночас полігони є джерелом інтенсивного забруднення атмосфери та підземних вод. Практично ні на одному з них не знешкоджується фільтрат. Половина з них приймає промислові відходи. Майже усі полігони потребують невідкладної санації та рекультивації. Досі не вирішеними залишаються питання створення нових полігонів. Крім того, в багатьох містах триває процес утворення несанкціонованих звалищ побутових відходів [162].

Зважаючи на складність вирішення еколого-правової ситуації із земельними ресурсами в державі, на підтримку вищезазначених положень Закону України «Про охорону земель» 4 січня 2005 року був виданий наказ Державного комітету України з земельних ресурсів щодо порядку видачі та

анулювання спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельних ділянок. У ньому зазначається, що власники земельних ділянок та землекористувачі, які проводять гірничодобувні, геологорозвідувальні, будівельні та інші роботи, зобов'язані отримати дозвіл на зняття і перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельної ділянки, якщо це призводить до порушення поверхневого (родючого) шару ґрунту. Такий дозвіл видається на підставі затвердженого в установленому законом порядку проекту землеустрою, в якому повинні бути визначені умови зняття, збереження і використання родючого шару ґрунту та порядок проведення рекультивації порушених земель. Якщо в проекті ці умови не визначені чи визначені в неповному обсязі, відповідний орган спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів відмовляє у видачі дозволу [158].

У цьому напрямку, як зазначають землевпорядники, виникає інша проблема – недостатньо розроблені нормативно-технічні акти щодо проведення рекультиваційних робіт. Аналіз існуючих державних стандартів у галузі охорони та раціонального використання природних ресурсів щодо земель (Державний стандарт СРСР 17.5.3.04-83 «Охорона природи. Землі. Загальні вимоги щодо рекультивації земель» [36], Державний стандарт СРСР 17.5.3.05-84 «Охорона природи. Рекультивація земель. Загальні вимоги до землювання» [37], Державний стандарт СРСР 17.4.3.02-85 «Охорона природи. Вимоги щодо охорони родючого шару ґрунту при виконанні земельних робіт» [38] та Державний стандарт СРСР 17.5.3.06-85 «Охорона природи. Землі. Вимоги щодо визначення норм зняття родючого шару ґрунту при виконанні земельних робіт» [39]) засвідчує, що майже всі вони потребують докорінного вдосконалення та систематизації, оскільки не узгоджуються із земельним законодавством України. Основна частина цих документів розроблялася на базі досягнень науки періоду 60 – 70-х років минулого століття, а це означає, що в них знайшов своє відображення затратно-екстенсивний підхід до організації землекористування [41, с. 55].

Рекультивация земель за своєю юридичною природою охоплює широкий спектр земельних правовідносин. Вона проводиться не тільки на землях оборони після будівництва та утилізації військових об'єктів, а й після видобування корисних копалин на землях промисловості. Необхідність рекультивацийних заходів вимагається при будівництві дорожніх шляхів. Для вирішення означеного положення Верховною Радою України 8 серпня 2005 року був прийнятий Закон України «Про автомобільні дороги», в якому ч. 2 ст. 45 зазначається, що земельні ділянки, що тимчасово були зайняті у процесі будівництва, реконструкції та ремонту автомобільних доріг, підлягають рекультивации згідно з природоохоронним законодавством [134].

Відсутність рекультивацийних заходів на землях України призводить до значної втрати найбільш цінних орних сільськогосподарських земельних угідь. Це стало однією з головних причин щодо прийняття 18 жовтня 2005 року Верховною Радою України Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» [175]. У статті 4 цього нормативно-правового документа зазначається, що основними шляхами розвитку земельних відносин у сільськогосподарському виробництві є впровадження і фінансове забезпечення загальнодержавних програм використання та охорони земель, зокрема зменшення розораності земель, формування системи захисту їх від водної і вітрової ерозії, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, агролісомеліорації та меліорації земель, рекультивации порушених земель, стандартизації та нормування у сфері охорони земель [175].

Неефективність проведення рекультивацийних заходів на землях сільськогосподарського призначення призводить до деградації ґрунтового покриву. Як зазначає Н. С. Гавриш, деградовані ґрунти є небезпечними природними об'єктами, оскільки перестають виконувати захисні функції і можуть ініціювати процеси загальної деградації земельної поверхні та зміну кліматичних умов. За твердженням вченої, кожен рік із земель сільськогосподарського використання майже 8 млн. гектарів ґрунтів вибуває

за рахунок використання їх для господарських потреб і близько 7 млн. гектарів – через розвиток деградаційних процесів [29, с. 284]. Зважаючи на поширення деградацій ґрунтів, у 2007 році була прийнята постанова КМ України «Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу» [153], в якій зазначені деклараційні положення з проведення рекультиваційних робіт.

Наступними нормативно-правовими актами, в яких закріплювалися положення щодо обов'язкового проведення рекультиваційних заходів на землях України, стали Указ Президента України «Про заходи з упорядкування видобутку бурштину в Україні» від 15 січня 2008 року [163], Постанова КМ України «Про визначення розміру збитків, завданих унаслідок непроведення робіт з рекультивації порушених земель» від 17 грудня 2008 року [137].

Непослідовність та неоднозначність у вирішенні питань з рекультивації земель в Україні стала поштовхом для формування спеціалізованого органу державної влади з питань контролю та охорони земельних ресурсів, який мав забезпечити здійснення на державному рівні управління цими правовідносинами. Таким чином, у 2010 році створюється Державна інспекція з контролю за використанням та охороною земель відповідно до постанови КМ України від 21 червня 2010 року [194], яка з плином часу була ліквідована. Спектр повноважень щодо контролю за проведенням рекультивації перейшов до новоствореного спеціалізованого органу державної влади на підставі Указу Президента України від 13 квітня 2011 року «Про Державну інспекцію сільського господарства» [142]. На нашу думку, функціонування такого спеціалізованого органу не вирішує юридичні прогалини у забезпеченні здійснення ефективного управління та контролю у земельно-рекультиваційних правовідносинах.

Протягом останніх кількох років органами державної влади було прийнято низку нормативно-правових актів із земельного, аграрного, екологічного та господарського права задля вирішення правових прогалин здійснення рекультиваційних робіт, що є основоположним питанням проведення земельної реформи в Україні. Такими документами стали Постанова КМ України «Про затвердження державної програми розвитку внутрішнього виробництва» від 12 вересня 2011 року [150], наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження порядку ведення агрохімічного паспорта поля, земельної ділянки» від 11 жовтня 2011 року [157], Закон України «Про загальнодержавну цільову програму захисту населення і територій від надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру на 2013 – 2017 рік» від 7 червня 2012 року [148], Постанова КМ України «Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності, пов'язаної з проведенням робіт із землеустрою, землеоціночних робіт та земельних торгів, і визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю)» від 17 грудня 2012 року [152], розпорядження КМ України «Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми поводження з відходами на 2013 – 2020 роки» від 3 січня 2013 року [192], наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Порядку планування та здійснення контрольних заходів з питань перевірки стану дотримання суб'єктами господарювання вимог земельного законодавства» від 25 лютого 2013 року [160], Постанова КМ України «Про реалізацію статті 85 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 15 травня 2013 року [186]. Досліджуючи вищезазначені документи, ми не знаходимо конкретного державно-правового підходу щодо вирішення охорони деградованих, порушених і забруднених земель у нашій

державі, а також відповіді на питання правового забезпечення порядку проведення рекультиваційних робіт на землях України. Ці нормативно-правові акти обмежуються суто декларативним характером проведення рекультивації.

Підводячи підсумок щодо нормативно-правового забезпечення рекультивації земель в Україні, слід виокремити чотири законодавчі етапи, які відіграли важливу роль у встановленні та розвитку правового інституту рекультивації земель у земельному праві України. Однак комплексної законодавчої бази, яка б регулювала та забезпечувала здійснення земельно-рекультиваційних правовідносин, в Україні ще не розроблено.

Висновки до розділу 1

Проведений у цьому розділі теоретичний аналіз наукових джерел та законодавчої бази з питань правового забезпечення рекультивації земель в Україні дає можливість визначити стан, тенденції та перспективи як наукових досліджень, так і нормативно-правового регулювання означеного питання.

1. Характерною ознакою сучасних наукових досліджень щодо вирішення земельно-правових проблем з питань рекультивації є правонаступність у розвитку наукових ідей, поглядів, думок, висновків, рекомендацій, які були висловлені та обґрунтовані вченими як у теорії радянського земельного права, так і в землевпорядній науці через призму правової охорони земель та її раціонального використання. При цьому необхідно враховувати, що в радянський період існували кардинально інші ідеологічні, методологічні основи ведення земельного ладу, який базувався на націоналізації землі та утвердженні права виключної державної власності на землю.

2. У сучасній науковій доктрині науковці, розглядаючи різний спектр земельних, екологічних, аграрних та гірничо-правових проблем, неодноразово звертають увагу на необхідність проведення рекультиваційних робіт. Водночас недостатньо розробленим у теорії земельного права України залишається питання щодо юридичної природи рекультивації земель, що включає у себе дослідження правового поняття рекультивації, суб'єктів здійснення відновлювальних робіт та кола їхніх прав й обов'язків, об'єктного складу земельно-рекультиваційних правовідносин залежно від форми власності на землю, від категорій земель та їх цільового призначення, також не аналізувались правові підстави та умови проведення рекультиваційних заходів, не порушувалися питання щодо ефективності здійснення державної політики та інституційно-функціонального забезпечення рекультивації земель в Україні.

3. Дослідження питання правового забезпечення рекультивації земель в Україні потребує врахування таких наукових напрацювань сучасних економістів, управлінців та землевпорядників, які через призму своїх спеціалізацій намагаються розглядати юридичний аспект проведення рекультиваційних робіт та висловити свої думки та ідеї щодо процесу відновлювальних робіт на деградованих, порушених та забруднених землях, зробити певні узагальнення та висновки з цього питання.

4. У розвитку законодавчого забезпечення правових питань з рекультивації можна визначити декілька історичних етапів, які характеризують суб'єктивні та об'єктивні підстави еволюції правових норм. Зокрема першим етапом слід вважати період з 1990 по 1992 рр., коли були прийняті Постанова УРСР «Про земельну реформу» від 18 грудня 1990 року, ЗК України від 13 березня 1992 року та низка інших нормативно-правових документів, якими закріплювався новий земельно-правовий лад з подальшим реформуванням у цій сфері правовідносин. Другий етап припадає на період з

1993 до 1996 рр., в ході якого була прийнята постанова Кабінету Міністрів України «Про першочергові заходи щодо підготовки і проведення земельної реформи» та в якому обумовлювалась обов'язковість створення належної нормативно-правової бази щодо організаційно-правового забезпечення рекультивації порушених земель. Третій етап бере свій початок з 1996 року і тривав до 2001 року, характеризується прийняттям Конституції України в якій закріплюються імперативні норми охорони земельних ресурсів. Четвертий етап розпочинається з 2001 року прийняттям чинного ЗК України і триває досі. У цей період приймаються основні законодавчі акти з питань рекультивації: Закон України «Про охорону земель», Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель», Закон України «Про землеустрій».

5. Досліджуючи питання рекультивації земель через призму нормативно-правових актів, приходимо до висновку про формування міжгалузевого комплексного правового інституту з рекультивації земель, який охоплює правові норми земельного, екологічного, аграрного, гірничого та господарського законодавства України.

6. Досліджуючи та вивчаючи законодавче забезпечення рекультивації земель в Україні, ми стикаємося з правовою прогалиною щодо відсутності комплексного нормативно-правового регулювання проведення рекультиваційних робіт на території країни. Існуючі законодавчі документи в державі мають лише декларативний характер про проведення рекультиваційних заходів. Це дає нам підстави стверджувати про розроблення та прийняття на законодавчому рівні Закону України «Про рекультивацію земель в Україні», який закріпить положення Конституції України проте, що земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, встановлював би юридичну природу рекультивації, її суб'єктний та об'єктний склад, зміст рекультиваційних

правовідносин, правові підстави та умови проведення таких відновлювальних робіт, інституційно-функціональне призначення і правову політику держави у сфері рекультивації земель.

РОЗДІЛ 2.

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА РЕКУЛЬТИВАЦІЇ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ

2.1. Поняття рекультивації земель як юридичної категорії

Зародження рекультивації слід трактувати з початком індустріального та капіталістичного розвитку країн Європи та Америки. Саме ці економічні процеси та явища стали першоосною відведення земель із сільськогосподарського призначення до гірничої промисловості у зв'язку з видобуванням кам'яного вугілля, газу, нафти, руди та інших корисних копалин. Ведення такої промислової діяльності призвело до виникнення антропогенного навантаження на земельні ресурси і стало початком прийняття відповідних законів на загальнодержавному рівні, які забезпечували правову охорону, відновлення та приведення у попередній стан таких забруднених, пошкоджених та деградованих земельних угідь.

Рекультивація як економічне, соціальне та правове явище стала об'єктивною реальністю, яка притаманна сучасній індустріально розвинутій Україні та іншим державам. Тому рекультивацію земель необхідно розглядати як земельно-правову та екологічно-правову категорію, юридична природа якої повинна розкриватися крізь призму законодавчо закріплених правових вимог щодо виконання усіма суб'єктами земельних правовідносин заходів, спрямованих на раціональне використання та охорону земель, визначення прав й обов'язків власників землі та землекористувачів щодо відтворення родючості землі, її ландшафтної структури, формування екологічної мережі, створення просторово-територіального базису для розміщення виробництва, місць розселення людей, створення рекреаційних та заповідних територій тощо.

Термін рекультивація походить від латинських слів «ге» (назад, знову) і «kultus» – культивувати (обробляти, вирощувати, розводити, розвивати, насаджувати) [19, с. 5 – 7]. Її можна розглядати у різних аспектах, серед яких

важливим є визначення поняття рекультивації земель як юридичної категорії з огляду на недосконалість чинного земельного, аграрного та екологічного законодавства щодо розуміння природи цього терміна у контексті сучасних реалій використання та охорони землі.

Перші спроби рекультивації порушених промисловим виробництвом угідь у світі сільськогосподарського призначення запроваджувалися у середині XIX століття в Німеччині [109, с. 7]. Законодавче, наукове та практичне забезпечення вирішення питання щодо врегулювання правовідносин у сфері рекультивації відбулося в Америці у 1939 році в штаті Західна Вірджинія з прийняттям постанови «Про рекультивацію» [109, с. 18].

В Україні проблема відтворення земель, порушених гірничо-видобувними роботами, почала вирішуватись з 1962 року. Засновником наукового напрямку та наукової школи сільськогосподарської рекультивації порушених земель є вчений-грунтознавець М. Є. Бекаревич. Реалізуючи наукову ідею відновлення порушеної біосфери в ноосферу – «сферу розуму», він запропонував на відтворених територіях створити вигони, луки, лісові насадження, а також використовувати їх для цивільного, промислового і рекреаційного будівництва [208, с. 147].

У подальшому поняття рекультивації земель було сформульовано у Державному стандарті СРСР 17.5.1.01 – 83 «Охорона природи. Рекультивація земель. Терміни та визначення», під яким розумівся комплекс робіт, спрямованих на відновлення продуктивності та господарської цінності порушених земель, а також на поліпшення умов довкілля відповідно до інтересів суспільства [40]. У ЗК УРСР та в інших нормативно-правових актах того часу, які регулювали земельні правовідносини визначення рекультивації взагалі не мало місця. Таке поняття рекультивації земель, що містилося у вищезазначеному нами державному стандарті, трактувало рекультивацію як землевпорядну та технічну категорію і не розкривало її юридичної природи та істотних правових ознак.

Із створенням України як незалежної, самостійної та демократичної держави було прийнято новий чинний ЗК України, у якому ч.1 ст.166 подано визначення рекультивації порушених земель як комплексу організаційних, технічних і біотехнологічних заходів, спрямованих на відновлення ґрунтового покриву, поліпшення стану та продуктивності порушених земель [58]. Сучасне визначення рекультивації земель, як і за часів Радянського Союзу не розглядає рекультивацію як юридичну категорію у земельному, екологічному та аграрному праві.

Такі об'єктивні реалії дають нам можливість стверджувати, що в теорії земельного права земельно-рекультиваційні правовідносини не розглядаються як самостійний різновид земельних правовідносин, які за сучасних умов виникають у сфері використання та охорони земель в Україні.

У механізмі правового регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку з реалізацією прав та обов'язків суб'єктів щодо рекультивації земель, рекультивацію як правову категорію можна розглядати крізь призму земельно-рекультиваційних правовідносин, складовими елементами яких є об'єкти, суб'єкти, зміст, підстави виникнення, зміни та припинення таких правовідносин.

Сьогодні відповідно до норм чинного земельного законодавства України рекультивація є обов'язковою умовою здійснення охорони земельних ресурсів. Це є об'єктивною реальністю відповідно до ст. 162 ЗК України, яка дає визначення охорони земель як системи відповідних правових, організаційних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського та лісогосподарського призначення, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення та підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісогосподарського призначення, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення [58].

За оцінкою В. І. Андрійцева охорона земель розглядається як комплекс ґрунтозахисних, організаційних, економічних, науково-технічних та державно-правових засобів, спрямованих на поліпшення якості, продуктивності земель, підвищення родючості ґрунтів, забезпечення дотримання вимог їх збереження відповідно до земельного законодавства та зобов'язань земельно-правовими договорами [6, с. 277 – 278]. Одним з таких важливих організаційно-технічних заходів з охорони земель є проведення рекультиваційних робіт.

Правильно в цьому напрямку зазначає М. О. Фролов проте, що виконання заходів з охорони земель, ефективність та дієвість земельного законодавства у цій частині забезпечується шляхом неухильного виконання суб'єктами земельних відносин, приписів щодо збереження якісних та кількісних характеристик земель та наявністю юридичної відповідальності і примусу. Встановлюючи диференціацію правових режимів різних категорій земель, особливості земельної правосуб'єктності власників земельних ділянок та землекористувачів, прав і обов'язків учасників земельних правовідносин, держава тим самим забезпечує правову охорону земель на території країни [219, с. 73]. Науковець висловлює свої переконання, що охорона землі як природного ресурсу одночасно є і охороною правомочностей власника землі та землекористувача, оскільки такі правомочності виникають саме щодо землі як природного ресурсу і як об'єкта правовідносин використання земель на різних правових титулах [219, с. 74].

Аналіз вищезазначених положень дає нам можливість об'єктивно стверджувати, що проведення рекультиваційних заходів є важливим обов'язком здійснення правової охорони земельних ресурсів, який покладається на землевласників чи на землекористувачів відповідно до норм чинного земельного законодавства України. Здійснення комплексу земельно-охоронних робіт є об'єктивною реальністю сучасних земельних правовідносин. Справа в тому, що в процесі промислової діяльності щорічно

знищується та забруднюється велика кількість цінних сільськогосподарських земельних угідь, порушуються природні ландшафти, наноситься величезна шкода природним ресурсам. Зруйновані та деградовані промисловістю землі самі, в першу чергу, є джерелом забруднення усього навколишнього природного середовища та, безперечно, призводять до погіршення санітарно-гігієнічних умов життя людини на Землі.

Найбільш суттєвих та важко відновлюючих змін природним ландшафтам завдає гірничо промисловість, особливо відкритий спосіб видобутку корисних копалин. У межах території України розвідано близько 8 тисяч родовищ, майже 90 видів корисних копалин. Їх видобуток відкритим способом здійснюється більше як у 1500 кар'єрах [18, с. 6]. Саме тому нормами ч 1 ст. 166 ЗК України передбачено, що землі, які зазнали змін у структурі рельєфу, екологічному стані ґрунтів і материнських порід та у гідрологічному режимі внаслідок проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, підлягають рекультивації [58]. Вищевказана вимога також встановлена ст. 52 Закону України «Про охорону земель» [179]. Виходячи з аналізу зазначених положень, можна погодитися з думкою О. Ю. Жиденко, що норми сучасного земельного законодавства України висувають імперативну вказівку щодо проведення рекультиваційних заходів суб'єктами земельних правовідносин [54, с. 197].

Підтвердженням цих слів є низка норм, які декларують таку вказівку, а саме пунктом «ж» ч. 1 ст. 91 ЗК України зазначено, що власники земельних ділянок зобов'язані за свій рахунок привести земельні ділянки у попередній стан у разі незаконної зміни її рельєфу [58]. Таке ж саме положення міститься у пункті «а» ч. 1 ст. 96 щодо обов'язків землекористувачів при проведенні рекультивації [58]. У ст. 97 ЗК України, яка регулює концесійні правовідносини, зазначається, що в обов'язки підприємств, установ та організацій, які проводять розвідувальні роботи входить відшкодування власникам землі та землекористувачам усіх збитків, в тому числі

неодержаних доходів, а також за свій рахунок приводити займані земельні ділянки у попередній стан [58]. Обов'язковість здійснення рекультиваційних заходів закріплюється, безперечно, у ч. 3 ст. 168 ЗК України, де зазначено, що при здійсненні діяльності, пов'язаної з порушенням поверхневого шару ґрунту, власники земельних ділянок та землекористувачі повинні здійснювати зняття, складування, зберігання поверхневого шару ґрунту та нанесення його на ділянку, з якої він був знятий (рекультивація), або на іншу земельну ділянку для підвищення її продуктивності та інших якостей [58].

Цю думку підтримують та надають їй подальшого розвитку у своїх роботах при дослідженні концесійних договорів науковці М. М. Бахуринська та Н. П. Медведєва, які зазначають, що обов'язок здійснення рекультивації земель суб'єктами концесійної діяльності в процесі будівництва та експлуатації об'єкта концесії повинен бути зазначений у відповідних концесійних договорах, а також у проектній документації на будівництво об'єкта концесії. За словами цих учених обов'язок проведення рекультиваційних заходів є основоположною істотною умовою договорів такого виду щодо ведення господарської діяльності та дасть можливість у майбутньому забезпечити охорону навколишнього природного середовища на території країни [11, с. 131; 101, с. 141].

Аналізуючи питання проведення рекультиваційних робіт, ми неодноразово звертаємося до положень Конституції України, а саме до ст. 14, в якій зазначено, що земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави [80]. Виходячи з вищезазначеного положення, виникає наступне питання: хто має забезпечувати рекультивацію земель – держава чи інші суб'єкти?

З цього приводу В. І. Андрейцев зауважує, що Конституцією України не випадково визначено, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який безпосередньо або через уповноважені органи державної влади та органи місцевого самоврядування реалізує цю владу, в тому числі стосовно недоторканності земель як просторової основи

функціонування держави, зокрема вирішення питання щодо зміни меж її території. Це виключне право народу як носія суверенітету, а тому Конституція України покладає на державу обов'язок щодо особливої охорони основного національного багатства [4, с. 172].

У подальшому цю позицію щодо забезпечення здійснення охорони земель розвиває В. В. Носік через призму набуття права власності на землю. Зокрема автор зазначає, що, по-перше, враховуючи особливості правового становища Українського народу як суб'єкта права власності на землю, у ст. 13 Конституції України визначаються суб'єкти здійснення права власника на землю від імені народу, а саме: органи державної влади та місцевого самоврядування; по-друге, здійснення правомочностей власника землі від імені Українського народу передбачає реалізацію органами держави й місцевого самоврядування норм Основного закону та інших законодавчих і нормативно-правових актів з метою забезпечення права Українського народу на виключне володіння землею як територією й основним національним багатством, раціонального використання та охорони землі, збереження і підвищення родючості ґрунтів, розпорядження землею в межах існуючих кордонів, регулювання земельних відносин; по-третє, юридична сутність права власності на землю Українського народу не змінюється, і земля народу України не переходить у державну власність, а також не відбувається перехід землі від Українського народу до територіальних громад у разі здійснення такого права органами місцевого самоврядування [161, с. 270].

Виходячи з вищезначених доктринальних положень, безпосередньо забезпечення рекультивациі земель як невід'ємної юридичної складової правової охорони земель покладається на органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Підтвердження цієї думки можна відстежити у положеннях низки статей другої та третьої глав ЗК України [58], де зазначається, що питання розробки та затвердження землепорядних проектів з рекультивациі земель, надання дозволів на проведення рекультивацийних робіт та забезпечення реалізаціі державної політики щодо

рекультивациі земель як на державному, так і на регіональному рівнях виконуються, безпосередньо, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відповідно до кола їх компетенції. Окрім вищезазначених статей, такі підтвердження містяться у ч. 2 ст. 168 ЗК України, де зазначається, що власники земельних ділянок та землекористувачі не мають права здійснювати зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок без спеціального дозволу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі [58].

Розглядаючи здійснення рекультивациі, В. І. Лебідь стверджує, що традиційно у правовій та землевпорядній літературі зазначається: рекультивацийні роботи здійснюються після проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, які не пов'язані із сільськогосподарським використанням земель. У такому випадку до початку вказаних робіт розробляються та затверджуються у встановленому порядку із обов'язковим залученням державних органів робочі проекти з рекультивациі і рекультивацийні роботи здійснюються відповідно до таких проектів. Фінансування таких робіт відбувається за рахунок суб'єктів, які проводять гірничодобувні, геологорозвідувальні, будівельні роботи [90, с. 30].

Є низка заходів, які направлені на раціональне використання земель, недопущення погіршення їх якісних характеристик. Серед таких заходів можна виділити дотримання сівозмін, здійснення оброблення ґрунту відповідно до агротехнічних вимог тощо. Але землекористувачі з метою отримання сьогоденних прибутків не завжди виконують нормативно-правові та агротехнічні вимоги. Такі суб'єкти ніколи з власної ініціативи та без наявності імперативних вимог компетентних державних органів не будуть витратити кошти на проведення рекультивациі земель [90, с. 30].

У зв'язку з цим, як зазначає науковець, виникає питання: чи може здійснюватися рекультивация земель, які зазнали порушень не при здійсненні

гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, а наприклад, в екологічному стані ґрунтів унаслідок нераціонального сільськогосподарського використання земель за цільовим призначенням землекористувачами саме за вимогою компетентних державних органів [90, с. 30].

У ч. 2 ст. 166 Земельного кодексу України передбачає, що землі, які зазнали змін у структурі рельєфу, екологічному стані ґрунтів і материнських порід та у гідрологічному режимі внаслідок проведення гірничодобувних, будівельних та інших робіт, підлягають рекультивації [58]. У цій ситуації словосполучення «інші роботи» можна розуміти як будь-яку господарську діяльність, у тому числі й сільськогосподарську, що фактично означає використання земельної ділянки без дотримання агротехнічних, екологічних та інших вимог виключно з метою отримання прибутку, і можливість поширення вимоги щодо проведення рекультивації на землекористувачів, які використовували земельну ділянку сільськогосподарського призначення за її цільовим призначенням, але недотримувалися сівозмін [90, с. 31].

На переконання В. І. Лебеда, переважна більшість нормативно - правових актів вказує на здійснення рекультивації або відповідальність за її нездійснення особами, які проводять гірничодобувні, геологорозвідувальні, будівельні та інші роботи, що передбачають механічне пошкодження ґрунтового покриву. Тоді як Земельний кодекс України фактично в цьому випадку встановлює імперативність на проведення рекультивації і не виключає можливість здійснення рекультивації добровільно [90, с. 31].

У науковій літературі вказується на те, що рекультивацію можна здійснювати і щодо еродованих ґрунтів, але у земельно-правовій літературі фактично розуміється рекультивація як дії по нанесенню ґрунтової маси на земельні ділянки або із роботами, які, безперечно, пов'язані з порушенням поверхневого ґрунтового покриву [90, с. 31].

Ще раз наголошуємо, що вилучення з господарського обігу земельних ділянок та проведення їх рекультивації тягне за собою для відповідного

землекористувача додаткові фінансові витрати. Крім того, земельна ділянка не використовується за безпосередньо цільовим призначенням і не приносить прибутку її законному землекористувачу. Як наслідок, землекористувачі не зацікавлені у проведенні робіт з рекультивації [90, с. 31].

Чинне законодавство надає право уповноваженим органам встановлювати певні обмеження щодо земельних ділянок. Серед таких видів обмеження ст. 111 ЗК України встановлено заборону на провадження окремих видів діяльності, встановлення умов додержання природоохоронних вимог або виконання визначених робіт. З цього приводу в науковій доктрині існує думка, що законна вимога державного компетентного органу до землекористувача щодо здійснення рекультивації належної землекористувачу земельної ділянки може розглядатися як різновид тимчасового обмеження у використанні земельної ділянки або встановлення умов виконання визначених робіт [58].

Статтею 12 ЗК України наголошується, що до повноважень сільських, селищних, міських рад у галузі земельних відносин на території сіл, селищ, міст належить, зокрема, здійснення контролю за використанням та охороною земель комунальної власності, додержанням земельного та екологічного законодавства, обмеження, тимчасова заборона (зупинення) використання земель громадянами і юридичними особами у разі порушення ними вимог земельного законодавства [58].

Ні Державне агентство земельних ресурсів України, ні Міністерство аграрної політики та продовольства України, ні місцеві державні адміністрації подібних повноважень не мають. У свою чергу, ради не реалізують свої повноваження щодо зобов'язання суб'єктів здійснювати рекультивацію [90, с. 32], що відображається у тій критичній екологічній ситуації, яка існує на землях нашої країни. Не існує з цього питання й судової практики.

Не можна не погодитися з думкою, яка існує у науковій доктрині, що підставою звернення до суду місцевої ради може бути інформація про

погіршення якісних характеристик земельної ділянки. Ця інформація є наявною в агрохімічному паспорті поля земельної ділянки. Необхідно зазначити, що агрохімічна паспортизація сільськогосподарських земель здійснюється через кожні п'ять – десять років та є обов'язковою для всіх землекористувачів й землевласників. Агрохімічний паспорт поля, земельної ділянки видається у двох примірниках, один з яких повинен зберігатися у землевласника чи землекористувача, а інший – у центральному органі виконавчої влади з питань формування та забезпечення реалізації державної аграрної політики. Спеціально уповноважені державні органи таким чином мають необхідну інформацію про динаміку якісних характеристик поля, земельної ділянки за зазначений період часу, звичайно, при умові наявності агрохімічного паспорта поля земельної ділянки [90, с. 32].

Земельне законодавство України не визначає чітких критеріїв про необхідність проведення рекультивації, якщо погіршення якісних характеристик земельної ділянки відбувається поступово протягом тривалого часу, наприклад, від 5 та більше років [90, с. 32].

Не можна не погодитися з думкою науковців, що сучасне земельне законодавство не забезпечує у повному обсязі здійснення охорони земель в Україні. Залишається до кінця не визначеним у чинному ЗК України та в інших нормативно-правових актах питання: чи всі категорії земель підлягають рекультивації та за яких правових умов, підстав та критеріїв вона повинна здійснюватися на тій чи іншій земельній ділянці? До кінця не визначеним залишається коло повноважень у правовідносинах з рекультивації земель органів державної влади та місцевого самоврядування щодо забезпечення проведення комплексу таких відновлювальних робіт та здійснення його контролю.

Як було зазначено вище, сам комплекс рекультиваційних заходів доволі складний, фінансово не вигідний та займає великий проміжок часу на її здійснення. На сучасному етапі розвитку продуктивних сил суспільства рекультивацію порушених земель розглядають як комплексну проблему

відновлення продуктивності та реконструкції ландшафтів, порушених промисловістю й іншою діяльністю, та створення на місці «промислових пустель» чи на інших ділянках нових культурних ландшафтів [124, с. 212].

Відповідно до положень державного стандарту ГОСТ 17.5.3.04-83 «Охорона природи. Землі. Загальні вимоги до рекультивації земель», який був прийнятий ще за радянських часів, рекультивації підлягають порушені землі всіх категорій (у тому числі землі сільськогосподарського призначення), а також прилеглі земельні ділянки, що повністю чи частково втратили продуктивність у результаті негативного впливу порушених земель [36]. Чинний ЗК України та Закон України «Про охорону земель» не містять у собі норм, які відображали б положення вищезазначеного державного стандарту.

Відповідно до п.1.8. державного стандарту ГОСТ 17.5.3.04-83 рекультивація порушених земель здійснюється в два послідовні етапи: технічний та біологічний. Згідно з державним стандартом ГОСТ 17.5.1.01-83 «Охорона природи. Рекультивація земель. Терміни та визначення» технічний етап рекультивації земель розглядається як такий, що включає підготовку земельних ресурсів для подальшого цільового використання за призначенням. Відповідно до вищезазначених державних стандартів при проведенні технічного етапу рекультивації земель сільськогосподарського призначення мають бути виконані такі основні роботи: 1) попереднє вимірювання поверхні з використанням основного об'єкта земельних робіт; остаточне вирівнювання поверхні й виправлення мікрорельєфу при незначних об'ємах земельних робіт; здійснення земляних робіт з метою зменшення кутів відвалів та бортів кар'єрних виїмок; засипка та планування шахтних відвалів; 2) звільнення рекультивованої поверхні від виробничих конструкцій та будівельного сміття; 3) влаштування в'їздів та доріг на рекультивованих ділянках з урахуванням проходу сільськогосподарської техніки; 4) влаштування за необхідності дренажної, водовідвідної сітки та будівництво інших гідротехнічних споруд; 5) створення та поліпшення

структури рекультивованого шару (спеціально створений верхній шар ґрунту із сприятливим для біологічної рекультивації умовами); меліорація токсичних порід і забруднених ґрунтів, якщо неможливе їх засипання шаром потенційно родючих порід; 6) створення за необхідності екранованого шару; 7) нанесення на поверхню родючого шару ґрунту (верхньої гумованої частини ґрунтового профілю, що має сприятливі для росту рослин хімічні, фізичні та біологічні властивості; 8) здійснення протиерозійної організації території [40].

У свою чергу, біологічний етап рекультивації включає у себе комплекс агротехнічних та фітомеліоративних заходів з відновлення родючості порушених земель. До основних заходів біологічної рекультивації земель належить внесення підвищених доз органічних та мінеральних добрив, посів багаторічних бобових культур, висаджування дерев та кущів, що поліпшують стан ґрунту [40]. На цьому етапі в обов'язковому порядку суб'єкти земельних правовідносин здійснюють певні напрямки рекультивації земель. Відповідно до положень державного стандарту ГОСТ 17.5.3.04-83 «Землі. Загальні вимоги з рекультивації земель» виділяються такі напрямки рекультивації земель: сільськогосподарський, лісогосподарський, водогосподарський, рекреаційний, санітарно-гігієнічний та будівельний.

Аналізуючи здійснення рекультиваційних заходів, повністю підтримуємо думку А. М. Мірошніченка, який зазначає, що у чинному земельному законодавстві України існує юридична колізія, так як у ст. 52 Закону України «Про охорону земель» законодавчо закріплений лише один напрямок рекультивації – сільськогосподарський. Між тим у вищезазначеному положенні державного стандарту зазначається, що напрямків з рекультивації земель може бути безліч [104, с. 372]. Тому для України є актуальним законодавче закріплення таких напрямків з рекультивації земель, як лісогосподарський, водогосподарський, рекреаційний, санітарно-гігієнічний, будівельний та індустріальний.

Фінансування проведених вищезазначених етапів рекультиваційних робіт відповідно до ч. 6 ст. 52 Закону України «Про охорону земель» забезпечується у чітко визначеній послідовності, а саме: роботи із зняття, складування, збереження та нанесення ґрунтової маси на порушені земельні ділянки здійснюються за рахунок фізичних та юридичних осіб, з ініціативи або вини яких порушено ґрунтовий покрив, а роботи з нанесення знятої ґрунтової маси на малопродуктивні землі здійснюються за бажанням власників або землекористувачів, у тому числі орендарів, цих земельних ділянок за їх рахунок [179].

Як зазначається у науковій доктрині, рекультивовані землі та прилеглі до них території після завершення усього комплексу відновлювальних робіт мають являти собою організований та екологічно збалансований сталий ландшафт [59, с. 533]. Саме здійснення рекультиваційних робіт направлене на забезпечення відтворення та охорони як земельних ресурсів, так і всього навколишнього природного середовища. Це є основною метою та завданням такого комплексу відновлювальних робіт.

Отже, рекультивація як юридична категорія – це законодавчо забезпечений комплекс організаційно-правових, технічних, фінансових, землевпорядних та інших дій, пов'язаних з виконанням органами державної влади та місцевого самоврядування, а також власниками землі і землекористувачами прав і обов'язків щодо використання й охорони земель різних категорій з метою відтворення порушеного внаслідок антропогенного впливу природного стану й функціонального призначення, як об'єкта права власності українського народу і основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави.

Таке розуміння юридичної природи рекультивації земель дозволяє визначити об'єкти, суб'єкти та зміст земельно-рекультиваційних правовідносин у системі земельного права України і розкрити основні напрями рекультивації земель, функції і повноваження органів державної

влади та місцевого самоврядування у сфері охорони земель шляхом рекультивації.

2.2. Об'єкти у правовідносинах з рекультивації земель в Україні

Сьогодні рекультивація виступає основоположним відновлювальним заходом земельних ресурсів на території нашої країни. Вона є об'єктивною умовою на сучасному етапі розвитку суспільства у формуванні екологічної мережі та сталих природних ландшафтів.

У ході здійснення рекультиваційних заходів ми стикаємося з тим, що вони на законодавчому рівні практично не врегульовані. Ті нормативно-правові акти, які існують у сфері охорони та раціонального використання земель (ЗК України, Закон України «Про охорону земель», Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель»), не забезпечують правової регламентації цього земельного інституту.

Нині в науковій доктрині відсутня ґрунтовна й комплексна наукова праця, яка досліджувала б земельно-рекультиваційні правовідносини та сприяла б на законодавчому рівні розробленню та прийняттю Закону України «Про рекультивації земель в Україні». У роботі ми намагаємося всебічно дослідити цей інститут земельного права. Одним з головних завдань є визначення, що саме становить об'єктом рекультивації у таких правовідносинах.

Для відповіді на поставлене питання нам потрібно звернутися до доктринальних положень науки щодо визначення саме об'єкта земельних правовідносин. У земельно-правовій літературі це питання вже розглядалося неодноразово. Так, Г. О. Аксеньюк зазначав: «Коли ми говоримо про землю як про об'єкт земельних правовідносин, ми маємо на увазі землю не в її природному стані як дарунок природи, а землю, стосовно якої встановлений певний правовий режим, у силу чого вона й стає об'єктом права, об'єктом земельних правовідносин» [3, с. 137]. Цю позицію в подальшому підтримав

В. Л. Мунтян, який зазначив, що земля – це територія з розташованими на ній угіддями, що перебуває у чиємусь володінні, є власністю кого-небудь, щодо якої встановлено певний правовий режим, в силу чого вона і стає об'єктом права [111, с. 17].

Зазначену точку зору в подальшому розвиває В. С. Шелестов, який зазначає, що об'єкти земельних правовідносин умовно поділяють на родові та безпосередні. Родовим об'єктом є земля (точніше її поверхневий родючий шар), яка виступає як об'єкт господарської експлуатації, основний засіб виробництва чи просторовий базис для організації й розширення народногосподарських комплексів, розселення населення. Безпосереднім об'єктом цих правовідносин є земельні масиви (ділянки), які мають певний правовий режим [209, с. 17]. Подібну точку зору висловлює М. В. Шульга, який стверджує, що залежно від виду земельних відносин, урегульованих правом, об'єкти поділяються на загальний (земля) і безпосередній (земельна ділянка) [232, с. 17].

Водночас Н. І. Титова не погоджується із тим, що земля є об'єктом земельних правовідносин, оскільки пропонує визначити у чинному законодавстві поняття «землі» [213, с. 10]. На думку Н. І. Титової, термін «земля» – це відокремлена від природного середовища працею людини частина (маса) речовини, вміщена в якусь місткість, наприклад, вагон. Це – частина матеріального світу, а не природного середовища, яке є органічною, тісно пов'язаною сукупністю всіх природних компонентів. У такому вигляді це, безумовно, об'єкт майновий, цивільно-правовий. Натомість, «землі», як вона стверджує – це природний компонент, не вилучений з довкілля, а органічно в ньому вплетений, взаємодіючий з водами, лісами та іншими природними ресурсами [213, с. 10]. Така точка зору щодо розуміння «землі» як об'єкта права, безумовно, заслуговує на увагу, проте не є загальноприйнятою у правовій доктрині та не відображена на

достатньому рівні у положеннях чинного земельного законодавства України [104, с. 7].

Відповідно до ч. 3 ст. 2 ЗК України об'єктами земельних відносин є землі в межах території України, земельні ділянки та права на них, у тому числі на земельні частки (паї) [58]. З огляду на такі положення у науковій доктрині між ученими досі тривають дискусії щодо визначення юридичної природи таких категорій, як «земля», «землі», «земельні ділянки».

На думку В. І. Андрейцева, законодавче визначення землі не відображає її істотних ознак. На його переконання, земля – це головна територіально-просторова частина довкілля в межах території України як матеріальна основа її суверенітету і національної безпеки, що характеризується особливістю природної структури – ґрунтовим покривом, розміщенням і поширенням рослинності, водними об'єктами, корисними копалинами та іншими ресурсами [5, с. 46].

Значно повніше і ширше підходить до визначення юридичного поняття землі (як об'єкта права власності Українського народу) В. В. Носік. Він зазначає, що земля – це «розташований над надрами, територіально обмежений кордонами України, цілісний, нерухомий поверхневий шар земної кори, який є основою ландшафту і просторовим базисом для гармонічного розподілу місць розселення, діяльності людей, об'єктів природно-заповідного фонду з урахуванням економічних, соціальних, екологічних та інших інтересів суспільства, належить народу на праві абсолютної власності і складає частину національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави [116, с. 496].

Розглядаючи правове регулювання ландшафтного використання та охорони земель, С. В. Єлькін стверджує, що поняття «земля» слід розглядати як земну поверхню з відповідним біогеоценозом, разом з усією рослинністю, лісами, багаторічними насадженнями, водоймами, які знаходяться у визначених на місцевості межах ділянки і характерним для неї ландшафтом.

Учений стверджує, що земля є просторовою основою ландшафту, під яким розуміється територія земель з наявною на ній сукупністю природних і штучно створених компонентів, які складають цілісну систему, знаходяться між собою в оптимальному кількісному співвідношенні, що визначено законодавством [49, с. 34].

На нашу думку, поняття «земля», яке існує у науковій доктрині земельного права, розкриває лише фізико-географічні властивості землі і не зазначає юридичні складові, які притаманні при визначенні будь-якого об'єкта правових відносин.

Натомість, термін «земельна ділянка», який існує у чинному земельному законодавстві України та в науці, має всі ознаки, які повинні бути властиві об'єкту земельних правовідносин.

На переконання П. Ф. Кулинич, «земельна ділянка» визначає землю об'єктом як публічно-правових, так і приватноправових правовідносин. З одного боку, земельна ділянка є частиною території держави, а отже, її сферою поширення охоронюваних правом публічних інтересів, пов'язаних із забезпеченням державного суверенітету, охорони довкілля тощо. З іншого – земельна ділянка є правовим утворенням, яке уособлює набуття землею ознак нерухомого майна та об'єкта цивільного обігу. Саме тому земельні ділянки є такими об'єктами земельних правовідносин, які наділені як адміністративною, так і цивільною оборотоздатністю [58].

Досліджуючи земельно-рекультивацийні правовідносини, рекультивациї підлягають усі землі, які зазнають змін у рельєфі, ґрунтовому покриві, материнських та підстеляючих породах, процесах, що відбуваються або вже відбулися у гірничих, будівельних, гідротехнічних, геологорозвідувальних та інших роботах. Необхідно зауважити, що підприємства, установи та організації, які виконують згадані вище роботи на сільськогосподарських, лісових та інших угіддях, наданих їм у тимчасове користування, зобов'язані власними коштами довести ці земельні ділянки до стану, придатного для їх використання за призначенням [120, с. 202]. У цих правовідносинах

відзначається, що об'єктом є земельна ділянка з її родючим поверхневим шаром ґрунту, яку спочатку використовують з промисловою метою, а потім здійснюють комплекс відновлювальних робіт щодо її подальшого використання у сільському господарстві. Земельна ділянка є найпоширенішим об'єктом земельних правовідносин, які виникають і реалізуються за законодавством України.

У науковій доктрині зазначається, що поняття земельної ділянки у ЗК України є недосконалим. Зокрема ч. 1 ст. 79 ЗК України не визначає у понятті земельної ділянки її головні складові: природні ресурси (ліси, води, надра), будівлі і споруди, що можуть бути розташовані на ній. По суті, ЗК України розглядає земельну ділянку лише як площину фіксованого розміру та з визначеним місцем розташування [58].

Позицію законодавця розділяє М. В. Шульга, який стверджує, що земельна ділянка є частина земної кори, основою ландшафту, яка має фіксовану площу, межі і місце розташування, а також характеризується певним якісним станом і властивим їй правовим статусом [232, с. 18].

Водночас у наукових працях інших авторів значно ширше розглядається поняття земельної ділянки, яка має як фізичні, так і юридичні ознаки, а саме: земна поверхня, місце розташування, висота над ділянкою і глибина від поверхні земельної ділянки; права особи щодо конкретної земельної ділянки; є частиною поверхні землі над її надрами; визначається на місцевості нормуванням її розмірів для тих чи інших потреб; є основою для наявного на ній ландшафту; має своє місцезнаходження; визначене функціональне призначення; обсяг правомочностей суб'єктів права власності на земельну ділянку, а також коло їх обов'язків щодо земельної ділянки визначається в законі, адміністративному акті, договорі та рішенні суду [116, с. 183].

За оцінкою В. В. Носіка, визначення істотного значення поняття земельної ділянки як «об'єкта права власності» у земельних правовідносинах має важливе значення для правового забезпечення обігу прав на земельні

ділянки в ринкових умовах. Крім того, це дозволяє власнику у встановленому законом порядку використовувати на такій ділянці на відповідному правовому титулі водні об'єкти, ліси, багаторічні насадження, загальнопоширені корисні копалини, зводити будинки і споруди, використовувати для того чи іншого цільового призначення. Земельний кодекс України диференціює земельні ділянки як об'єкт права власності не лише за формами власності, а й за цільовим призначенням, необхідність визначення якого є обов'язковою умовою для набуття особою земельної ділянки у власність чи в користування [116, с. 184].

Виходячи з означених наукових тверджень, слід відмітити, що земельна ділянка у будь-яких земельних правовідносинах повинна належати до відповідної категорії земель та знаходитися у тій чи іншій формі власності.

У сфері правовідносин з рекультивації земель це має суттєве значення, адже необхідно з'ясувати в першу чергу, які саме категорії земель за своїм цільовим призначенням підлягають рекультивації? Чи впливають зазначені у чинному земельному законодавстві України форми власності на проведення рекультиваційних робіт?

Серед існуючих дев'яти категорій земель, які регламентовані у ч. 1 ст. 19 ЗК України, слід виділити землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення [58]. На думку В. М. Правдюка, цільове призначення земельної ділянки вже відображає здійснений вибір щодо мети використання [129, с. 58]. Земельний кодекс України чітко регламентує, що землями промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення визначаються земельні ділянки, надані в установленому порядку підприємствам, установам та організаціям для здійснення відповідної діяльності [58]. Зазначені землі в межах свого основного цільового призначення використовуються з конкретного господарського метою, перелік якої у чинному законодавстві не вичерпний. Пояснюється це тим, що окремі галузі виробничої й іншої діяльності, які

потребують відповідних земельних ділянок і закріплення порядку їх використання, формуються та розвиваються, породжуючи при цьому необхідність появи нових видів і різновидів земель означеної категорії [9, с. 99].

Усі види вказаних земель, як зазначає А. М. Мірошніченко, характеризуються тим, що вони використовуються зі спеціальною метою несільськогосподарського характеру та є просторово-операційним базисом для розміщення об'єктів і споруд різного господарського призначення. Це дає підстави у правовій літературі назвати цю категорію земель скорочено землями спеціального несільськогосподарського призначення [104, с. 176]. Цій категорії земель найбільш притаманне обов'язкове здійснення рекультиваційних заходів, тому що основною ознакою правового режиму земель спеціального призначення є забезпечення раціонального екологічно збалансованого використання землі при експлуатації різних несільськогосподарських об'єктів.

Означена діяльність призводить до значної шкоди, особливо сільськогосподарським угіддям, через те, що у територіальному плані землі спеціального призначення, на відміну від земель лісгосподарського призначення чи водного фонду, не є єдиним і значним за площею земельним масивом. Такі землі розташовуються, як правило, в межах інших категорій земель. Їх формування як самостійної категорії земель здійснюється значною мірою за рахунок земель сільськогосподарського та лісгосподарського призначення [9, с. 100]. Ці положення законодавчо закріплені у ч. 3 ст. 23 ЗК України, в якій зазначено, що для будівництва промислових підприємств, об'єктів житлово-комунального господарства, залізниць і автомобільних шляхів, ліній електропередач та зв'язку, магістральних трубопроводів, а також для інших потреб, не пов'язаних з веденням сільськогосподарського виробництва, надаються переважно несільськогосподарські угіддя або сільськогосподарські угіддя гіршої якості [58]. Земельні ділянки

лісогосподарського призначення відводяться для промислових та інших господарських потреб відповідно за нормами ст. 62 ЛК України [99].

Вилучення земельних ділянок із земель сільськогосподарського та лісогосподарського призначення з відповідного господарського метою призводить до складної екологічної ситуації, яка існує на цих землях в Україні саме через активність здійснення антропогенного впливу на них. Це зумовлює необхідність проведення рекультиваційних заходів на таких землях задля відновлення та повернення до попереднього стану земель сільськогосподарського та лісогосподарського призначення. Ця сфера земельних правовідносин є до кінця не вирішена на законодавчому рівні та має значну кількість правопорушень, що підтверджується матеріалами судової практики. Ярмолинецьким районним судом Хмельницької області розглядалася справа, в якій господарське підприємство, не отримавши погодження про надання гірничого відводу для видобутку суглинків (сировина, з якої виготовляють цеглу) від сільської ради, розпочало таку промислову діяльність на землях сільськогосподарського призначення, які перебувають у власності громадян України. Така діяльність призвела до самовільного зайняття земель сільськогосподарського призначення без надання відповідного дозволу та відводу на користування такою земельною ділянкою. З приводу цього власники земельних ділянок, на яких відбувалося видобування таких корисних копалин, звернулися до суду про відшкодування матеріальної і моральної шкоди та проведення рекультиваційних робіт на означених землях [128]. Такі матеріали справи дають нам можливість стверджувати, що норми земельного законодавства не забезпечують охорону та раціональне використання земель сільськогосподарського призначення. Земельні ділянки громадян були пошкоджені та деградовані та потребували рекультиваційних заходів.

Окрім земель сільськогосподарського та лісогосподарського призначення, для промислової та іншої господарської діяльності можуть вилучатися земельні ділянки з інших категорій земель, а саме: із земель

рекреаційного, історико-культурного та іншого призначення. Це положення закріплено ч. 6 ст. 20 ЗК України, де зазначається, що зміна цільового призначення особливо цінних земель допускається лише для розміщення на них об'єктів загальнодержавного значення, доріг, ліній електропередачі та зв'язку, трубопроводів, осушувальних і зрошувальних каналів, геодезичних пунктів, житла, об'єктів соціально-культурного призначення, об'єктів, пов'язаних з видобуванням корисних копалин, нафтових і газових свердловин та виробничих споруд, пов'язаних з їх експлуатацією, а також у разі відчуження земельних ділянок для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності [58]. Однак чинне земельне законодавство України не забезпечує ефективної охорони земель таких категорій. За словами О. В. Бевз, забезпечення належної охорони земель історико-культурного призначення в сучасних умовах набуває актуальності, оскільки вони виступають, з одного боку, як об'єкт господарського використання, а з іншого – є складовою довкілля, окрім того, є невід'ємним елементом нерухомих пам'яток України, особливий характер яких залежить від синтезу елементів, що його складають [13, с. 116]. Це і стосується земель рекреаційного призначення. Не можемо не погодитися з думкою Н. І. Палій, що проблема законодавчого закріплення заходів правової охорони земель рекреаційного призначення є не лише одним з перспективних завдань земельного законодавства, але й певним етапом на шляху до побудови демократичної і сильної держави, здатної охороняти і забезпечувати вільний доступ кожного громадянина для реалізації його особистих духовних і соціальних потреб. Додатково аргументовано, що здійснення заходів правової охорони земель рекреаційного призначення має регулюватися як загальними, так і спеціальними правовими приписами, оскільки понаднормове навантаження на землі рекреаційного призначення не лише знижує якість та ефективність відпочинку, але й призводить до деградації земель, втрати ними функціональних якостей [123, с. 120]. Проведення рекультиваційних робіт є одним з основоположних завдань правової охорони таких категорій земель, що повинно обов'язково бути

передбачено нормами чинного земельного законодавства України. Здійснення такого охоронювального заходу дасть можливість вберегти та відновити особливо цінні землі в країні та забезпечити створення й існування екологічної мережі на території держави.

Не можна не погодитися з думкою Н. П. Барабаш, яка стверджує, що при відведенні зазначених земель має бути забезпечена максимальна економія земельних площ під відповідні несільськогосподарські об'єкти, яка досягається шляхом визначення розмірів земельних ділянок, що надаються для промислових потреб, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони й іншого призначення, відповідно до затверджених в установленому порядку державних норм і проектної документації; відведення вказаних земельних ділянок повинно проводитися з урахуванням черговості їх освоєння (тобто в міру розміщення і забудови різних виробничих та інших об'єктів) із наступним використанням за цільовим призначенням. При організації території підприємств означені категорії земель повинні забезпечувати раціональне розміщення елементів відповідного об'єкта задля забезпечення екологічного та збалансованого використання земельних територій. Кожний суб'єкт використання земель спеціального призначення зобов'язаний здійснювати на них рекультивацію, благоустрій та озеленення [9, с. 100].

Вивчаючи земельні правовідносини, з приводу проведення рекультиваційних робіт необхідно зазначити, що обов'язкового здійснення таких заходів потребують землі авіаційного та автомобільного транспорту, землі промисловості та оборони. Це землі, яким притаманне забруднення, деградація та пошкодження у зв'язку з веденням специфічної господарської діяльності.

На землях промисловості України спостерігається найбільше проблемних питань при проведенні рекультиваційних заходів. У першу чергу це пов'язано із веденням гірничодобувної діяльності. За даними Державного агентства земельних ресурсів України, землі промисловості складають понад 194,5 тисяч гектарів із земельного фонду України [103, с. 542]. На сьогодні

відмічається надмірна землеємність у гірничодобувній промисловості. На кожен мільйон умовних одиниць капіталовкладень припадає 42,9 гектара землі, у вугледобувній промисловості – 12,9 гектара [103, с. 543].

За твердженням науковців, найбільш суттєвих та важко відновлювальних змін природним ландшафтам завдає видобування корисних копалин як відкритим, так і закритим способами. При цьому негативного впливу зазнають і прилеглі до розробки земельні угіддя [18, с. 6]. Видобування корисних копалин спричиняє спотворення природних ландшафтів, утворення кар'єрів, відвалів, а також формування териконів [122, с. 353].

У чинному земельному законодавстві України надається визначення означених земельних категорій. Так, у ст. 1 Закону України «Про охорону земель» зазначається, що деградовані землі – це землі, які зазнали природного або антропогенного спрощення ландшафту, погіршення стану, складу, корисних властивостей і функцій земель та інших органічно пов'язаних із землею природних компонентів; забруднені землі – це землі, у ґрунтах яких накопичуються речовини, які негативно впливають на їх родючість, та різноманітні корисні властивості; порушені землі – це землі, що втратили свою господарську та екологічну цінність через порушення ґрунтового покриву внаслідок виробничої діяльності людини або дії природних явищ [179].

Аналізуючи існуючі положення приходимо до висновку, що деградація, порушення та забруднення земель відбуваються під впливом двох основних чинників: природних та антропогенних. Під впливом природних явищ виникає водна та вітрова ерозія ґрунтів, яка спричиняє руйнування земельних ресурсів. Водна ерозія проявляється у змиванні верхнього шару ґрунту або розмиванні його в глибину під впливом талих, дощових і поливних (іригаційних) вод. Вітрова ерозія, або дефляція, виникає за умови сильних вітрів, які видувають ґрунт. Провінція найактивнішої дефляції

розташована на південному сході (південні частини Миколаївської, Запорізької, Донецької, Луганської і Херсонської областей) [46].

Яскравим прикладом антропогенної діяльності є екологічне занедбання ландшафтної структури земельних ділянок внаслідок видобування корисних копалин у Донецькій та Львівській області, де здійснення рекультиваційних заходів є першочерговою необхідністю. З кожним роком на територіях цих областей усе більше поширюються забруднення, деградація та виснаження земельних ресурсів. До прикладу, у Донецькій області робота вугільних шахт призводить до просідання поверхні над гірничими виробками, розвитку деформації, ерозії, підтоплення. За даними Державного управління охорони навколишнього середовища у Донецькій області підприємствами, які ведуть розробку родовищ корисних копалин відкритим способом, зайнято біля 20 тисяч гектарів земельних територій. Під породні відвали і промислові площі шахт зайнято близько 25 тисяч гектарів земель. З цієї величезної території відбувається постійне забруднення атмосфери, підземних і поверхневих вод, ґрунтів. На території області розташовано 580 відвалів порід вугільних шахт та вуглезбагачувальних фабрик, з яких 130 таких, що горять. Нині в експлуатації перебувають 125 відвалів порід, з яких 60 тих, що горять. Під териконами зайнято 5 тисяч гектарів земель, що складає 0,2 відсотка від загальної площі території області [229, с. 144].

Не краща картина у Львівській області. За державною статистичною звітністю, станом на 1 січня 2009 року площа порушених земель (землі під відкритими розробками, картерами, шахтами та відповідними спорудами) на території області становлять 11 985,7 гектари земель, з них: торфорозробки, які експлуатуються, – 1 617,8 гектара, відкриті розробки, кар'єри, шахти, які експлуатуються, – 1 620,3 гектара, відпрацьовані розробки, кар'єри, закриті шахти, підвали, терикони, які не експлуатуються, – 8 747,6 гектара земель [210].

Здійснення рекультиваційних заходів дає можливість відновити природну ландшафтну структуру деградованих, пошкоджених та забруднених земель у процесі здійснення промислової діяльності. Не можна не погодитися з думкою С. В. Єлькіна, який зазначає, що на сучасному етапі здійснення господарської діяльності, охороні підлягає будь-який ландшафт землі, як природний так і антропогенний [47, с. 269]. Науковець стверджує, що саме системний підхід до збереження біологічного й ландшафтного різноманіття містить принципово нову мету управління природними ресурсами – створення екологічної мережі. Мотивацією створення екомережі є перехід від окремих природоохоронних територій до системи мережі. Ідея формування екологічної мережі є інтегральною у справі збереження та оптимізації ландшафтів [48, с. 163]. Ці ідеї віднайшли своє законодавче закріплення у положеннях Закону України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000 – 2015 роки» [147] та у Законі України «Про екологічну мережу», у ст. 2 якого зазначено, що завданням законодавства про екомережу є регулювання суспільних відносин у сфері формування, збереження та раціонального, невиснажливого використання екомережі як однієї з найважливіших передумов забезпечення сталого, екологічно збалансованого розвитку України, охорони навколишнього природного середовища, задоволення сучасних та перспективних економічних, соціальних, екологічних та інших інтересів суспільства [144]. Підтвердженням означених положень є те, що рекультивація за своєю еколого-юридичною природою виступає відновлювальним заходом деградованих, пошкоджених, забруднених земельних територій, які відповідно до ч.4 ст. 16 Закону України «Про екологічну мережу» становлять об'єкт екологічної мережі, а саме перелік відновлюваних територій екомережі включає території, що являють собою порушені землі, деградовані і малопродуктивні землі та землі, що зазнали впливу негативних процесів та стихійних явищ, інші території, важливі з точки зору формування просторової цілісності екомережі [144].

Ми вважаємо, що якщо на території України будуть послідовно та своєчасно виконуватися рекультиваційні заходи на порушених, пошкоджених та забруднених земельних угіддях, то це призведе до ефективного формування екологічної мережі у нашій державі. Така системність виконання означених заходів дасть можливість цілеспрямовано формувати культурні ландшафти *, що сприятиме підвищенню економічно-екологічного потенціалу нашої країни.

Така критична екологічна ситуація, що існує на землях промисловості, вимагає від законодавця прийняття відповідних норм, які забезпечували б вчасне здійснення рекультиваційних заходів не тільки на територіях, що відведені для видобування корисних копалин, а й на прилеглих територіях, які зазнають негативного впливу від такої господарської діяльності.

Вивчаючи правовий режим земель спеціального призначення, не можемо не звернути увагу на ще один окремий вид земель – землі оборони, які потребують проведення негайної рекультивації. У цьому аспекті всебічно підтримуємо думку М. З. Романюка, який визначає специфіку військової діяльності, яка зумовлює постійний вплив на стан навколишнього природного середовища. Дбаючи про забезпечення обороноздатності держави, військові формування використовують природні ресурси (землі, води, ліси), завдають при цьому їм значної шкоди. За оцінками експертів екологічних служб міністерств оборони низки іноземних держав, сумарний ефект впливу Збройних сил на довкілля у мирний час можна порівняти із впливом однієї з галузей промисловості середнього масштабу [199, с. 326]. Враховуючи ці обставини, Кабінет Міністрів України в 1995 році прийняв

---

* Культурний ландшафт – географічний ландшафт, змінений цілеспрямованою раціональною діяльністю людини. Виникає на місці первісного природного або зміненого географічного ландшафту, в якому під впливом господарської діяльності сталися докорінні зміни морфологічної структури, зовнішнього вигляду, характеру зв'язків між компонентами, геохімічних та геофізичних процесів, стоку, ґрунтового зволоження, з'явилися нові високопродуктивні фітоценози тощо. Усе разом зумовило формування нової системи взаємозв'язків, відмінної від попередньої (вихідної).

Постанову «Про перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену небезпеку», в якій до таких видів діяльності віднесено виробництво, зберігання, утилізація і знищення боєприпасів усіх видів, вибухових речовин і ракетного палива [180].

Окрім цього, питання охорони земель ускладнюються ще й проблемами наявних військових об'єктів, які залишились на території нашої держави після розпаду Радянського Союзу: могильників радіоактивних і токсичних відходів (чотири з яких знаходяться на балансі Збройних сил України), шахтних пускових установок, колишніх складів паливно-мастильних матеріалів та компонентів ракетного пального, військових полігонів, складів озброєння, звільнених арсеналів, баз, військових містечок тощо.

У цьому контексті виникають певні юридичні прогалини. Це зумовлено тим, що норми чинного земельного законодавства України не містять положень щодо здійснення охорони та проведення рекультиваційних заходів на землях оборони. Заслуговує на увагу думка М. З. Романюка, який вказує на доцільність у закріпленні в законодавстві норми, що передбачала б можливість ліквідації військових об'єктів виключно за умов повного очищення земельних ділянок, на яких вони розташовуються, від забруднення, спричиненого військовою діяльністю, а також проведення рекультивації цих земель [200, с. 11].

Реальні події сьогодення вимагають формування окремого законодавчого забезпечення рекультивації земель авіаційного та автомобільного транспорту, адже здійснення будівництва зазначених об'єктів призводить до значних порушень екологічного становища, які виникають на забруднених, деградованих та пошкоджених земельних ділянках, що відводяться для такого господарського призначення.

З огляду на означену ситуацію, вважаємо, що у чинному ЗК України повинна встановлюватися загальна імперативна вказівка, яка вимагала б на землях спеціального призначення при веденні відповідної господарської

діяльності обов'язково проводити рекультивацію, благоустрій, озеленення та повернення до природної структури ландшафту цих земельних територій задля забезпечення охорони землі як основного національного багатства.

На процес проведення рекультиваційних заходів безпосередньо, впливають правові питання щодо формування державної, комунальної та приватної форм власності на землю в Україні. Розглядаючи правовий режим земель спеціального призначення, а саме земель промисловості, оборони, авіаційного та автомобільного транспорту, хочемо відмітити, що у вирішенні питання права власності на землю для цієї категорії земель притаманний публічно-правовий характер. Він проявляється в тому, що ці землі можуть перебувати виключно:

- у державній власності і не можуть передаватися у приватну власність (ч.4 ст.84 ЗКУ) [58];

- у власності територіальних громад сіл, селищ, міст (комунальна власність) і не можуть передаватися у приватну власність (ч.4 ст. 83 ЗКУ) [58]. Особливості процедури надання земельних ділянок для спеціального використання визначені нормами ст.ст.149, 150, 151 ЗК України [58].

Доцільно також зазначити про можливе використання земель спеціального несільськогосподарського призначення на умовах оренди. Водночас право користування такими землями не є єдиною формою їх використання. Чинним земельним законодавством України передбачена можливість передачі земельних ділянок із земель несільськогосподарського призначення у приватну власність.

Прийнятий нещодавно Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності» [139] лише частково вирішує означене питання. Прийняття Закону сприяло включенню до ст. 83 ЗК України частини третьої, якою передбачається використати земельні ділянки державної власності для розміщення об'єктів, призначених для обслуговування потреб територіальної громади (комунальних

підприємств, установ, організацій, громадських пасовищ, кладовищ, місць знешкодження та утилізації відходів, рекреаційних об'єктів), а також земельні ділянки, які відповідно до затвердженої містобудівної документації передбачається включити у межі населених пунктів за рішенням органів виконавчої влади з передачею у комунальну власність [58].

Враховуючи ці обставини, В. Д. Сидор зазначає, що без завершення процедури розмежування неможливо говорити про повноцінну реалізацію норм ЗК України, особливо в частині регулювання відносин у галузі управління, володіння, користування і розпорядження землями державної та комунальної власності. Проте до завершення процедури розмежування, яка об'єктивно займає декілька років, необхідно чітко визначити порядок управління нерозмежованою державною власністю. Розпорядження земельними ділянками часто здійснюють органами місцевого самоврядування виключно у власних інтересах, іноді з порушенням законодавства. У зв'язку з цим, для забезпечення інтересів України слід законодавчо передати низку повноважень щодо розпорядження землями державної власності органам виконавчої влади. Крім того, рівні умови набуття та реалізації права власності на землю за ст. 14 Конституції України мають відповідно посвідчуватися. Таке посвідчення є не менш актуальним для визначення співвідношення державної та комунальної власності на землю, ніж посвідчення права приватної власності фізичних і юридичних осіб. Крім того, на думку науковця, в основі головних причин гальмування процесу розмежування державної та комунальної форми власності лежить необхідність законодавчого удосконалення порядку надання необхідної інформації землевпорядним організаціям, вирішення проблеми неузгодженості земельно-кадастрової документації з фактичними даними, ліквідація законодавчої вимоги щодо посвідчення права комунальної власності державними актами. Лише за умови

«автоматизованого» розмежування запрацюють норми земельного законодавства, які регламентують відносини комунальної власності на землю, і знімуться перешкоди для реалізації права державної власності на землю в межах населених пунктів [206, с. 98].

З позицією науковця погоджуються юристи-практики та стверджують, що мета Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності» в аспекті спрощення процедури розмежування земель державної та комунальної власності не досягнута. Аргументується це тим, що для того, щоб відповідна земельна ділянка могла бути самостійним об'єктом цивільних правовідносин, спочатку її треба сформувати та зареєструвати у Державному земельному кадастрі, що, у свою чергу, вимагає витрат бюджетних коштів на проведення землепорядних робіт, а у рад та адміністрацій з'явилася ще одна проблема – хто є замовником проведення таких робіт [115, с. 47]?

Так, пунктом 6 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності» зазначено, що у разі, якщо відомості про земельні ділянки, зазначені у пунктах 3 і 4 цього розділу, не внесені до Державного реєстру земель, надання дозволу на розроблення документації із землеустрою, що є підставою для державної реєстрації таких земельних ділянок, а також її затвердження, здійснюється:

- у межах населених пунктів – сільськими, селищними, міськими радами;
- за межами населених пунктів – органами виконавчої влади, які відповідно до закону здійснюють розпорядження такими земельними ділянками.

Разом з тим цим пунктом не визначено, кому саме надається дозвіл на розроблення документації із землеустрою. Вбачається, що це

мають бути зацікавлені особи. Тобто створюються всі умови, щоб цей тягар взяли на себе громадяни та юридичні особи, які зацікавлені в отриманні земельних ділянок у власність або користування. Крім того, і радам на землі комунальної власності, й органам виконавчої влади на землі державної власності необхідно отримати правовстановлюючий документ. Згідно із Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» такими документами є витяг з Державного реєстру речових прав, який видається Державною реєстраційною службою (Укрдержреєстром). Такий витяг видається за плату [115, с.47].

Як зазначають юристи, через брак коштів у місцевих бюджетах та враховуючи певні негаразди в роботі Укрдержреєстру, процес надання земельних ділянок громадянам та юридичним особам з початку 2013 року заблоковано. Навіть звичайна приватизація земельних ділянок громадянами стала практично неможливою через необхідність реєстрації в першу чергу права власності територіальної громади або держави. Це, з одного боку, призведе до суттєвого ускладнення і подорожчання процедури оформлення права на землю, а з іншого – до порушення цілісності земель державної та комунальної власності, оскільки реєстрація цих прав визначатиметься бажанням власників і користувачів, а не потребами планомірного розвитку території [115, с. 47].

Погляди науковців та практиків-юристів на існуючу проблематику є актуальними і юридично обґрунтованими. Врегулювання колізійних питань щодо розмежування державної та комунальної форми власності дозволить вирішити питання права користування та права власності землями сільськогосподарського та лісогосподарського призначення, які перейшли до земель спеціального призначення для здійснення певної господарської мети та реалізації у

подальшому державно-правової політики рекультивації цих земельних ділянок як основного національного багатства держави.

У земельно-рекультиваційних правовідносинах, окрім існування певних колізійних моментів, наявні окремі правові прогалини, які ускладнюють здійснення відновлювальних робіт на земельних територіях, де це необхідно. На думку Т. О. Коваленко, у земельному праві України прогалина полягає у відсутності земельно-правової норми, яка врегульовувала б ті земельні відносини, що належать до сфери правового впливу та за тих чи інших об'єктивних і суб'єктивних обставин потребують саме правового врегулювання. Сучасне земельне право, на переконання вченої, характеризується значною кількістю прогалин, наявність яких суттєво ускладнює правове регулювання земельних відносин [67, с. 21].

Одним з таких невирішених питань, яке існує у земельному праві та у сфері здійснення рекультиваційних правовідносин, є правова прогалина щодо відновлення певної частини земель, які перейшли нам у спадок з СРСР. За радянських часів існувала практика облаштування промислових підприємств на земельних ділянках, відведених у користування іншим землекористувачам: у смугах, відведених для залізниць, на шосейних дорогах і навіть на землях сільськогосподарського призначення (йдеться про міжколгоспні підприємства). Після розпаду СРСР Україна перейняла у спадок ці землі, але на сьогодні землекористування цих угідь зазвичай ніяк не оформлюється, а якщо й оформлюється, то породжує конфлікти та суперечки через відсутність правової визначеності у правовому режимі несільськогосподарських угідь колишніх КСП [104, с. 179 – 180]. Законодавство про паювання (Укази Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва” від 10.11.1994 р. № 666/94, “Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям” від 08.08.1995 р. № 720/95) не містить положень про долю

несільськогосподарських угідь КСП. Враховуючи, що після прийняття Указу Президента України від 03.12.1999 р. №1529/99 «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» у своїй переважній більшості КСП були ліквідовані або реорганізовані, а в правовому регулюванні режиму таких несільськогосподарських угідь утворилися правові прогалини, які мають місце в сучасному земельному праві України. За оперативними даними Держземагентства України, ці землі складають понад 200 тисяч гектарів території країни [102, с. 41]. Такі землі є, безумовно, об'єктом рекультиваційних правовідносин та потребують відновлення. Однак правова невирішеність їхньої правової природи ускладнює проведення рекультиваційних робіт. Така ситуація створює правові проблеми визначення прав та обов'язків суб'єктів господарської діяльності, що у подальшому повинні забезпечити відновлення порушених та деградованих земельних угідь.

Вивчаючи практику набуття права власності та права користування земельними ділянками, в Україні спостерігається невтішна картина. Приватизація земель сільськогосподарського призначення використовується не лише для виробництва сільськогосподарської продукції, а й для розміщення об'єктів промислової та житлової забудови, тобто переведення в інші категорії земель шляхом набуття земельних ділянок у власність та викуп права на земельні паї чи взяття земельних паїв і земельних ділянок у довгострокову оренду. При цьому, як зазначає В. І. Семчик, земельні паї чи земельні ділянки викупаються у селян за мізерні ціни, а після цього перепродаються іншим особам за цінами, що в декілька разів перевищують початкову ціну. Внаслідок таких дій площі цінних земельних угідь невпинно скорочуються, забруднюються та деградують, а селяни обезземлюються [203, с. 59 – 60].

Узагальнюючи проблеми розпайованих сільськогосподарських земель колишніх КСП, що перейшли у спадок Україні, відзначається величезна кількість громадян та юридичних осіб, які отримали у власність чи в

користування земельні ділянки, межі та площа яких відповідно належним чином не визначені в офіційній землевпорядній документації.

На думку П. Ф. Кулинича, реформування земельних відносин на початку 90-х років минулого століття здійснювалися у прискореному режимі з невиконанням або перенесенням на майбутнє виконання низки робіт з ідентифікації земельних ділянок, встановлення їх площі та меж. Саме такі земельні ділянки формувалися на виконання Декрету Кабінету Міністрів України від 26 грудня 1992 р. «Про приватизацію земельних ділянок», яким регламентувалася прискорена приватизація земельних ділянок громадянами України без проведення необхідних землевпорядних робіт щодо уточнення їх площі та меж, а також без виготовлення та видачі державних актів на право власності на землю [86, с. 217].

З аналогічними наслідками здійснювалося виділення земельних часток (паїв) у натурі (на місцевості) членам колективних господарств у період до набуття чинності наказу Держкомзему України від 2 липня 2003 р. №174 «Про затвердження Тимчасового порядку ведення державного реєстру земель», яким встановлювалися більш суворий порядок фіксації новостворених земельних ділянок та присвоєння їм унікальних кадастрових номерів [86, с. 217].

За висновками П. Ф. Кулинича, в недалекому майбутньому власники та землекористувачі зазначених земельних ділянок змушені будуть звернутися до відповідних органів із заявами про присвоєння їхнім ділянкам кадастрових номерів, без наявності яких земельні ділянки не можуть бути предметом земельних правочинів. Для присвоєння ділянкам кадастрових номерів необхідно буде проводити землевпорядні роботи щодо уточнення площі та меж земельних ділянок. Дуже ймовірно, що значна частина власників та землекористувачів земельних ділянок постануть перед фактом, що звичні для них площа та межі їх земельних ділянок не збігаються із задекларованими в наявних у них правовстановлюючих документах. З більш складними проблемами можуть зіткнутися ті власники земельних ділянок,

стосовно яких у процесі виконання землевпорядних робіт буде з'ясовано, що ці ділянки значною мірою накладені на суміжні ділянки або ж повністю чи частково розташовані на водних об'єктах, лісових угіддях, охоронних зонах та інших територіях, які за законодавством України не підлягають приватизації. Власники та користувачі таких ділянок мають бути повідомлені про те, що держава не гарантує захист їх прав на такі земельні ділянки, в існуючих на місцевості межах, оскільки через їх незафіксованість на індексних кадастрових картах та інших кадастрових документах існує ймовірність уточнення (змін) меж через їх накладення на суміжні ділянки, вихід на землі, що не підлягають приватизації, тощо [86, с. 217].

У свою чергу, це породить безліч конфліктних ситуацій у сфері екології та в юриспруденції на тих земельних ділянках, на яких розміщені промислові підприємства з видобутку корисних копалин і земельні ділянки яких потребують рекультивації для подальшого їхнього використання відповідно за призначенням у майбутньому. Ми погоджуємося з думкою П. Ф. Кулинича, що держава має передбачити введення певних компенсацій можливих втрат частин земельних ділянок їх власниками та землекористувачами та обов'язкове відновлення тих земельних ділянок, які потребують цього [87, с. 311].

Рекультивація слугує не тільки охоронювальним заходом на землях після здійснення відповідної господарської діяльності, що пошкоджує, деградує та забруднює ці земельні ділянки, а й виступає як окультурювальний захід уже існуючих природних ландшафтів для створення природних культурних парків відпочинку.

На підставі аналізу норм земельного законодавства та доктринальних положень земельного права України можна зробити підсумок, що об'єктами земельних рекультиваційних правовідносин є земельні ділянки різної форми власності на землях усіх категорій, природний стан та функціональне призначення в природі, економіці та суспільстві яких було порушено внаслідок антропогенного впливу, стихійних та інших природних явищ, що

зумовлює до необхідності виконання комплексу законодавчо визначених дій, спрямованих на охорону пошкоджених, деградованих та забруднених земель.

2.3. Суб'єктний склад у правовідносинах з рекультивації земель

Важливою умовою при дослідженні рекультивації земель є визначення суб'єктного складу цих правовідносин. Це можливо реалізувати через призму аналізу особливостей здійснення господарської діяльності на землях промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.

Особливу увагу в цьому аспекті слід звернути на діяльність гірничодобувної промисловості в Україні, яка зумовлює вилучення з господарського обороту цінних сільськогосподарських, лісгосподарських та інших земельних угідь, що призводить до зменшення площі території, яка могла б у подальшому використовуватися для господарського виробництва та рекреації.

3-поміж усіх негативних впливів, що спричинені добуванням вугілля, найбільших втрат зазнають земельні ресурси. В умовах розгортання глобальної екологічної кризи швидкість руйнації і деградації ґрунтів займає особливе місце, оскільки втрати ґрунтового покриву не можуть бути компенсовані [98, с. 87]. Забруднені та деградовані ґрунти є небезпечними природними об'єктами, оскільки перестають виконувати екологічні захисні функції і можуть ініціювати процеси загальної деградації земної поверхні та зміну кліматичних умов [29, с. 284 – 290].

Руйнація поверхневого родючого шару при відкритому видобутку корисних копалин тягне за собою виникнення такого негативного явища, як «технічна ерозія ґрунту», що призводить до виникнення «індустріальних пустель». Такий вид ерозії призводить до повної втрати зазначених площ цінних сільськогосподарських та інших видів угідь, погіршує санітарно-гігієнічні умови навколишнього середовища, призводить до прояву на промислових розробках корисних копалин водної та вітрової ерозії [124, с.

92]. Для України проблема технічної ерозії ґрунту є надзвичайно актуальною. Щорічно держава від ерозії втрачається до 500 млн. тонн ґрунту. За експертними оцінками, з продуктами ерозії виноситься до 24 млн. тонн гумусу, 0,96 млн. тонн азоту, 0,68 млн. тонн фосфору, 9,4 млн. тонн калію, що значно більше, ніж вноситься з добривами [212].

Така невтішна картина зумовлена тим, що у діючій нормативно-правовій базі екологічної та природоохоронної регламентації антропогенного навантаження на ґрунти недостатня правова захищеність земель, відсутність діючого правового механізму, закріплення за правонаступниками відповідальності за деградацію ґрунтів при зміні форм власності, відсутність законодавчого закріплення здійснення рекультиваційних робіт при закінченні вугільними підприємствами здійснення видобутку корисних копалин, а також відсутності державного обліку природно-господарської якості, екологічних функцій і екологічного стану ґрунтів при кадастровій оцінці земель і визначення вартісних показників земельних ділянок не дає змоги стабілізувати ситуацію із запобіганням розвитку процесів деградації ґрунтів [29, с. 290].

Окрім ерозії, яка полонить землі, зайняті промисловим видобуванням корисних копалин, йде зростання кількості відходів та шкідливих речовин на цих територіях, що призводить до негативних регіональних змін стану довкілля (горіння, вивітрювання відходів, попадання канцерогенних речовин у водні ресурси). В Україні показники обсягів утворення відходів гірничодобувного комплексу перевищує в 4,5 разів відповідні показники на підприємствах розвинених країн світу. Сьогодні обсяги відходів перевищують 25 млрд. тонн і займають площу понад 160 тис. гектарів [98, с. 87].

Нинішня екологічна ситуація, яка склалася в країні, вимагає негайних заходів щодо проведення рекультивації цих земельних угідь та вирішення юридичної прогалини в цьому питанні шляхом прийняття Закону України «Про рекультивацію земель України». У попередніх параграфах зазначалося,

що з розвитком земельної реформи в Україні ті нормативно-правові акти, що регулюють правовідносини у сфері охорони та раціонального використання земель, є застарілими, не відповідають сьогоденню та не забезпечують всебічного вирішення проблеми щодо рекультивації земель після промислового використання.

Одним з основних аспектів вирішення питання рекультивації земель в Україні є дослідження специфіки прав та обов'язків, які покладаються на відповідне коло осіб, органи державної влади та місцевого самоврядування. Відповідно до норм чинного законодавства, зокрема ст. 13 КпНУ, користувачами надр є підприємства, установи, організації, громадяни України, а також іноземні юридичні особи та громадяни [77].

У науковій доктрині земельного, екологічного та гірничого права вищезазначені суб'єкти трактуються через призму правової охорони земельних ресурсів та надр відповідно до ст. 14 Конституції України. За визначенням Р. С. Кіріна, під суб'єктами права видобування корисних копалин слід розуміти юридичних і фізичних осіб, які в установленому законом порядку набули права на видобування корисних копалин та зобов'язані виконувати визначені законом вимоги щодо раціональної, екологічно безпечної розробки родовищ корисних копалин, їх вивчення та охорони [66, с. 46].

З цієї позиції науковцем була розроблена класифікація суб'єктів щодо їх участі в процесі здійснення видобування корисних копалин за формою їхньої організації:

- 1) право видобування корисних копалин фізичною особою (індивідуальні користувачі);
- 2) право видобування корисних копалин юридичною особою (об'єднані користувачі).

Виходячи з такої класифікації, Р. С. Кірін поділяє юридичних осіб на відповідні групи в залежності від різного підходу до розміру плати за видачу спеціальних дозволів на право надрокористування [64, с. 112].

Серед прав колективних користувачів надр гірниче законодавство виділяє:

1) право видобування корисних копалин суб'єктом, структурні підрозділи якого не мають статусу юридичної особи (складні унітарні користувачі);

2) право видобування корисних копалин групою (об'єднанням) юридичних осіб (складні корпоративні користувачі);

3) право видобування корисних копалин об'єднанням юридичних осіб, яке не є юридичною особою (прості корпоративні користувачі) [64, с. 112].

Виходячи з аналізу цієї класифікації, Р. С. Кірін зазначає, що у вугільній галузі України державними господарськими об'єднаннями виступають державні холдингові компанії, а шахти цього об'єднання є його дочірніми підприємствами у вигляді державних відкритих акціонерних товариств [64, с. 112].

Саме через таку обставину, нині ми спостерігаємо, що в державі відбувається монополізація гірничодобувної та металургійної промисловості, яка зосереджена в руках певних корпоративних груп технологічно пов'язаних підприємств – залізрудних комбінатів, вугільних шахт. При цьому власниками контрольних пакетів акцій гірничозбагачувальних і металургійних комбінатів є обмежене коло фінансово-промислових груп, які свою технічну, виробничу, економічну та збутову політику здійснюють винятково на свій розсуд, виходячи з власних інтересів. Інакше кажучи, в Україні утворився нерегульований державою монополізм у гірничодобувній галузі, що справляє дестабілізуючий вплив на економіку держави та її правову політику. Сьогодні фінансово-промислові групи володіють 95 відсотками виробництва сталі та металопрокату, що зосереджено на десяти металургійних підприємствах України [94, с. 10], та 70 – 75 відсотками вугільних шахт [98, с. 74]. Ця галузь практично не охоплена приватизацією, хоча законодавство не перешкоджає цьому. Заборонені до приватизації лише

одне виробниче об'єднання та вісім науково-дослідних проектних інститутів. Пасивність держави в реалізації ринкових перетворень у цій галузі призводить до поширення «тіньових» процесів, а саме: використання процедури банкрутства, що проводиться потужними фінансово-промисловими групами. У 2002 р. справи про банкрутство були розпочаті проти 85 шахт. На території Донбасу, за неофіційними даними, функціонує 50 нелегальних шахт [98, с. 74].

У вугільній промисловості України функціонує 167 шахт і 3 розрізи різних форм власності. З них 10 підприємств знаходиться в частково державній та приватній власності, 10 – повністю у приватній власності, 4 – в оренді, 20 – у державних акціонерних компаніях і 123 підприємства є державними. Державна власність підприємств вугільної галузі становить 93 відсотки, а частка приватних у видобуванні вугілля в Україні становить понад 35 відсотків [98, с. 74]. Характерним є те, що приватизовані переважно привабливі вугільні підприємства, а неперспективні перебувають у власності держави. До прикладу, власниками вугледобувних підприємств, таких як «Краснододувугілля», «Павлоградвугілля», в Україні є потужні фінансові структури: Індустріальний союз Донбасу та інші. У свою чергу, відсутність законодавчого закріплення та неефективність державного механізму щодо проведення рекультивації на цих територіях породжують серйозні проблеми у сфері виникнення прав та обов'язків означених суб'єктів з приводу здійснення відновлювальних робіт на порушених, деградованих і забруднених територіях після промислового використання.

У чинному земельному та гірничому законодавстві України відсутні правові положення, котрі регламентували б, з якого моменту та за яких умов зазначене коло осіб стає суб'єктом правовідносин з рекультивації. Для того, щоб означені фізичні та юридичні особи набули статусу «користувачів надрами», вони повинні отримати спеціальний дозвіл на користування надрами відповідно до положень ст. 16 КУпН [77].

Не можемо не погодитися з думкою Н. П. Барабаш, що наявність спеціального дозволу на користування надрами, безумовно, важлива, але не єдина і не достатня підстава для встановлення права спеціального надрокористування у встановлених випадках. Як і будь-який об'єкт права, ділянка надр, надана в користування, повинна бути індивідуалізована. Така індивідуалізація здійснюється у формі гірничого відводу [10, с. 108]. Гірничим відводом є частина надр, надана користувачам для промислової розробки родовищ корисних копалин та з метою, не пов'язаною з видобуванням корисних копалин (ст. 17 КУпН). Надання гірничого відводу оформляється актом про надання гірничого відводу, а також надписом у верхньому правому куті копії топографічного плану [77]. Цим актом засвідчується право на користування надрами.

З позиції науковця, спеціальний дозвіл на користування надрами та гірничий відвід є тим юридичним складом, за наявності якого виникає право користування надрами з метою розробки родовищ корисних копалин, захоронення відходів виробництва та інших шкідливих речовин, скидання стічних вод, для будівництва й експлуатації підземних споруд та з іншою метою, не пов'язаною з видобуванням корисних копалин [10, с. 108].

Окрім цього, пунктом 28 Положення «Про порядок надання гірничих відводів» зазначається імперативна вказівка, що підприємства і громадяни, яким надано гірничий відвід, зобов'язані забезпечувати рекультивацію земельних ділянок, порушених під час користування надрами, для подальшого їх використання у суспільному виробництві [155]. Саме з цього моменту, за нашим переконанням, виникають земельно-рекультиваційні правовідносини у сфері надрокористування, а зазначене вище у параграфі коло осіб набуває юридичного статусу суб'єктів цих правовідносин, за якими закріплюється обов'язок здійснення зазначеного спектра відновлювальних робіт на порушених, деградованих та забруднених земельних ділянках.

Наявність цих документів слугує безпосередньою умовою отримання земельної ділянки як фізичною, так і юридичною особою для здійснення видобутку корисних копалин, при обов'язковій наявності розробленого та затвердженого проекту рекультивації зазначеної земельної ділянки. Така імперативна вказівка міститься у ч. 4 ст. 66 ЗК України, яка на законодавчому рівні декларує юридичну гарантію здійснення охорони та раціонального використання земельних ресурсів означеним колом суб'єктів [58].

Розглядаючи питання рекультивації у правовідносинах з видобутку корисних копалин, не можна не оминати доволі актуальну та проблемну тему для українського народу, що пов'язана із здійсненням розробки покладів сланцевого газу на території держави.

За твердженням науковців, на землях України розглядаються два перспективні регіони з покладами газу: Дніпропетровсько-Донецький та Любленський – із запасами 1, 36 трлн. м³ та 4,22 трлн. м³ відповідно, що географічно розташовані на територіях Харківської, Львівської та Івано-Франківської областей. За умов їх освоєння при видобуванні лише технічно допустимого сланцевого газу (20 відсотків від акумульованого) Україна зможе забезпечити себе цим вуглеводнем протягом 35 років [223, с. 110].

Технологія видобутку сланцевого газу передбачає створення системи вертикальних та горизонтальних свердловин методом «гідророзриву» пластів, у які під тиском закачується суміш з води, піску та хімічних наповнювачів. Після закінчення процесу закачування вода з «розірваного пласта» повертається у свердловину, а пісок залишається і не дозволяє закриватися вільному витоку газу. Воду, яку відкачали, мають піддавати очищенню і використовувати повторно для проведення гідророзривів [223, с. 110].

З означеного питання наприкінці 2012 року в Україні були визначені іноземні партнери. Це компанія Chevron та Shell. Уже на

початку 2013 року Донецька обласна рада погодила проект угоди про розподіл продукції між Україною й британсько-нідерландським концерном Shell щодо Юзівської газової площі (Донецька та Харківська області). Урядом України 23 січня 2013 року схвалено проект угоди про розподіл вуглеводнів, які видобуватимуться у межах ділянки Юзівська, між Державою Україна, компанією «Шелл Експлорейшен енд Продакшен Юкрейн Інвестмент (ІV) Б.В.» і товариством з обмеженою відповідальністю «Надра Юзівська від №23-р» [223, с. 110].

Розробка сланцевого газу на території нашої держави призводить до виникнення як екологічних, так і правових проблем з цього питання. На законодавчому рівні питання проведення рекультивації таких земельних ділянок не врегульовано. На думку науковців, розробка родовищ сланцевого газу в Україні та його добування породжуватиме певні проблеми із забезпеченням екологічної безпеки серед них:

- висока потреба населення у водних ресурсах та вірогідність їх забруднення хімічними добавками;
- імовірність незворотної втрати великих площ земельних ресурсів;
- підвищення сейсмічної активності територій внаслідок виникнення деформацій гірської породи в глибині надр;
- невизначеність реакцій навколишнього природного середовища на сумісна дія техногенних впливів, зумовлених розвідкою і видобутком газу та інших виробництв (хімічні та видобувні підприємства);
- недослідженість наслідків глобальних змін клімату (збільшення кількості та масштабності опадів, частоти і висоти повеней);
- можливість потрапляння газу в атмосферу (від 4 до 8 % газовіддачі) на етапі будівництва та експлуатації свердловини (метан у

декілька десятків разів ефективніше, ніж вуглекислий газ створює відомий «парниковий ефект»);

- ризик гідрогеоміграції газу і хімічних речовин у горизонти прісних підземних вод, річок, озер;
- відсутність методики відшкодування шкоди майну та здоров'ю громадян;
- відсутність методики визначення екологічних ризиків діяльності у сфері добування сланцевого газу;
- відсутність спеціального полігону для відходів нафтогазовидобутку;
- при бурінні свердловини компанія-видобувних використовує десятки тонн хімікатів, які чомусь становлять «комерційну таємницю» [223, с. 111].

Серед зарубіжних країн роботи з видобутку сланцевого газу повністю заборонені у Франції та Болгарії, призупинилися і продовжуються під пильним екологічним контролем у Великобританії. Така ситуація зумовила прийняти у 2012 році резолюцію №118 Конгресом Міжнародного союзу охорони природи, в якій міститься звернення до держав призупинити видачу ліцензій на видобуток газу методом гідророзриву, а також заборонити його застосування поблизу родовищ питної води, у сейсмонебезпечних районах, у районах з дефіцитом води, поблизу сейсмічних розломів і на природоохоронних територіях [15, с. 4 – 5].

Виникає питання: як забезпечити обов'язкове здійснення зазначеними суб'єктами відновлювальних робіт на відведених для такого використання земельних ділянках? На нашу думку, в цьому аспекті потрібно здійснити вдосконалення правових положень Закону України «Про оренду землі» та Типового договору оренди земельної ділянки в частині встановлення імперативного зобов'язання для орендарів, які здійснюють роботи, що пов'язані з видобутком корисних

копалин (сланцевого газу, нафти, кам'яного вугілля, залізної руди тощо), проведенням рекультивації та її фінансовим і матеріальним забезпеченням на зайнятих земельних ділянках, та окремо зазначити щодо міри відповідальності за не виконання цього спектра відновлювальних робіт.

Суб'єктами правовідносин з рекультивації слід вважати також підприємства авіаційного та автомобільного транспорту, виходячи з положень ст. 6 Закону України «Про транспорт» [193]. Як зазначає Н. В. Бондарчук, у процесі будівництва аеропортів та аеродромів відбувається пошкодження ґрунтів на великих площах. За своїм змістом та організацією земляні роботи під час будівництва аеродромів суттєво відрізняються від земляних робіт, що виконуються при спорудженні автомобільних доріг. Особливістю організації аеродромно-будівельних робіт є їх проведення на порівняно широких (до 1 км) і коротких (до 4 – 5 км) площах. Така діяльність в обов'язковому порядку потребує проведення рекультиваційних робіт [16, с. 269]. У чинному земельному законодавстві з авіаційного транспорту взагалі відсутня будь-яка норма, яка регулювала б здійснення рекультиваційних правовідносин на означених землях. Ми вважаємо за необхідне здійснити доповнення до ст. 74 Повітряного кодексу України в такому аспекті: «суб'єкти авіаційної діяльності, які здійснюють будівництво аеропортів, аеродромів на відведених для них земельних ділянках з державної та комунальної власності, зобов'язані проводити рекультивацію на пошкоджених, деградованих та забруднених землях задля відновлення ландшафтної структури та охорони землі».

Досліджуючи питання рекультивації земель оборони, слід відмітити, що суб'єктами, на яких покладено обов'язок проводити такі відновлювальні роботи, відповідно до ст. 1 Закону України «Про використання земель оборони» є військові частини, установи, військово-навчальні заклади, підприємства й організації Збройних сил України та

інші військові формування [138]. Правовідносини з рекультивації земель між цими суб'єктами виникають з моменту передачі земельної ділянки з державної та комунальної власності у їхнє постійне користування відповідно до норм ЗК України. При дослідженні питання проведення рекультивації на означених землях не знаходимо у чинному земельному законодавстві України відповідної правової норми, яка зобов'язувала б вищезазначене коло суб'єктів проводити відновлювальні роботи. Про це неодноразово у своїх роботах стверджує М. З. Романюк [200, 199]. Ми переконані в необхідності внести доповнення до ст. 5 Закону України «Про використання земель оборони», вказавши при цьому, що суб'єкти правовідносин земель оборони зобов'язані здійснювати рекультивацію наданих їм земель після закінчення відповідної їхньої діяльності задля забезпечення охорони природних ландшафтів.

Аналізуючи діяльність господарюючих суб'єктів земель спеціального призначення, на яких законодавством покладається обов'язок проводити рекультивацію на деградованих, пошкоджених та забруднених земельних територіях, потрібно відзначити, що в цьому аспекті існують суттєві юридичні прогалини щодо порядку зняття, зберігання та перенесення ґрунтового покриву.

Норми ЗК України та Закон України «Про охорону земель» певним чином регулюють переміщення ґрунтового покриву з однієї ділянки на іншу. Так, ст. 168 ЗК України [58] та ст. 52 Закону України «Про охорону земель» [179] містять у собі дві основоположні норми, які визначають обов'язок власників і користувачів земельних ділянок щодо зняття і перенесення ґрунтового шару та надають право на здійснення такого зняття і перенесення. Зокрема ст. 168 ЗК України вказує, що власники земельних ділянок та землекористувачі не мають права здійснювати зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок без спеціального дозволу органів, що здійснюють державний контроль за використанням та охороною земель [58]. З іншого боку, при проведенні діяльності, пов'язаної з порушенням

поверхневого шару ґрунту на власних ділянках, вони зобов'язані здійснювати зняття, складування, зберігання поверхневого шару ґрунту та нанесення його на ділянку, з якої він був знятий, або на іншу земельну ділянку для підвищення її продуктивності та інших якостей.

Означені статті ЗК України та Закон України «Про охорону земель» розкривають вимоги до промислової діяльності підприємств при видобутку корисних копалин, пов'язані з порушенням поверхневого шару ґрунту на земельних угіддях. Їхні власники та землекористувачі зобов'язуються здійснити зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок лише при наявності спеціального дозволу органів, що здійснюють державний контроль за використанням та охороною земель.

Надання цього дозволу здійснюється відповідно до наказу Державного комітету України по земельних ресурсах від 4 січня 2005 р. №1 «Про затвердження Порядку видачі та анулювання спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельних ділянок». Важливою передумовою надання такого дозволу відповідно до пункту 3.3. цього наказу є те, що він видається на підставі затвердженого в установленому законом порядку проекту землеустрою, у якому повинні бути визначені умови зняття, збереження і використання родючого шару ґрунту та порядок проведення рекультивації порушених земель. Якщо в проекті ці умови не визначені чи визначені в неповному обсязі, відповідний орган державної влади [114], яким є Державна інспекція сільського господарства України, відповідно до Положення «Про Державну інспекцію сільського господарства України» від 13 квітня 2011 року №459/2011 [142] відмовляє у видачі дозволу.

Як свідчить практика, зберігання, перенесення та нанесення ґрунтової маси на земельні ділянки є недостатньо врегульованими нормами права. Зокрема працівники землевпорядних організацій зазначають, що при розробці проектів землеустрою щодо зняття, перенесення і використання родючого шару ґрунту, головним чином, для землювання малопродуктивних

угідь вони стикаються з проблемою пошуку земельних ділянок з малопродуктивними угіддями, які можна було б поліпшити шляхом землювання, через відсутність регіональних схем розташування земельних ділянок, призначених для складання і зберігання знятого родючого шару ґрунту, а також земельних ділянок з малородючими і деградованими землями. Крім того, потребує вирішення питання визначення оптимальної потужності нанесення родючого шару на різних за складом малопродуктивних угіддях. Фахівці в галузі землеустрою пропонують встановити граничні терміни зберігання родючого шару ґрунту у відвалах, оскільки при довготривалому зберіганні значною мірою втрачається його родючість [88, с. 488].

Окрім перенесення та збереження родючої маси ґрунту, важливе місце в обов'язках гірничодобувних підприємств займає захист ґрунтів від водної та вітрової ерозії. Таке забруднення та деградація ґрунтів спричинюються викидом промислових відходів гірничодобувними підприємствами та іншими господарюючими суб'єктами. За останні декілька років екологічні проблеми з відходами надзвичайно загострилися в усіх гірничо-видобувних регіонах України. Для Львівсько-Волинського басейну вони набули особливо масштабного характеру в кінці 90-х років минулого століття та продовжують турбувати нас донині. Необхідно зауважити, що близько 80 відсотків техногенного навантаження Червоноградського гірничопромислового району лягло на невелику його частину – межиріччя річок Рати та Західного Бугу, де проживає більшість населення району. Тут, на площі біля 30 км², розташовані 10 вугільнодобувних підприємств, основний відстійник шахтних вод, побудовано Червоноградську центральну збагачувальну фабрику. Як наслідок, у районі відбувається складування відходів вуглезбагачення, шахтних порід з усіх шахт району та сформувалися великі за площею шламонакопичувачі, що призвело до подальшого погіршення екологічного стану регіону. Останньому сприяло дуже поширене в районі застосування

породних відвалів для підсипки садових та городних ділянок, будівельних майданчиків, доріг, будівництва дамб тощо [97, с.348].

Наростання та загострення цих проблем проявилось у ході реалізації Програми закриття неперспективних вугільних шахт та розрізів. Припинення роботи шахт пов'язане не тільки з низкою непередбачуваних наслідків, які не лише локально погіршують екологічну ситуацію у конкретному місці, але й переростають у проблеми регіонального рівня, коли зміни охоплюють не тільки окремі компоненти ландшафтів (грунти, рослинність, воду), але й трансформуються на ландшафти, основні сфери життєдіяльності суспільства.

Фактично роботи з фізичної ліквідації шахт Львівсько-Волинського вугільного басейну завершені на першому вугледобувному об'єкті (шахта Червоноградська №1). Проте тут відразу виникли проблеми, пов'язані з підтопленням та заболоченням територій, розширенням зон витоку високо мінералізованих шахтних вод, погіршенням властивостей гірських порід та ґрунтів, просіданням масивів, а також зростанням сейсмічної безпеки [97, с. 349].

Закриття шахт водночас спричинило підтоплення сільськогосподарських угідь, присадибних ділянок та підвалів житлових будинків. Самовилив води на шахті спричинив підтоплення території в межах м. Червонограда. Аналітичні дані матеріалів досліджуваних техногенно підтоплених ґрунтів показали, що першим негативним наслідком є зміна хімічного складу ґрунтових вод під впливом мінералізованих шахтних вод. Другим, опосередкованим наслідком – (через змішані ґрунтові води), є деструкція ґрунтів. При цьому погіршуються не тільки склад і властивості ґрунтів, але і порушуються основні ґрунтові режими (харчовий, мікробіологічний, водно-повітряний). Звичайний ґрунтовий процес катастрофічно швидко (протягом декількох років) змінюється, у деяких випадках ґрунти втрачають родючість і родові відмінності. У темпах глобальної сучасної екологічної кризи швидкість деградації ґрунтів займає

особливе місце, оскільки втрату ґрунтового покриву неможливо відшкодувати, тому, що вона є основою життя на Землі [97, с. 349].

Проведені перевірки Державною екологічною інспекцією Міністерства екології та природних ресурсів України показали, що Програма закриття неперспективних вугільних шахт та розрізів здійснюється безсистемно та фрагментарно. Чітко не визначені перспективи територій шахт, які заплановано ліквідувати. Під час розробки і реалізації проектів закриття вугільних шахт трапляються порушення природоохоронного законодавства [97, с. 349].

Така ж жахлива екологічна ситуація щодо забруднення земель промисловими відходами спостерігається у Криворізькому залізорудному басейні у м. Долинськ, що призводить до втрати чималих площ орних земель (чорноземів), знищення низки селищ [94, с. 10]. Цей гірничодобувний басейн завширшки 10 км, завдовжки 60 км і заввишки один метр. Пік видобутку припадає на 70 – 90-ті роки минулого століття, коли річне вилучення породи становило 180 млн. тонн, а переміщення – 450 млн. тонн на рік. У відвалах накопичено 6 млрд. тонн розкритих порід, у шламосховищах – 2,5 млрд. тонн дрібнодисперсних залізо-силікатних шламів (пилу). На поверхню щороку відкачують до 30 млн. кубометрів солоних вод. Обсяги пустот становлять близько 600 млн. кубометрів, з них незаповнених – майже 1 млн. кубометрів (це еквівалентно пустоті розмірами завширшки 1 км, завдовжки 10 км і завглибшки 100 м) [227, с. 8].

Щорічно з вугледобувних басейнів Донбасу викидається у повітря 162 тонни шкідливих речовин. З кожного терикону за рік у земельні ресурси та у навколишнє середовище потрапляє понад 400 тонн твердих часток і вилуджується 6 тонн солей. Ситуація погіршується ще й тим, що навколо териконів на великих площах родючої землі рослинність відсутня або пригнічена [98, с. 87]. За статистичними даними у Донбасі налічується 150 частково затоплених вугільних шахт. Процес закриття нерентабельних шахт у цьому регіоні призводить до суттєвих змін підземних і поверхневих вод з

відповідним негативним впливом на довкілля. Підвищення рівня шахтних вод у процесі закриття супроводжується підтопленням і заболоченням територій з пониженням рельєфу місцевості.

Площа ділянок у межах м. Луганська становить близько 4 тис. га, у Донецьку – 5,2 тис. га, в Макіївці – 1,7 тис. га. Просідання земної поверхні на 5 – 7 м межах шахтних полів шахт Павлоградська та Благодатна, що розташовані у заплаві річки Самара, викликало утворення чотирьох озер загальною площею близько 2 км². Підтоплення територій призводить також до активізації карстових і зсувних процесів [98, с. 89 – 90].

Оцінюючи вищесказане, хочеться зазначити, що при проведенні круглого столу на тему: «Проблеми поводження з промисловими відходами, що містять природні радіонукліди», який відбувся у лютому 2012 року в Національному інституті стратегічних досліджень при Президентові України, зазначалося, що загальна кількість відходів в Україні становить 35 млрд тонн, переважна частина яких складають відходи промисловості, а побутові відходи займають лише 3 відсотки [85].

У цьому випадку необхідно зазначити, що ст. 34 Гірничого закону України зобов'язує гірничодобувні підприємства здійснювати заходи щодо запобігання осідання, підтоплення, заболочування, засолення та забруднення відходами виробництва поверхні землі [34]. Пункт 4 ст. 24 КпНУ встановлює вимоги до вищезазначених суб'єктів приводити земельні ділянки, порушені при користуванні надрами та іншою господарською діяльністю у стан, придатний для подальшого їх використання у суспільному виробництві [77].

Зазначену ситуацію в Україні повинен врегульовувати ЗК України, який статтею 164 зобов'язує промислові підприємства, установи та організації, власників землі, землекористувачів і орендарів здійснювати комплекс заходів щодо охорони ґрунтів від водної та вітрової ерозії [58]. Стаття 211 цього кодексу передбачає адміністративну, кримінальну та цивільну відповідальність службових осіб за невиконання природоохоронних обов'язків землі і, насамперед, сприяння розвитку ерозійних процесів [58].

Для оцінки деградації ґрунтів важливе значення має визначення та обчислення шкоди, яка наноситься ґрунтові, а також санкції у випадку нанесення йому шкоди. Деградаційна шкода, яка наноситься ґрунтові, повинна визначитися при повторному плановому картографуванні ґрунтів (як загальному, так і агрохімічному) на територіях усіх категорій землекористування. Шкода від водної та вітрової ерозії, втрати гумусу, поживних речовин та інших видів деградації фіксується як в натурі, так і на карті. У цьому випадку визначаються охоплена ерозійними процесами площа і рівень втрати родючості ґрунту, який переводиться в бали бонітету, що встановлені у державі. Переведення цих даних у гектари-бали, базуючись на їхній вартості на момент оцінки, дає змогу визначити шкоду, яка наноситься ґрунтам, у грошовому еквіваленті, обчислюваному для кожної земельної ділянки чи для господарства загалом [29, с. 288].

У випадку нанесення шкоди ґрунтові у розмірі менше 3 балів бонітету землевласника чи землекористувача повідомляють про відповідальність і зобов'язують протягом 3 – 5 років ліквідувати втрату, повернувши ґрунтові його попередній бонітет. При нанесенні шкоди в розмірі більше 3 балів на землевласника, землекористувача, орендаря накладаються штрафні санкції у розмірі вартості нанесеної шкоди. Нанесення великої шкоди ґрунтові (більше 8 балів) тягне за собою конфіскацію пошкодженої земельної ділянки і включення її до складу земельного фонду з подальшою передачею іншому власникові за існуючими правилами оренди або іншим шляхом. Колишньому власникові ділянки компенсуються її вартість за вирахування усіх випадків, необхідних для повного відновлення ґрунтового покриву до вихідного його стану.

За обставин нанесення ґрунтові значної шкоди через недодержання правил його охорони, що спричинило катастрофічну деградацію (сильну ерозію, утворення ярів, засолення й осолонцювання тощо), винні, окрім санкцій, передбачених вище, несуть кримінальну відповідальність. Для чого

повинна бути розроблена відповідна стаття чи статті Кримінального кодексу України [29, с. 289].

Не можна не погодитися з думкою, що розмір шкоди може обчислюватися і за нормативами шкоди, вираженими у грошовому еквіваленті окремо за всіма видами деградації ґрунтів. Ці нормативи найближчим часом повинні бути розроблені та затверджені Кабінетом Міністрів України. Кошти від штрафних санкцій, передбачених вище, повинні вноситися на спеціальний рахунок Державного агентства земельних ресурсів України і використовуватися лише з метою покращення ґрунтів, а також підтримки наукових і технічних розробок з цього питання [29, с. 289].

Досліджуючи проведення рекультиваційних заходів, слід зазначити, що суб'єктами рекультиваційних правовідносин виступають також органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Зазначені суб'єкти через коло своїх повноважень забезпечують проведення відновлювальних робіт на пошкоджених, деградованих та забруднених землях як на державному, так і на місцевому рівнях.

У цьому контексті, за переконаннями В. Д. Швеця, особливість правового регулювання участі органів державної влади у земельних правовідносинах полягає в тому що вони повинні бути комплексним правовим інститутом, тому, що найбільшою мірою відчують на собі вплив публічного права. Державна влада в якості політичного інституту визначається як передбачене Конституцією та законами легітимне офіційне волевиявлення держави, її органів і посадових осіб щодо здійснення їх функцій і повноважень шляхом прийняття і реалізації правових актів [226, с. 14].

Кожна держава, на думку вченого, здійснює свої функції за допомогою спеціально створеного державного апарату, тобто визначеної сукупності державних органів. Орган держави (державний орган) – це організаційно і структурно уособлена частина державного механізму, яка наділена в установленому Конституцією України порядку державно-

владними повноваженнями, правовими і матеріально-фінансовими ресурсами для реалізації завдань і функцій державної влади [226, с. 14].

Особливе місце в системі суб'єктів земельних правовідносин належить органам державної виконавчої влади. Виконавча влада здійснюється системою спеціально створених суб'єктів – органами виконавчої влади різних рівнів, наділених виконавчою компетенцією. Через систему цих органів виконавчої влади здійснюється державне управління, виконавча та розпорядча діяльність [226, с. 25 – 26].

Одним з головних аспектів управління земельними ресурсами є здійснення охорони та раціонального використання земель шляхом проведення рекультивациі. Така діяльність забезпечується органами державної виконавчої влади шляхом проведення державного контролю на землях України. Не можна не погодитися з думкою О. А. Вівчаренко, що державний земельний контроль – це спостереження та перевірка відповідності процесу функціонування об'єкта прийнятим управлінським рішенням, виявлення результатів впливу суб'єкта на об'єкт та допущених порушень, а також їх корегування [25, с. 77]. Така діяльність регулюється двома спеціальними нормативно-правовими актами: Законом України «Про охорону земель» [179] та Законом України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» [141].

Відповідно до положень ст. 5 Закону України «Про охорону земель» спеціально уповноваженими центральними органами виконавчої влади в галузі охорони земель є:

- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері земельних відносин;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі;

- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику із забезпечення нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища [179].

Основним спеціальним органом державної виконавчої влади з питань забезпечення проведення рекультивації є Державна інспекція сільського господарства України.

Статтею 6 Закону України «Про державний контроль за використанням і охороною земель» визначені повноваження центрального органу виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі (тобто Державної інспекції сільського господарства України). До сфери її компетенції щодо забезпечення контролю у правовідносинах з рекультивації земель належить:

- дотримання строків своєчасного повернення тимчасово зайнятих земельних ділянок та обов'язкового виконання заходів щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням;
- виконання умов зняття, збереження і використання родючого шару ґрунту під час проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, пов'язаних з порушенням ґрунтового покриву, своєчасного проведення рекультивації порушених земель в обсягах, передбачених проектом рекультивації земель;
- видачі спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок відповідно до затверджених в установленому законом порядку проектів [141].

Діяльність Державної інспекції сільського господарства України не забезпечує в повному обсязі здійснення рекультивації на землях нашої держави. Це спричинено відсутністю належного державного контролю за проведенням рекультивації на різних категоріях земель за своїм цільовим призначенням, не враховуються ландшафтні характеристики територій, де повинні проводитися відновлювальні роботи, не відслідковується екологічна ситуація на тих земельних ділянках, де була проведена рекультивація. На законодавчому рівні відслідковуються правові прогалини щодо сфери повноважень органів виконавчої влади в аспекті проведення рекультивації, які найближчим часом потрібно буде вирішити.

Серед органів державної влади щодо забезпечення здійснення рекультивації на землях України відіграють важливу роль місцеві державні адміністрації. Вони в межах своїх повноважень здійснюють виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізують повноваження, делеговані їм відповідною радою. Повноваження місцевих державних адміністрацій у галузі здійснення охорони земель та проведення рекультиваційних робіт регулюється ст.17 ЗК України. Означені повноваження місцевих державних адміністрацій у галузі земельних правовідносин визначаються також статтями 122, 123, 128, 149, 150, 151, 186, 186-1 ЗК України [58].

Крім того, згідно зі ст. 15 Закону України «Про охорону земель» до повноважень місцевих державних адміністрацій у галузі охорони земель належить:

- забезпечення реалізації державної політики щодо використання та охорони земель;
- участь у розробленні та забезпеченні виконання загальнодержавних і регіональних (республіканських) програм у галузі використання та охорони земель;

- здійснення контролю за використанням коштів, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, пов'язаних з вилученням (викупом) земельних ділянок;
- координація здійснення державного контролю за використанням та охороною земель;
- економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель відповідно до закону;
- установлення обмежень (обтяжень) у використанні, тимчасова заборона (зупинення) чи припинення використання земельної ділянки громадянами та юридичними особами в разі порушення ними вимог законодавства в галузі охорони земель;
- вирішення інших питань у галузі охорони земель відповідно до закону [179].

За переконанням О. П. Світличного та С. В. Слюсаренка, функції органів державної влади у сфері земельних ресурсів необхідно характеризувати за їх законодавчим закріпленням, яке пов'язано з реалізацією функцій держави. Обумовленість та необхідність діяльності органів державного управління повинні відповідати змісту функціонування держави в механізмі державного управління земельними ресурсами, а чітка законодавча регламентація і компетенція їх органів повинна відповідати конкретним умовам розвитку суспільних відносин [201, с. 194].

На думку науковців, створення ефективного державного управління в Україні можливе тоді, коли будуть поєднані наукові дослідження у сфері державотворення із законопроектною та нормативною діяльністю, організаційними процедурами, удосконаленням державного апарату, матеріальним та фінансовим забезпеченням його функціонування [201, с. 194].

У забезпеченні проведення рекультиваційних робіт важливе місце у державі займає діяльність органів місцевого самоврядування. Відповідно до положень ст. 189 ЗК України самоврядний контроль за використанням та

охороною земель здійснюється сільськими, селищними, міськими, районними та обласними радами [58]. Можливість здійснення такого виду контролю передбачається також такими законами України: «Про місцеве самоврядування в Україні», п. «б» ч. 1 ст. 33 [171]; «Про охорону земель», ст. 20; «Про охорону навколишнього природного середовища», п. «і» ст.15 [179].

Аналізуючи повноваження органів місцевого самоврядування, науковці зазначають, що ЗК України відносить до компетенції відповідних рад здійснення самоврядного контролю за використанням та охороною земель, а Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (п. «б» ч.1 ст.33) делегує повноваження здійснення контролю за додержанням земельного та природоохоронного законодавства, використанням та охороною земель [171]. Органи місцевого самоврядування безпосередньо не здійснюють контроль за використанням та охороною земель. Делеговані повноваження надають їм можливість опосередковано здійснювати самоврядний контроль за використанням і охороною земель у межах територіальної громади [201, с. 195].

За твердженням О. П. Світличного та С. В. Слюсаренка, у земельному законодавстві складається колізійна ситуація щодо відсутності правового механізму вирішення питання змісту і порядку здійснення контролю органами місцевого самоврядування. Виникає парадоксальна ситуація: ЗК України виокремлює такий вид контролю, але не визначає його зміст [201, с. 195].

Не можна не погодитися з тим, що на законодавчому рівні засади здійснення самоврядного контролю визначаються лише у загальному вигляді; для вирішення цього питання необхідно звернутися до нормативних актів, які регулюють земельні правовідносини, та з'ясувати, що є об'єктом самоврядного і державного контролю [141]. Згідно зі ст. 4 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» об'єктом державного контролю визначаються всі землі в межах території України,

відповідно і об'єктом самоврядного контролю повинні виступати землі в межах території територіальної громади [201, с. 196].

Ми підтримуємо позицію вчених проте, що органи місцевого самоврядування повинні бути наділені повноваженнями, які надавали б їм право контролювати використання всіх земель у межах відповідних територій з метою забезпечення не тільки норм чинного земельного законодавства, а й затвердження планів забудови та розвитку територій населених пунктів [201, с. 196]. Такий спектр повноважень органів місцевого самоврядування дасть можливість у подальшому здійснювати державний контроль землями, які потребують рекультивації або вже зазнали відновлення.

На нашу думку, діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування щодо рекультивації земель на законодавчому рівні чітко не окреслена. Тому ми маємо такі невтішні показники занедбаних земель, які потребують відновлювальних заходів. Залишаються до кінця не сформованими повноваження вищезазначених органів щодо забезпечення комплексу організаційно-правових, планувальних, фінансових, матеріальних, трудових, землевпорядних, санітарно-гігієнічних заходів, пов'язаних з рекультивацією пошкоджених, деградованих та забруднених угідь.

На підставі аналізу доктринальних положень та норм чинного земельного законодавства України можна зробити висновок, що суб'єктами земельно-рекультиваційних правовідносин є: а) органи державної влади та місцевого самоврядування, які забезпечують реалізацію своїх функцій і повноважень у сфері використання й охорони земель різних категорій; б) фізичні і юридичні особи, які набули у власність чи користування земельні ділянки для здійснення господарської діяльності, пов'язаної з необхідністю порушення природного і функціонального призначення земель та проведенням їх рекультивації, а також у зв'язку з використанням законодавчо закріплених обов'язків щодо збереження родючості земель сільськогосподарського і лісогосподарського призначення,

охороною земель інших категорій та захистом інших природних об'єктів від негативного антропогенного впливу.

2.4. Правові підстави та умови рекультивації земель

Проблема охорони та раціонального використання земель є надзвичайно важливою та актуальною як і в Україні, так і в усьому світі. Розширення видобування корисних копалин призводить до утворення великих площ порушених земель. Порушення природних ландшафтів гірничорудною промисловістю пов'язується з нанесенням навколишньому середовищу великих втрат. Знищується рослинність, руйнується ґрунтовий покрив, знижується рівень підґрунтових вод, відбувається запилення водного і повітряного басейнів. При цьому порушується техногенний процес ландшафтоутворення, екологічно невластивих, а частіше біологічно шкідливих геохімічних елементів, які виносяться на поверхню у кількості, що набагато перевищує їх вміст у звичайному кругообігу, а це призводить до забруднення земельного, водного та повітряного фондів. У багатьох випадках оброблені ділянки перетворюються у покинуті землі, а їх хаотична поверхня часто нагадує індустріальні пустелі.

Великі порушення земної поверхні та зростання потреб у сільськогосподарських землях викликають необхідність економічного та раціонального використання земельних ресурсів і рекультивацію порушених територій. Необхідно зазначити, що у разі виявлення земельних угідь, які зазнають негативного впливу від господарської діяльності промислових об'єктів, в обов'язковому порядку мають проводитися рекультиваційні заходи з відновлення порушених земель. Це стосується всіх категорій земель незалежно від форми власності задля проведення землеустрою та забезпечення рекультиваційних робіт. Означені вимоги законодавчо забезпечуються пунктом «д» ст. 2 Закону України «Про землеустрій» [165].

Аналізуючи проблеми правовідносин з рекультивації земель, зазначимо, що відновлення порушених, деградованих та забруднених земель – це законодавчо забезпечений комплекс прав та обов'язків відповідних суб'єктів щодо виконання передбачених законодавством комплексу організаційно-правових, технічних, фінансових, землевпорядних дій, спрямованих на відтворення природного стану землі (земельної ділянки), як головного засобу виробництва у сільському, лісовому господарстві, як просторово-територіального базису і як об'єкта природи з метою забезпечення якісного життєвого середовища суспільства.

Досліджуючи чинне земельне законодавство України, ми не знаходимо чіткого визначення правових підстав та умов проведення рекультиваційних заходів. У науковій доктрині існує думка, що правові підстави тих чи інших земельних правовідносин є об'єктивними подіями, вольовими діями суб'єктів, які визначені нормативно-правовими актами земельного та інших галузей законодавства. Це завершені комплексні складні правовстановлюючі фактичні складові елементи, що включають законодавчо визначену, послідовну систему юридичних фактів [75, с. 174].

Для виникнення правової підстави проведення рекультиваційних робіт на пошкоджених та деградованих земельних ділянках їй передують такі юридичні факти: отримання спеціального дозволу на користування надрами у межах конкретних ділянок (ч.2 ст.16 КУпН) [77], отримання гірничого відводу (ст.17 КУпН) [77], відведення земельної ділянки у користування з державної та комунальної власності (ст.123 ЗК України) [58], укладення договору оренди земельної ділянки (Закон України «Про оренду землі» [174], ст.124 ЗК України) [58] та укладення договору концесії (Закон України «Про концесії») [196], розроблення робочого проекту землеустрою щодо рекультивації (ст. 25 Закону України «Про землеустрій») [165].

З означеного переліку підстав виникнення земельно-рекультиваційних правовідносин слід приділити увагу підставі отримання земельної ділянки

для здійснення гірничодобувних робіт. У цих правовідносинах земельна ділянка виступає об'єктом рекультивації, яка потребує проведення відповідних охоронних та відновлювальних заходів після її промислового використання.

Згідно з нормами Земельного кодексу та Кодексу України про надра набуття права на землю, для користування надрами здійснюється лише шляхом надання їх у користування. Таким чином, у правовідносинах з рекультивації землекористування є основоположним правовим інститутом [10, с. 115].

У нормах чинного земельного законодавства України існують юридичні колізії та прогалини щодо отримання земельної ділянки для здійснення промислового виробництва, а це породжує в подальшому виникнення правових проблем з організацією та проведенням рекультиваційних робіт. Означені положення відображаються у ч. 1 ст. 97 ЗК України: розвідувальні роботи можуть бути здійснені «за погодження із землекористувачем» [58], а це, у свою чергу, виключає необхідність оформлення права оренди земельної ділянки для підприємства, яке має намір здійснювати видобування корисних копалин, адже всі права на земельну ділянку зберігаються за власником (користувачем).

Як зазначають А. Г. Мартин та О. В. Краснолуцький, відносини власника землі (землекористувача) та організації, яка досліджує надра, при наданні земель для розвідувальних робіт регулюються дещо спрощеним способом, зокрема не вимагається попереднє формування земельної ділянки для здійснення розвідувальних робіт. Натомість законодавець оперує поняттям «місце проведення робіт», що визначається угодою сторін і не є синонімом поняття «земельна ділянка». Очевидно, розвідувальні роботи можуть виконуватися як на сформованій земельній ділянці, так і на її частині. Поширеною є практика проведення розвідувальних робіт на землях запасу,

які не надані у власність або користування й не сформовані в земельні ділянки, за угодою із розпорядниками цих земель [99, с. 24].

Угода на здійснення розвідувальних робіт, яку укладають власник землі або землекористувач і підприємство, що має намір проводити розвідувальні роботи, не призводить до позбавлення власника землі чи землекористувача права користування земельною ділянкою і лише надає користувачеві надр тимчасове право на виконання у межах земельної ділянки розвідувальних робіт з обов'язком подальшого приведення займаної земельної ділянки в попередній стан за свій рахунок [99, с. 24].

З аналізу означених положень науковці стверджують, що укладення угоди на проведення розвідувальних робіт згідно зі ст. 97 ЗК України не потребує попереднього відведення земельної ділянки користувачеві надр для здійснення розвідувальних робіт та оформлення права оренди такої земельної ділянки [99, с. 24].

Відповідно до ст. 52 Закону України «Про охорону земель» і ст. 166 ЗК України [58] при проведенні гірничодобувних, геологорозвідувальних та інших робіт, пов'язаних із порушенням ґрунтового покриву, відокремлена ґрунтова маса підлягає зняттю, складуванню, зберіганню й перенесенню на порушені або малопродуктивні земельні ділянки згідно з робочими проектами з рекультивації порушених земель і підвищення родючості ґрунтів [179].

Вичерпний перелік документів, необхідних для одержання спеціального дозволу, визначений у п. 4.2. наказу Держземагентства України від 04.01. 2005 року № 1 «Про затвердження Порядку видачі та анулювання спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельних ділянок (zareєстрований у Міністерстві юстиції України від 20.01.2005 року за №70/10350) *.

---

* Для отримання дозволу власник земельної ділянки, землекористувач або їх представник подає заяву, до якої додаються такі документи: копія документа, що

погодитися з думкою А. Г. Мартина та О. В. Краснолуцького: виконати умови цього наказу щодо несформованих у земельні ділянки земель державної чи комунальної власності практично неможливо [99, с. 24].

Основною правовою підставою проведення рекультиваційних робіт є розроблення робочого проекту землеустрою щодо рекультивації порушених земель відповідно до пункту «з» ст. 25 Закону України «Про землеустрій» [165] та відповідних проектів видобування корисних копалин, згідно із ст. 50 КУпН [77] й Положення про проектування гірничодобувних підприємств України, а також визначення запасів корисних копалин за ступенем підготовленості до видобування [127].

Розробка робочих проектів рекультивації порушених земель повинна проводитися з урахуванням таких факторів: природні умови району (кліматичні, геологічні, гідрологічні тощо); розташування порушеної ділянки; перспективи розвитку району розробки, фактичний чи прогнозований стан порушених земель на момент рекультивації (площа, форма техногенного рельєфу, ступінь природного зростання, сучасне і перспективне використання порушених земель, наявність родючого шару ґрунту, прогноз рівня ґрунтових вод, підтоплення, ерозійних процесів, рівень забруднення ґрунту); показники хімічного і гранулометричного складу,

---

посвідчує право власності чи право користування земельною ділянкою; копія паспорта громадянина (для військових - посвідчення офіцера; юридичних осіб - копія свідоцтва про державну реєстрацію юридичної особи, копія статуту (положення), інформація щодо прізвища, ім'я та по батькові керівника (заступника), а також особи, відповідальної за додержання умов зняття, збереження і використання родючого шару ґрунту, їх номери телефонів; представників - копія паспорта громадянина (посвідчення офіцера), довіреність на отримання дозволу, інформація щодо прізвища, ім'я та по батькові особи, відповідальної за додержання умов зняття, збереження і використання родючого шару ґрунту, її номер телефону); проект землеустрою із зазначенням його розробника, копія ліцензії на проведення робіт із землеустрою; копія агрохімічного паспорта земельної ділянки; копія договору на виконання земляних робіт (у разі якщо заявник уклав договір на зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельної ділянки з іншою фізичною чи юридичною особою), прізвище, ім'я та по батькові особи, відповідальної за додержання умов зняття, збереження і використання родючого шару ґрунту, її номер телефону; копія документа, що підтверджує сплату коштів за відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва (у разі їх наявності).

агрохімічних і агрофізичних властивостей, інженерно-геологічні характеристики порід, господарських, соціально-економічних і санітарно-гігієнічних умов району розміщення порушених земель; строк використання рекультивованих земель з урахуванням можливості повторних порушень; охорона навколишнього природного середовища від забруднення пилом, газовими викидами та стічними водами [10, с. 178].

На основі розробленого робочого проекту землеустрою готується технічна документація щодо рекультивації земель інститутом-проектувальником, який має відповідну ліцензію. Підставою для початку робіт є завдання на проектування, яке видає замовник цього проекту [198].

З приводу вищезазначених положень щодо складання та затвердження робочого проекту землеустрою з рекультивації земель, то вони на законодавчому рівні до кінця залишаються не врегульованими. У таких правовідносинах це питання є основоположним, тому що цей документ служить головною правовою підставою для проведення рекультивації на порушених землях після промислового використання.

Відповідно до чинного законодавства України власники земельних ділянок та землекористувачі, які проводять гірничодобувні, геологорозвідувальні, будівельні та інші роботи, що пов'язані із зняттям ґрунтового покриву, зобов'язані отримати відповідний дозвіл у встановленому порядку та на підставі затвердженого законом порядку підготувати проект землеустрою, в якому визначаються конкретні заходи та порядок їх застосування у процесі здійснення гірничотехнічного та біологічного етапів рекультивації земельних угідь [7, с. 203]. Згідно з пунктом «г» ст. 186 Земельного кодексу України робочі землевпорядні проекти, пов'язані з упорядкуванням, докорінним поліпшенням та охороною земель, раціональним їх використанням, розглядаються і затверджуються замовниками цих проектів [58]. На думку вчених, це положення є юридично безграмотним. Замовник робочого проекту землеустрою щодо рекультивації

порушених та деградованих земель не може надати компетентний висновок стосовно його повноти та відповідності встановленим вимогам та стандартам. Науковці схиляються до думки, що робочі проекти землеустрою щодо рекультивації пошкоджених земель повинні затверджуватися відповідними органами державної влади та місцевого самоврядування в межах їх повноважень [7, с. 203]. Окрім цього, варто було б на законодавчому рівні розробити та затвердити Типовий робочий проект землеустрою щодо рекультивації деградованих та пошкоджених земель. Це дозволило б у подальшому уникнути багатьох правових проблем, пов'язаних з проведенням рекультивації земель в Україні.

Варто зазначити, що при розробці робочого проекту землеустрою щодо рекультивації необхідно дотримуватися положень ст.15 Закону України «Про екологічну мережу України», де зазначається, що основою для розроблення всіх видів проектної документації при здійсненні землеустрою є Зведена схема формування екомережі України, регіональні та місцеві схеми формування екомережі, програми у сфері формування, збереження та використання екомережі [144]. Такий підхід до розроблення проектної документації з охорони та відновлення земельних ресурсів забезпечить, в перше, створення та ефективне функціонування екологічної мережі на території держави, а по друге, екологічне благополуччя України. На практиці означені положення законодавства практично не реалізуються [49, с. 105].

Досліджуючи земельно-рекультиваційні правовідносини, слід відмітити, що, окрім правових підстав, що спричиняють виникнення цих правовідносин та здійснення рекультиваційних робіт, існують певні обставини, які спричиняють зміну та припинення їх.

З цього приводу В. І. Семчик зазначає, що зміна земельних правовідносин відбувається внаслідок тих чи інших обставин, правозмінюючих юридичних фактів, юридичного складу [204, с. 129]. У правовідносинах з рекультивації пошкоджених, деградованих та забруднених

земельних угідь відстежуються зміни правовстановлюючих прав та обов'язків щодо проведення означених відновлювальних робіт. Це може проявлятися у зміні розміру пошкоджених та деградованих площ (зменшенні або збільшенні такої території), залежати від ступеня екологічного пошкодження самих земельних ділянок.

Підставами припинення земельно-рекультиваційних правовідносин слугують такі юридичні факти, як припинення дії договору оренди земельної ділянки чи договору концесії, зміна суб'єктного складу у правовідносинах, проведення суб'єктами господарювання рекультиваційних робіт, що були передбачені договором чи правовстановлюючими документами, а також на підставі статей 140, 141, 142, 143 ЗК України [58].

Досліджуючи правові умови земельних правовідносин у науковій доктрині, слід відмітити, що вони містять конкретні вимоги, правила, норми, стандарти, заборони [75, с. 175]. У свою чергу, планування, проектування та виконання робіт, пов'язаних з рекультивацією порушених земель, здійснюється за існування відповідних правових умов:

- визначення мінімально необхідних розмірів земельних ділянок, які були порушені, їх якості та грошової оцінки, а також обсягів фінансування, необхідних для реалізації землеохоронних заходів;
- виконання в установленому порядку робіт, які передбачають пошарове, відповідно до структури ґрунтового профілю, зняття і роздільне складування верхнього, найбільш родючого та наступних шарів ґрунту;
- врахування особливо цінних продуктивних земель, а також земель, які перебувають під природно-заповідними, історико-культурними і курортно-рекреаційними об'єктами;
- виявлення та запобігання можливим негативним екологічним наслідкам порушення земель, його впливу на екологічний стан і якість земельних ресурсів на прилеглих територіях;

- виявлення та запобігання можливого негативному впливу відвалів порід і ґрунтів, забруднених небезпечними речовинами, на здоров'я людини, окремі природні ресурси і довкілля в цілому [230, с. 174 – 175].

Визначення розмірів земельної ділянки для проведення рекультиваційних робіт є проблемним правовим питанням. Надзвичайно слушну думку в цьому аспекті висловлює Н. С. Гавриш, яка вважає доцільним у чинному земельному законодавстві України передбачити мінімальний розмір земельної ділянки, з якої несільськогосподарський землекористувач зобов'язаний знімати родючий шар ґрунту, адже трапляються випадки, коли необхідно здійснити економічний розрахунок ефективності проведення заходів, а також випадки відмови від нього, щоб уникнути зайвих витрат для проведення рекультиваційних робіт [27, с. 102].

Н. П. Барабаш зазначає, що землекористування гірничодобувної промисловості, як правило, здійснюється на площах залягання корисних копалин. Чинне земельне законодавство України не визначає розмірів земельних ділянок, які відводяться підприємствам, установам, організаціям для ведення гірничодобувних робіт. На практиці, за словами науковця, трапляються випадки надання гірничим підприємствам земельних ділянок у розмірах, що перевищують їх дійсну потребу [10, с. 122]. Це, в свою чергу, призводить до того, що, по-перше, великі площі земельних угідь використовуються нераціонально, а по-друге, це призводить до збільшення кількості порушених та пошкоджених земельних угідь, які потребують рекультиваційних заходів. У цьому випадку, таку ситуацію потрібно вирішити на законодавчому рівні, прийнявши відповідні правові норми, які будуть у подальшому визначати розміри земельних угідь для організації діяльності гірничої промисловості.

Така законодавча діяльність має врахувати потреби конкретного гірничого підприємства, коли земля використовується не тільки для розробки надр, але й для обслуговування інших потреб гірничих підприємств

(розміщення робітничих містечок, складів, відходів виробництва, що містять корисні компоненти, тощо) [10, с. 124].

У цьому випадку характер і потужність родовища дозволяють наперед чітко визначити кількість людей, потрібних для розробки родовищ, кількість споруд і будівель, житлових будинків, необхідних для обслуговування потреб гірничих підприємств і працівників. Виходячи з характеру родовищ корисних копалин, можна визначити об'єм викинутих у відвали пустих гірничих порід. Ці дані в тій чи іншій мірі дозволяють встановити раціональні розміри земельних ділянок, так як між розміром земельної ділянки та об'ємом викинутих пустих порід є певна залежність.

Зауважимо, що відкрита розробка родовищ корисних копалин вимагає більшої площі земельної ділянки, ніж для закритої розробки. Відповідно з'являється ще один критерій правильного визначення розмірів земельних ділянок – спосіб освоєння надр. Отже, відслідковується певна залежність між розміром земельної ділянки і характером залягання корисних копалин.

В інтересах правильного визначення розмірів земельних ділянок для гірничих підприємств важливе значення має ще і визначення їх структури використання. Залежно від критеріїв виробничої необхідності ведення гірничодобувних робіт земельні ділянки доцільно поділяти на безумовно необхідні та умовно необхідні. Без безумовно необхідних ділянок розробка родовищ корисних копалин є неможливою або економічно недоцільною. Саме вони тісно пов'язані з гірничим відводом, так як у їх межах розміщуються засоби виробництва гірничого підприємства. На умовно необхідних земельних ділянках, як правило, знаходяться додаткові засоби виробництва, які безпосередньо не пов'язані з розробкою родовища (об'єкти переробки мінеральної сировини, склади, місця для розміщення відходів тощо). Відсутність у користуванні останніх усе ж таки уможливорює реалізацію права при проведенні гірничодобувних робіт [10, с. 125].

З позиції О. А. Вівчаренка, законодавчо не визначеним залишаються

також питання про мінімально необхідні розміри земель автомобільного транспорту і дорожнього господарства. Розміри земельних ділянок для потреб автомобільного транспорту повинні бути такими, які потрібні для нормального розміщення відповідних об'єктів автомобільного транспорту з урахуванням раціонального розміщення несільськогосподарських об'єктів, економічності будівництва й експлуатації того або іншого об'єкта. Надання мінімальних розмірів земельних ділянок з відповідного несільськогосподарського метою, дасть змогу забезпечити використання найбільшої кількості земель у сільському господарстві та здійснити ефективно проведення рекультиваційних робіт на пошкоджених та деградованих територіях [24, с. 209].

Наступною обов'язковою умовою проведення рекультивації на пошкоджених та деградованих землях є здійснення фінансування, для проведення такого виду природоохоронного заходу. У цьому аспекті в Україні існують юридичні прогалини та суперечності. Для вирішення зазначеного питання ми проаналізували зарубіжний досвід правового та економічного механізмів здійснення фінансування рекультивації пошкоджених і деградованих земельних ділянок після промислового використання.

Однією з передових країн у проведенні рекультиваційних заходів є США. У цій країні рекультивація регулюється як законами окремих штатів, так і Федеральним законом про контроль за поверхнями гірництва і рекультивацією (Surface Mining and Reclamation Control – SMCRA) від 1977 року. У документі зазначається про необхідність вирівнювання поверхні відновлення гідрологічного режиму, продуктивності ландшафтів, рослинності, здійснення контролю за станом рекультивованих ділянок до 10-ти років. Місцевими органами влади визначається план заходів щодо проведення необхідного обсягу рекультиваційних робіт [95, с. 209].

Фінансово-правовий аспект проведення рекультиваційних робіт у цій країні вирішується таким чином: гірниче підприємство, отримавши дозвіл адміністрації штату на право проведення гірничих робіт, здійснює внесок (заставу) у сумі, яка може сягати \$ 100 000 за акр. Після відпрацювання родовища і здійснення планування поверхні і рельєфу, посіву трав та посадки дерев адміністрація штату повертає гірничому підприємству 50 відсотків внесеної суми. Перш ніж кошти повністю будуть повернені вугледобувній компанії, земельна ділянка повинна пройти процедуру схвалення її стану та залишатися стабільною протягом кількох років. У випадку, якщо гірничодобувне підприємство не виконало своїх зобов'язань після відпрацювання родовища, внесені кошти не повертаються, нового дозволу на право проведення гірничих робіт воно в подальшому не може отримати. В окремих випадках керівництво підприємства може бути притягнуте до відповідальності [95, с. 209].

За оцінкою економістів, фінансовий механізм у США щодо відновлення земельних ресурсів хоча є одним із досконаліших у світі, з точки зору забезпечення проведення рекультиваційних робіт, але вимагає від підприємств значних сум на заставу ще до початку видобувних робіт. Це може різко знизити об'єм видобування вугілля та завдати збитків [95, с. 211].

Найбільш дієвим, економічно вигідним та близьким у правовому аспекті для України є фінансово-юридичний механізм вирішення означеного питання у Німеччині.

У цій країні відновлення порушених земель передбачено Законом «Про повернення господарської цінності територіям, зайнятим підприємствами промисловості і шахтними відвалами» (1951р.) та низкою інших нормативних розпоряджень. При відводі земельної ділянки для розробки родовища, гірничодобувні підприємства Німеччини вносять річну плату відповідно до Положення про сплату за землекористування. Розрахунок цієї плати визначається як різниця між відпрацьованою площею і поверхнею

(кожний раз за станом на кінець року). Такий підхід у розрахунках стимулює прискорення проведення робіт з рекультивації земель, тобто чим більший розмір повернутої площі, тим меншу суму повинні заплатити гірничі підприємства [95, с. 210].

Окрім цього, гірничі підприємства Німеччини повинні компенсувати додаткові затрати, які пов'язані з відводом земельних площ, лісо- і сільськогосподарським організаціям. Мета такої компенсації – забезпечити рентабельність цим господарствам. Так, лісогосподарські організації отримують компенсацію на основі оцінки якості лісонасаджень. Компенсація складається з двох частин: за рубку нестиглого лісу й інші перешкоди, характер і об'єм яких визначається спеціальними договорами. При цьому компенсація гірничих підприємств за рубку нестиглого лісу перераховується в центральний фонд плати за землекористування. Робота лісогосподарських організацій ускладнюється тим, що на повернених їм площах необхідно провести біологічну рекультивацію. Кошти на фінансування цих заходів використовуються з центрального фонду надходжень плати за землекористування [95, с. 210].

Роботи з рекультивації земель у Німеччині фінансуються з двох джерел: з коштів гірничодобувних підприємств і центрального фонду надходжень плати за землекористування. Причому якщо враховувати, що згаданий фонд утворюється з відрахувань гірничодобувних підприємств, то практично збиток, що завдається навколишньому середовищу у процесі добування вугілля, повністю фінансується винуватою стороною [95, с. 210].

В Україні правові основи фінансування рекультивації земель регламентуються частиною 6 ст. 52 Закону України «Про охорону земель», у якій зазначається, що роботи із зняття, складування, збереження та нанесення ґрунтової маси на порушені земельні ділянки здійснюються за рахунок фізичних та юридичних осіб, з ініціативи або з вини яких порушено ґрунтовий покрив, а роботи з нанесення знятої ґрунтової маси на

малопродуктивні землі здійснюються за бажанням власників ділянок за їх рахунок [179].

На практиці це питання вирішується зовсім іншим чином. За офіційними даними Державного агентства земельних ресурсів України та відповідно до Постанови КМУ від 28.03.1997 року № 280 «Про хід структурної перебудови вугільної промисловості», відповідно до якої була затверджена «Програма закриття неперспективних вугільних шахт і розрізів», фінансування і проведення робіт з рекультивації земель проводиться як за рахунок державного, так і місцевих бюджетів, що створює певні юридичні колізії та суперечності в чинному земельному законодавстві. Ведення такого фінансування в Україні спричинюється тим, що гірничодобувна галузь на сучасному етапі переважно перебуває у державній формі власності [95, с. 211]. Саме ця обставина не дає можливість реалізувати вищезазначену норму Закону України «Про охорону земель».

За висновками Рахункової палати України, фінансування з державного та місцевих бюджетів з відновлювальних робіт пошкоджених земель промисловим використанням проводиться за залишковим принципом [95, с. 211]. Цей факт підтверджується статистичними даними, які надані Державним агентством земельних ресурсів України. На сьогодні в Україні понад 800 тис. гектарів деградованих, малопродуктивних та техногенно забруднених земель, з них підлягають рекультивації 141,7 тис. гектарів.

Динаміка здійснення заходів з охорони земель у регіонах України протягом 1995 – 2010 років свідчить про суттєве щорічне скорочення виконання таких заходів, що призводить до таких критичних наслідків, як підтоплення сільськогосподарських угідь, водна ерозія (змиви, зсуви і т.д.) та завдає щорічних значних збитків державі. За результатами спостереження, було визначено, що рекультивацію порушених земель у 1990 році здійснено на площі 19,2 тис. га, у 1995 – 8,4 тис. га, у 2000 – 3,7 тис. га, у 2005 – 2,1 тис. га, а в 2010 – 0,5 тис. га [135, с. 211]. Таким чином, фінансування та

проведення робіт з охорони земель як за рахунок державного, так і місцевих бюджетів здійснюється вкрай повільно.

З огляду на таке скрутне екологічне становище земельних ресурсів у державі, пропонуємо запозичити зарубіжний досвід в аспекті стимулювання прискорення проведення робіт з рекультивації на відпрацьованих землях шляхом зменшення плати за порушені території. Вихід з цієї ситуації частково полягає в тому, щоб перекласти фінансування рекультиваційних робіт з Державного бюджету на вугільні підприємства шляхом передачі їх у довгострокову оренду та приватизацію. Це дасть можливість покращити інвестиційний клімат у державі, зокрема залучення інвестицій у гірничодобувну промисловість. На нашу думку, такий правовий механізм буде найбільш дієвим для України та охорони її земельного фонду.

У цьому напрямку ми пропонуємо доповнити ЗК України, Закон України «Про охорону земель», Закон України «Про оренду землі» та Закон України «Про Державний бюджет» нормами щодо забезпечення доступу держави до безперешкодного виконання заходів з охорони земель на приватизованих земельних ділянках та фінансових робіт з рекультивації земель з наступним відшкодуванням власниками земельних ділянок профінансованих робіт.

Висновки до розділу 2

Правове дослідження юридичної природи рекультивації земель в Україні, її юридично-понятійного апарату, об'єктивного та суб'єктивного складу, визначення правових підстав та умов означених відновлювальних робіт дозволяє зробити такі висновки:

1. Сформоване юридичне визначення поняття рекультивації порушених та деградованих земель. Під цим правовим інститутом слід розуміти законодавчо забезпечений комплекс прав та обов'язків відповідних суб'єктів

щодо виконання передбачених законодавством комплексу організаційно-правових, технічних, фінансових, землевпорядних дій, спрямованих на відтворення природного стану землі (земельної ділянки), як головного засобу виробництва у сільському, лісовому господарстві, як просторово-територіального базису і як об'єкта природи з метою забезпечення якісного життєвого середовища суспільства.

2. На законодавчому рівні потрібно закріпити такі напрямки рекультивації: сільськогосподарський, лісгосподарський, водогосподарський, рекреаційний, санітарно-гігієнічний та будівельний, індустріальний – задля ефективного відновлення порушених, деградованих та забруднених земель.

3. Проаналізовані земельно-рекультиваційні правовідносини дозволили відслідкувати залежність здійснення рекультивації земель суб'єктами концесійної діяльності в процесі будівництва та експлуатації об'єкта концесії з відповідними концесійними договорами, а також проектною документацією на будівництво об'єкта концесії. Встановлено, що основоположною істотною умовою договорів такого виду супроводжується ведення господарської діяльності, яка дасть можливість у майбутньому забезпечити охорону навколишнього природного середовища на території країни.

4. На основі проведення аналізу земельно-рекультиваційних правовідносин слід законодавчо закріпити поняття «земельна ділянка», яка може виступати об'єктом рекультивації за умови порушення її природної ландшафтної структури, деградації та забруднення поверхневого родючого шару ґрунту внаслідок антропогенного впливу, що призводить до зміни її функціонального призначення в природі, економіці та суспільстві. В обов'язковому порядку така земельна ділянка повинна бути наділена як фізичними, так і юридичними ознаками, бути приналежною до певної категорії земель з певною ландшафтною структурою та із закріпленням відповідної форми власності на неї.

5. У чинному ЗК України необхідно закріпити імперативну норму про обов'язковість здійснення рекультиваційних заходів на землях промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення задля забезпечення охорони земель сільськогосподарського та лісогосподарського призначення, що вилучаються для означених господарських потреб. При цьому на законодавчому рівні необхідно закріпити, що суб'єктами рекультиваційних правовідносин є юридичні та фізичні особи, які здійснюють господарську діяльність на землях означених категорій, та органи державної влади і місцевого самоврядування, які повинні забезпечувати проведення рекультиваційних робіт.

Обов'язки проведення рекультиваційних робіт означеними суб'єктами, які здійснюють відповідні господарські роботи, повинні бути законодавчо закріплені у Законі України «Про оренду землі» та у типовому договорі оренди земельної ділянки, що юридично зобов'яже фізичних та юридичних осіб здійснювати такі відновлювальні роботи. Одночасно виникає необхідність вирішення питання визначення оптимальної потужності нанесення родючого шару на різних за складом малопродуктивних угіддях та встановлення граничних термінів зберігання родючого шару ґрунту у відвалах, оскільки при довготривалому зберіганні значною мірою втрачається його родючість.

6. У правовідносинах з рекультивації земель на законодавчому рівні не врегульоване питання зменшення ерозійних процесів на пошкоджених та деградованих земельних ділянках через недодержання правил охорони земель. Спричинення катастрофічної деградації (сильна ерозія, утворення ярів, засолення й осолонцювання тощо) має застерігатись кримінальною відповідальністю, яка повинна санкціонуватися статтями Кримінального кодексу України.

7. В аспекті забезпечення ефективного функціонування правових підстав та умов проведення означених відновлювальних робіт доцільно розробити та затвердити на законодавчому рівні Типовий робочий проект

землеустрою з рекультивації земель, що буде правовою основою для проведення рекультивації пошкоджених та деградованих земель після промислового та іншого господарського використання.

8. При здійсненні рекультиваційних робіт на нормативно-правовому рівні необхідно врегулювати питання землекористування та визначення розмірів земельних ділянок під гірничодобувне виробництво та для будівництва автомобільних доріг, що дасть можливість ефективно здійснювати рекультиваційні заходи на порушених та деградованих землях.

9. На законодавчому рівні в Україні залишається відкритим та проблемним фінансово-правовий механізм рекультивації земель, який потребує негайного вирішення з боку Верховної Ради України.

РОЗДІЛ 3

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ РЕКУЛЬТИВАЦІЇ ЗЕМЕЛЬ

3.1. Правові основи державної політики у сфері рекультивації земель

Конституцією України визначено, що земля є основним національним багатством і перебуває під особливою охороною держави. У соціально-економічному розвитку України земельним ресурсам завжди належала провідна роль. За земельною площею вона – одна з найбільших (друга) із країн Європи, а за якісним складом та біопродуктивністю ґрунтів – одна з найбагатших держав світу. Частка земельних ресурсів у складі продуктивних сил держави становить понад 40 відсотків [41, с. 54].

Однак сучасний стан земель у державі не відповідає їх продуктивному потенціалу, вимогам раціонального природокористування. Майже 92 відсотки земельного фонду залучено в господарський обіг, у результаті чого порушено екологічний стан навколишнього середовища та сільськогосподарських ландшафтів. Більша частина земель України піддається водній та вітровій ерозії, техногенному забрудненню, дегуміфікації, руйнуванню структури ґрунту, переущільненню. У результаті цих та інших негативних процесів відбувається порушення агроєкосистем та їх біопродуктивної стабільності. Зниження родючості ґрунтового покриву обумовлює падіння екологічної ефективності землекористування. Значна частина причин глибокої деградації ґрунтового покриву породжена галузевим підходом до використання земельних ресурсів, відсутністю усвідомлення їх глобального середовища, формуючої і соціальної ролі, недосконалістю державної політики щодо охорони земель в Україні [91, с. 53].

Проведений науковцями аналіз стану земельних ресурсів України свідчить про наявність суттєвих прорахунків в існуючому їхньому використанні та охороні. Ці прорахунки значною мірою успадковані від

радянських часів, коли інтенсивний антропогенний вплив на земельний фонд всупереч науково обґрунтованим підходам призвів до розвитку деградаційних процесів, які супроводжуються зниженням родючості ґрунтів і продуктивності земель. Крім того, кожна з категорій земель за цільовим призначенням перебуває у динамічному розвитку й потребує збалансованого забезпечення відповідними площами. Процес оптимізації використання та охорони земельного фонду країни сьогодні є одним із пріоритетних напрямків державної політики у сфері природокористування, екологічної безпеки й охорони природного довкілля і невід'ємною умовою збалансованого економічного та соціального розвитку України [222, с. 5]. Підтвердженням вищезазначеного є положення ст. 3 Закону України «Про охорону земель», де встановлюються основні принципи державної політики у сфері охорони та раціонального використання земель:

- забезпечення охорони земель як основного національного багатства Українського народу;
- пріоритет вимог екологічної безпеки у використанні землі як просторового базису, природного ресурсу й основного засобу виробництва;
- відшкодування збитків, заподіяних порушенням законодавства України про охорону земель;
- нормування і планомірне обмеження впливу господарської діяльності на земельні ресурси;
- поєднання заходів економічного стимулювання та юридичної відповідальності в галузі охорони земель;
- публічність у вирішенні питань охорони земель, використанні коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів на охорону земель [179].

Вищезазначені принципи державної політики щодо охорони та раціонального використання земельних ресурсів в Україні не виконуються, і підтвердженням цих слів є розроблена і затверджена Кабінетом Міністрів

України Концепція Державної цільової програми розвитку земельних відносин в Україні на період до 2020 року. У цьому нормативно-правовому акті відображена складна ситуація у сфері земельних відносин, яка спричинена відсутністю:

- зваженої державної земельної політики та механізму її реалізації;
- ефективної системи фінансово-економічного і землевпорядного механізму регулювання земельних відносин та землекористування;
- послідовної державної політики щодо комплексного розвитку земельного законодавства, фінансування здійснення землеустрою і введення земельного кадастру, формування інвестиційно-привабливого землекористування;
- виваженої державної політики формування та розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення;
- недооцінки складності, масштабів та специфіки зміни земельних відносин у ході проведення економічних реформ;
- системності у розв'язанні проблем, що виникають під час проведення земельної реформи в Україні поряд із реформуванням відносин власності на майно, запровадження нових організаційно правових форм господарювання;
- координації функцій Держкомзему й інших органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування [81].

Аналізуючи законодавчі акти розбудови державної земельної політики щодо охорони та раціонального використання земель України, зазначимо, що в цьому аспекті існують юридичні прогалини у сфері здійснення правовідносин з рекультивації пошкоджених та деградованих земельних ділянок після промислового та іншого господарського використання. Найпоширенішими такими господарськими діями, які

спричинюють негативний вплив на земельні ресурси, є металургійна та нафтохімічна промисловість. Головними причинами такої діяльності, що призводять до впровадження негайних заходів для здійснення державної політики у сфері рекультивациі в Україні, є:

- застаріла технологія виробництва та обладнання, висока енергомісткість та матеріаломісткість, що перевищують у два – три рази відповідні показники розвинутих країн;
- високий рівень концентрації промислових об'єктів;
- несприятлива структура промислового виробництва з високою концентрацією екологічно небезпечних виробництв;
- відсутність належних природоохоронних систем (очисних споруд, оборотних систем водозабезпечення тощо), низький рівень експлуатації існуючих природоохоронних об'єктів;
- відсутність належного правового та економічного механізмів, які стимулювали б розвиток екологічно безпечних технологій та природоохоронних систем;
- відсутність належного контролю за охороною довкілля [173].

Нинішня невтішна ситуація, яка відбувається із земельними ресурсами в Україні, вимагає найближчим часом підготувати та прийняти Загальнодержавну програму з використання та охорони земель. Як стверджують учені та практики, її положення повинні ґрунтуватися на засадах соціально-економічної політики держави щодо запобігання кризовому стану в сфері використання та охорони земель і створення умов для всебічного розвитку продуктивних сил та містити цілісну систему превентивних заходів. Ця законодавча програма повинна стати складовою частиною державної політики, спрямованої на збалансоване задоволення потреб населення й галузей економіки у земельних ресурсах, раціональне використання та охорону земель, захист від деградації, виснаження, а також на збільшення обсягів виробництва народногосподарської продукції та

дбайливе ставлення до збереження ландшафтного і біологічного різноманіття й створення екологічно безпечних умов проживання населення, і здійснення господарської діяльності [222, с. 5 – 6].

Особливим завданням цієї програми є створення необхідних умов для проведення рекультиваційних заходів на пошкоджених і деградованих землях після промислового використання. Заходи з підвищення рівня родючості ґрунтів є стратегічним напрямом державної політики щодо охорони та раціонального використання земель. Найскладнішою проблемою в цьому аспекті є зниження техногенного навантаження у найбільших промислових регіонах, де зосереджено надмірну кількість великих промислових підприємств. Враховуючи наявність значних площ земель промисловості, що не використовуються, необхідність суттєвого зменшення землеємності промислових та інших виробництв до рівня нормативів у розвинутих країнах, прогнозоване зростання промислового виробництва буде супроводжуватися скороченням земель промисловості, особливо під відкритими розробками, кар'єрами, шахтами та відповідними спорудами. А вивільненні землі з-під промислового використання необхідно буде відновити та передати для природо-заповідного та іншого природоохоронного, рекреаційного, оздоровчого та історико-культурного призначення тощо.

Це призведе до оптимізованих пропорцій між виробничою і природоохоронною сферами на основі регіонального міжгалузевого балансу з природоохоронним блоком, який характеризує вплив галузей промисловості на різні компоненти природи. У подальшому це сприятиме розширенню мережі національних природних та регіональних ландшафтних парків на цих територіях [145, с. 108].

У Загальнодержавній програмі держава повинна створити відповідні обмеження щодо вилучення для несільськогосподарських потреб особливо цінних земель, насамперед земель сільськогосподарського призначення. На

жаль, з кожним роком в Україні спостерігається збільшення промислових підприємств за рахунок вилучення орних сільськогосподарських угідь.

Прийняття відповідного Закону України «Про Загальнодержавну програму використання та охорону земель в Україні» стане особливим поштовхом у державній політиці до розв'язання правової проблеми рекультивації земельних угідь як на державному, так і на регіональному рівнях. Затверджена програма уможливить розробку основоположної нормативно-правової бази для проведення рекультиваційних заходів в Україні.

Окрім цього, у правовідносинах з рекультивації земель існують певні правові прогалини щодо встановлення нормативів та стандартів у цій сфері діяльності. Запровадження означених документів сприятиме унормуванню цих правовідносин при укладені договору оренди на земельних ділянках, де будуть вестися промислові роботи.

Згідно зі ст. 165 ЗКУ стандартизація та нормування в галузі охорони та відтворення родючості ґрунтів здійснюється з метою забезпечення екологічної і санітарно-гігієнічної безпеки громадян шляхом прийняття відповідних нормативів та стандартів, які визначають вимоги щодо якості земель, допустимого антропогенного навантаження на ґрунти та окремі території, допустимого сільськогосподарського освоєння земель тощо [58].

Одним з перших українських науковців, який започаткував дослідження проблем земельно-правового нормування, став А. М. Мірошніченко. Автор визначає нормування як засіб врегулювання земельних відносин правовими нормами процесуальної діяльності уповноважених суб'єктів, які проводяться при розробці якісних та кількісних показників (нормативів) властивостей об'єктів земельних правовідносин, розглядає включення нормативів до проектів правових актів, узгодження та експертизи останніх, їх затвердження та оприлюднення у встановленому порядку [106, с. 8].

За оцінкою О. А. Вівчаренка, земельно-правова стандартизація включає методи, методики і засоби визначення складу та властивостей земель, вимоги до збирання, обліку, обробки, збереження, аналізу інформації про якість земель, прогнозування зміни родючості ґрунтів, вимоги щодо раціонального використання та охорони земель, технічні умови щодо процесів і послуг у сфері охорони земель [25, с. 216].

Необхідно зазначити, що стандартизація і нормування мають юридичний вузькоспеціалізований характер і є правовими актами. Без існування таких документів проведення державно-правової політики щодо рекультивації пошкоджених та деградованих земель після промислового використання буде неефективним і неповним.

У цьому аспекті на державу покладається проведення обов'язкових нормативно-правових заходів, а саме:

- провести інвентаризацію чинної нормативної бази у сфері землеустрою та сталого землекористування, визначити відповідність нормативних документів чинному законодавству України та виконати необхідний комплекс робіт щодо коригування та актуалізації нормативних документів;
- визначити можливість використання міжнародних нормативних документів у сфері землекористування та в природоохоронній практиці України, узгодити національні стандарти з міжнародними;
- розробити ієрархічну структуру та підпорядкованість нормативного забезпечення у сфері землеустрою та сталого землекористування;
- створити цільову програму стандартизації та нормування, в якій визначити, обґрунтувати та затвердити пріоритетні напрями цієї діяльності, охоплюючи удосконалення методології підходів до нормування;
- вирішити організаційні питання щодо створення багаторівневої системи стандартизації та нормування, узгодженої із системою органів державної влади та суб'єктів господарювання;

- поліпшити науково-методичну та матеріально-технічну основу у робіт, які пов'язані з розробкою стандартів і нормативів;
- створити технічний комітет зі стандартизації «Землеустрій та стале землекористування» з метою розробки науково-технічної експертизи, розгляду та погодження міждержавних і національних нормативних документів, а також документів нижчих рівнів, які стосуються землеустрою, сталого землекористування, охорони та раціонального використання земель [215, с. 54].

Окрім цього, в процесі здійснення рекультивації земель потрібно оновити діючі стандарти та нормативи у цих правовідносинах, адже вони здебільшого прийняті ще за радянських часів. До них належать комплекси ГОСТу «Грунти», «Земли», «Почвы», «Рекультивация земель», «Ландшафты», які не відповідають чинному земельному законодавству України та нормативним документам ЄС.

На думку науковців, необхідно звернути увагу на визначені у стандартах норми зняття родючого шару ґрунту, згідно з якими масова частка гумусу в нижній частині родючого шару ґрунту має складати в лісостеповій та степовій зонах не менше двох відсотків; якщо цей показник менший, норма зняття ґрунтового покриву не встановлюється. У сучасних наукових доробках цей показник зменшений до одного відсотка, що відображено у науково-методичних рекомендаціях «Вимоги до зняття гумусового шару ґрунту, що порушується під час проведення гірничодобувних, будівельних та інших робіт. Норми зняття гумусового шару ґрунту», які були розроблені ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О. Н. Соколовського». Ця розробка провідних спеціалістів галузі має лише рекомендаційний характер, у неї відсутня нормативно-правова сила для її обов'язкового застосування [7, с. 201].

У юридичній доктрині існує думка, що застосування терміна «родючий», або «гумусовий», шар ґрунту при встановленні норм його зняття є не зовсім коректним, оскільки у статті 168 ЗКУ мова йде про ґрунти

земельних ділянок та поверхневий шар ґрунту і немає ніякого натяку на показники його родючості (гумусованості), а це має вирішальне значення під час прийняття рішення про надання дозволу на зняття і перенесення ґрунтового покриву. Як зазначають науковці, норми зняття мають бути встановлені і для ґрунтів з показником гумусованості один відсоток та закріплені відповідним нормативним документом [7, с. 201]. Це дасть можливість створити ефективну законодавчу базу для проведення рекультивації на порушених та деградованих земельних угіддях.

У проведенні державної політики в сфері рекультивації земель виникає низка проблемних юридичних питань, які потрібно найближчим часом вирішувати. Велика кількість земель на території України не рекультивована, що призводить до негативних наслідків у навколишньому природному середовищі, як уже було зазначено у дослідженні. Серед цих земель виділяють великі території збанкрутілих промислових підприємств, які не встигли провести рекультиваційні заходи або провели їх невідповідним чином через брак коштів або ще з якихось інших причин.

Задля уникнення екологічної проблеми та економічного неблагополуччя нашої держави у цьому випадку пропонується вирішити цю правову прогалину, прийнявши норму про укладення договору оренди на земельних ділянках, які потребують рекультивації. Цими землями можуть зацікавлюватися різні господарські підприємства, які володіють фінансовими можливостями не тільки відновити ці порушені території, але й отримати з них певний прибуток. Це дасть можливість покращити інвестиційний клімат держави та певним чином вирішити фінансові проблеми рекультивації земель на державному рівні.

У цьому договорі повинні міститися обов'язкові положення про проведення рекультивації таких пошкоджених земельних ділянок із включенням відповідних технічних умов і процедурних заходів відновлювальних робіт. У договорі обов'язково потрібно зазначити, що відновлена земельна ділянка буде використовуватися у подальшому тільки за

тим цільовим призначенням, яке не буде шкідливим для її екологічного благополуччя. За правову основу для створення такого документа можна використати певні положення, які зазначаються у «Типовому договорі оренди земельної ділянки», що розроблений у чинному земельному законодавстві України.

Важливим моментом у проведенні державної політики з рекультивації земель в Україні є здійснення Державним земельним агентством України обліку земельних ділянок, на яких проведені рекультиваційні роботи. Це дасть можливість забезпечити основоположний принцип земельного права щодо охорони та раціонального використання земельних ресурсів у державі. Такий облік рекультивованих угідь дає можливість утримувати ці землі на балансі держави і надавати їх у використання чи у власність за тим цільовим призначенням у подальшому, що найбільше прийнятне їм з екологічної точки зору. Ці положення ми пропонуємо зазначити у ст. 33 Закону України «Про Державний земельний кадастр».

Наступною правовою проблемою, яка покладається на державу у правовідносинах з рекультивації, є притягнення винних осіб до юридичної відповідальності. У науковій доктрині зазначається, що відповідальність за порушення земельного законодавства України має на меті забезпечення належного виконання земельно-правових норм щодо забезпечення реалізації конституційних гарантій здійснення та захисту суб'єктивних прав на землю, раціонального використання, відтворення й охорони землі як об'єкта права власності та основного національного багатства українського народу, основи державного суверенітету і територіальної цілісності держави, утвердження верховенства права, законності та правопорядку в земельних відносинах [60, с. 299].

Юридична відповідальність, як правило, здійснюється в межах правозабезпечувальних земельних правовідносин, які виникають і формуються внаслідок скоєння певними суб'єктами земельних правопорушень у регулятивних правовідносинах, які спрямовуються на відновлення

порушених земельних прав різних суб'єктів цих правовідносин і захист їхніх прав та інтересів із застосуванням спеціальних засобів державно-правового примусу [60, с. 299].

Як зазначають науковці, юридична відповідальність у земельному праві України спрямована на захист існуючого земельного правопорядку від протиправних посягань та стимулювання правомірної поведінки суб'єктів земельних правовідносин [60, с. 299]. У чинному Кримінальному кодексі України міститься розділ восьмий, який присвячений злочинам проти довкілля. Стаття 239 «Забруднення або псування земель» зазначає, що діяння, які призводять до забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, караються штрафом до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Ті самі діяння, що спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки, - караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого [84].

На наше переконання, цю норму потрібно розширити та вказати такий вид злочину, як «нездійснення рекультивації значних площ земельних угідь, які представляють джерело підвищеної небезпеки для населення (існують випадки, коли люди провалювалися в шахти та виїмки) й екологічно неблагополучні райони (залишені на поверхні фітотоксичні та інші отруйні породи)».

Окрім кримінальної відповідальності, у правовідносинах з рекультивації потребує вдосконалення й адміністративна відповідальність. У Кодексі України про адміністративні правопорушення в статті 53³ «Зняття та

перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок без спеціального дозволу» та статті 54 «Порушення строків повернення тимчасово зайнятих земель або неприведення їх у стан, придатний для використання за призначенням» [76] необхідно передбачити збільшення штрафних санкцій удвічі за порушення суб'єктами підприємницької діяльності цих норм, так як існуючі санкції не забезпечують запобігання щодо зменшення правопорушень у цій сфері правовідносин та ефективного здійснення рекультивації земель.

Одним з найчастіше скоєних правопорушень у земельному праві є самовільне зайняття земельної ділянки. Це і безпосередньо стосується правовідносин з рекультивації земель. На думку А. М. Мірошніченка, проблема цього питання полягає у тому, що статтями Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачена відповідальність за це правопорушення, але значення терміна «самовільне зайняття земельної ділянки» у них не розкрито. У доктринальному розумінні воно визначається так: у разі відсутності відповідного права на використання ділянки її «зайняття» є самовільним. Натомість, як стверджує вчений, у ст. 1 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» самовільне зайняття земельних ділянок визначається як «будь-які дії, які свідчать про фактичне використання земельної ділянки за відсутності відповідного рішення органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування про її передачу у власність або надання у користування (оренду) або за відсутності вчиненого правочину щодо такої земельної ділянки, за винятком дій, які відповідно до закону є правомірними». Таке визначення є вкрай невдалим, воно штучно звужує розуміння «самовільне зайняття» і сприяє встановленню хибної практики, за якою використання земельної ділянки, щодо якої прийнято рішення про її надання, але без правовстановлюючих документів, не вважається самовільним захопленням [103, с. 443]. У такому випадку це

формулювання потребує доопрацювання та внесення змін у відповідні нормативно-правові акти.

У науковій доктрині земельного права існує думка про виділення окремого виду юридичної відповідальності (господарсько-правової) з приводу пошкодження, псування, забруднення та деградації земельних угідь у ході зайняття підприємницької діяльності [118, с. 173]. Це обґрунтовується тим, що ст. 149 Господарського кодексу України суб'єкти господарювання у процесі здійснення господарської діяльності можуть використовувати природні ресурси, зокрема земельні [35]. У процесі такої діяльності суб'єкти господарювання зобов'язані вчиняти заходи щодо своєчасного відтворення і запобігання псування, забруднення та виснаження природних ресурсів, недопускати зниження їх якості у процесі господарювання (ст. 153 ГК України) [35]. Невиконання зазначених вимог слід розглядати як невиконання обов'язків суб'єкта господарювання, за що останній може бути притягнутий до відповідальності.

Ми вважаємо за необхідне розширити норму цієї статті та викласти її у такій редакції: «Суб'єкт господарювання, здійснюючи господарську діяльність, зобов'язаний виконувати заходи щодо своєчасного відтворення і запобігання псуванню, забрудненню, засміченню, виснаженню природних ресурсів та здійснювати комплекс рекультиваційних заходів, недопускати зниження якості земельних ресурсів у процесі господарювання». Зазначене положення дасть змогу реалізувати правову політику держави щодо охорони земель в аспекті рекультивації земельних ресурсів, збільшити міру відповідальності суб'єктів підприємницької відповідальності, що займаються гірничодобувною діяльністю, та забезпечити надійний правовий захист земельних ресурсів як національного багатства українського народу.

Аналіз державної політики щодо запровадження рекультиваційних заходів засвідчує необхідність розроблення та прийняття Закону України «Про Загальнодержавну програму використання та охорону земель в Україні», який стане правовою основою для створення загальнодержавної та

регіональних програм з рекультивації земель в Україні. У цьому аспекті виникає потреба прийняття загальнодержавних стандартів та нормативів, які стосуються технічних умов проведення рекультивації відповідно до міжнародних вимог, що існують у світі. Доопрацювання вимагають правові норми щодо тих земельних ділянок, які залишені збанкрутілими підприємствами та нерекультивовані чи неналежним чином проведені на них відновлювальні роботи. Для ефективної дієвості правової політики в Україні у сфері рекультивації земель потрібно внести певні корективи та зміни у Кримінальний кодекс України та Кодекс України про адміністративні правопорушення з метою підвищення відповідальності суб'єктів цих правовідносин, так як земля є основним національним багатством нашої держави.

3.2. Інституційно-функціональне забезпечення рекультивації земель

З проголошенням Україною незалежності та проведенням земельної реформи у державі все актуальнішим постає питання щодо запровадження заходів з охорони земель. Цей інститут земельного права є одним з найважливіших природоохоронних завдань нашої держави, який полягає у здійсненні системи правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню сільськогосподарських угідь та переведення їх для несільськогосподарських потреб, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення та підвищення родючості ґрунтів. Норми Конституції України та Земельного кодексу України проголошують землю основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Водночас згідно з доктринальними положеннями науки земельного права ефективно та раціональне використання землі є складовою екологічної безпеки держави.

Стан земельних ресурсів багато в чому залежить від результатів антропогенного впливу на навколишнє природне середовище. Серед них необхідно, насамперед, назвати промислове виробництво, зокрема здійснення видобутку корисних копалин. Ця діяльність спричинює не тільки порушення та деградацію земель, а й виникнення різноманітних ерозійних процесів. У зв'язку з цим, на перший план в охороні земель усе частіше виступають питання проведення рекультиваційних заходів. Успішне розв'язання питань охорони природи і використання її ресурсів, як зазначає В. Л. Мунтян, значною мірою залежить від організації роботи самої держави, яка виконує важливу природоохоронну функцію [113, с. 48]. Тому ефективне здійснення рекультивації земель в Україні залежить від успішного проведення державно-правової політики та налагодженого функціонування системи органів державної влади як основоположних інституцій у правовідносинах з рекультивації земель.

У науці земельного права проблеми інституційно-функціонального забезпечення рекультивації не були предметом спеціального наукового дослідження. У той же час на території держави налічується велика кількість забруднених, деградованих і порушених земельних ділянок, що, в свою чергу, вимагає вивчення управлінської діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері рекультивації земельних угідь.

У своїх наукових дослідженнях А. М. Третяк висловлює думку про те, що одне з головних місць у проблемі регулювання земельних відносин посідають питання управління земельними ресурсами. Досвід проведення реформи в Україні та інших державах свідчить, що найбільш серйозною помилкою є недооцінка державного регулювання земельних відносин [217, с. 45]. При цьому управління земельними ресурсами розглядається через призму функцій щодо державного регулювання у сфері використання земельних ресурсів, збору доходів від землі і вирішення конфліктів стосовно права власності на землю та її використання, перерозподілу земель, їх оцінки,

землевпорядкування територій, моніторингу, контролю, реєстрації землі й управління інфраструктурою [216, с. 3 – 4].

Свою думку щодо реалізації цієї проблеми висловлює А. М. Мірошніченко, який зазначає, що управління у галузі земельних відносин доцільно визначати як діяльність із використанням владного примусу, спрямованого на забезпечення раціонального використання, охорони та відтворення земель [103, с. 335 – 336].

Державне управління земельним фондом визначається у земельно-правовій літературі доволі по-різному. Так, О. О. Погрібний розглядає це поняття як діяльність державних органів із забезпечення раціонального використання та ефективної охорони земель на основі проведення організаційно-правових та адміністративно-управлінських заходів у поєднанні із стимулюючими заходами економічного характеру [61, с. 417]. А. П. Гетьман визначає цю категорію як організаційно-правову діяльність уповноважених органів із забезпечення раціональної та ефективної експлуатації всіма суб'єктами господарювання у межах, визначених земельним законодавством України [33, с. 179]. М. Г. Станкевич оцінює це поняття як підзаконну виконавчо-розпорядчу діяльність органів держави, спрямовану на організацію раціонального використання та охорони земель [211, с. 214]. В. І. Семчик означене питання розглядає у більш широкому аспекті. Науковець стверджує, що під державним управлінням у сфері використання та охорони земель слід розуміти організаційно-правову діяльність уповноважених органів влади із забезпечення раціонального використання земель власниками та користувачами земельних ділянок, а також іншими суб'єктами земельних правовідносин відповідно до вимог земельного законодавства України [204, с. 287].

Науковці вважають, що на сучасному етапі розвитку земельних відносин недоліком державного управління є те, що розв'язання економічних проблем не пов'язано із розв'язанням екологічних та правових проблем

використання земельних ресурсів, яке, передусім, повинно забезпечити раціональне землекористування та охорону земель [202, с. 50].

Відповідно до означених положень проаналізуємо здійснення державного управління у правовідносинах з рекультивації земель через його основоположні інституції та їхню функціональну діяльність задля виявлення існуючих правових недоліків. Це допоможе у подальшому віднайти юридично правильні шляхи вирішення земельно-рекультиваційних правовідносин на державно-управлінському рівні.

Інституційно-функціональне забезпечення тих чи інших земельних правовідносин, за твердженням Н. Ю. Гальчинської, розглядається, як законодавчо врегульована діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування щодо реалізації ними у визначених межах своїх функцій та повноважень у сфері державного регулювання земельних відносин, забезпечення гарантій здійснення і захисту суб'єктивних прав на земельні ділянки, раціонального використання й охорони землі як об'єкта права власності Українського народу та основного національного багатства [30, с. 140].

При цьому, за словами науковця, діяльність владних інституцій має бути спрямована на реалізацію функцій і повноважень щодо регулювання земельних правовідносин з метою забезпечення раціонального використання й охорони землі як основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави [30, с. 140].

Крім того, державне управління у сфері здійснення рекультиваційних робіт – це окремий вид суспільних відносин, у яких реалізується діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування щодо ефективного використання таких земель юридичними та фізичними особами як для різного виду господарських потреб, так і для побудови сталих природних ландшафтів, що забезпечить формування екологічної мережі в державі.

Досліджуючи управлінську діяльність органів державної влади у правовідносинах з рекультивації земель, слід відмітити їхній структури

поділ. Д. В. Бусуйок класифікує органи державного управління таким чином: 1) за місцем у вертикалі виконавчої влади виділяє такі види органів державного управління земельним фондом: вищий орган у системі органів виконавчої влади – Кабінет Міністрів України; центральні органи виконавчої влади; місцеві органи виконавчої влади; 2) залежно від виду нормативно-правового акта, в якому передбачено існування відповідних ланок органів державного управління землею поділяє на основні (створення яких передбачено Основним законом України) та додаткові; 3) за територією, на яку поширюється правомочність органів, що здійснюють управління землею, виділяє органи, правомочність яких поширюється на всю територію України (міністерства); органи, правомочність яких поширюється на певну територію України (місцеві державні адміністрації); 4) за способами прийняття владних рішень визначає такі органи, що здійснюють державне управління землею: колегіальні (Кабінет Міністрів України) та одноособові (державні комітети); 5) за характером компетенції органи державного управління землею поділяє на органи загальної компетенції та органи спеціальної компетенції; 6) за галузями економіки, в межах яких здійснюється державне управління землею, органи виконавчої влади поділяє на органи міжгалузевої компетенції (Державний комітет України із земельних ресурсів) та органи галузевої компетенції; 7) залежно від виконуваних функцій органи державного управління землею поділяє на органи, що здійснюють функції з планування, моніторингу, контролю, ведення державного земельного кадастру тощо [20, с. 92 – 95].

Оцінюючи діяльність органів державної влади щодо управління рекультиваційних правовідносин, доречно провести класифікацію за критерієм характеру їх компетенції. Так, за вищевказаною ознакою органи державного управління з рекультиваційних правовідносин поділяються на органи загальної компетенції, органи спеціальної компетенції та органи галузевої компетенції.

Загальне державне управління і регулювання земельних відносин з питань проведення рекультиваційних робіт здійснюється Верховною Радою України, Верховною Радою АР Крим, Кабінетом Міністрів України, Радою Міністрів АР Крим, органами місцевого самоврядування та місцевою владою.

Відповідно до п.п. 3, 6 ст. 85 Конституції України [80], ст. 6 ЗК України від 25 жовтня 2001 року [58] зі змінами та доповненнями, ст. 9 Закону України «Про землеустрій» [165] та ст. 6 Закону України «Про охорону земель» до компетенції Верховної Ради України в галузі управління у сфері здійснення рекультивації належать: а) прийняття законів у галузі регулювання земельних відносин; б) визначення засад державної політики в галузі використання та охорони земель (у тому числі земель, які підлягають рекультивації); в) затвердження загальнодержавних програм щодо використання та охорони земель.

Аналіз чинного законодавства свідчить про часткову результативність діяльності Верховної Ради України у зазначеній сфері. За період незалежності нашої держави було прийнято низку законів та постанов, які містять норми щодо регулювання здійснення рекультивації порушених, деградованих і забруднених земель: Закон України «Про поводження з радіоактивними відходами», постанови Верховної Ради України «Про Концепцію розвитку гірничо-металургійного комплексу» та «Про концепцію сталого розвитку населених пунктів», Гірничий закон України, закони України «Про меліорацію земель», «Про Загальнодержавну програму поводження з токсичними відходами», ЗК України, закони України «Про охорону земель», «Про землеустрій», «Про державний контроль за використанням та охороною земель», «Про автомобільні дороги», та Закон України «Про Загальнодержавну цільову програму захисту населення і території від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру на 2013 – 2017 роки». Проте станом на 2013 рік Верховна Рада України так і не прийняла спеціалізованих Закон України «Про рекультивацію земель», не

розглянула Засади державної політики в галузі використання та охорони земель і, зокрема, земель, які потребують рекультиваційних заходів, не затвердила Загальнодержавну програму використання та охорони земель. Таким чином, до теперішнього часу відсутній чіткий механізм правового забезпечення Конституційних положень про те, що земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

Відповідно до Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 16 травня 2008 року [166] Уряд України є відповідальним перед Президентом України, Верховною Радою України з питань регулювання земельних відносин. До повноважень КМ України щодо забезпечення проведення рекультиваційних робіт на пошкоджених, деградованих та забруднених землях України належить забезпечення проведення державної політики у сфері охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; встановлення порядку проведення моніторингу земель; координація органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, установ, підприємств і організацій у галузі охорони земель; надання, вилучення і зміна цільового призначення земельних ділянок державної власності (ріллі, багаторічних насаджень для несільськогосподарських потреб), а також особливо цінних земель проводяться Радою Міністрів АР Крим і місцевими державними адміністраціями; реалізація державної політики у галузі використання й охорони земель; координація проведення земельної реформи; розроблення і забезпечення виконання загальнодержавних програм використання та охорони земель; організація ведення державного земельного кадастру, державного контролю за використанням та охороною земель та здійснення землеустрою, встановлення порядку проведення моніторингу земель.

Основні повноваження Верховної Ради АР Крим у сфері регулювання земельно-рекультиваційних відносин закріплені у ст. 136 Конституції України, ст. 21 Конституції АР Крим від 23 грудня 1998 року [151], ст. 7 ЗК України, серед яких можна назвати забезпечення реалізації державної політики у галузі використання та охорони земель, погодження

загальнодержавних програм використання та охорони земель, участь у їх реалізації в межах Автономної Республіки Крим, затвердження та участь у реалізації республіканських програм використання земель підвищення родючості ґрунтів, охорони земель, і міських (міст республіканського значення) рад у галузі земельних відносин, координація діяльності районних, місцевих органів земельних ресурсів, здійснення контролю за використанням та охороною земель.

Повноваження Ради Міністрів АР Крим у галузі регулювання земельно-рекультивацийних відносин закріплені у ст. 16 ЗК України, ключовими серед яких є участь у розробленні та забезпеченні виконання загальнодержавних і республіканських програм з питань використання та охорони земель, координація здійснення землеустрою і державного контролю за використанням та охороною земель, здійснення контролю за використанням коштів, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, пов'язаних з вилученням (викупом) земельних ділянок [58].

Відповідно до ст. 21 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 року [170] та ст. 17 ЗК України місцева державна адміністрація також наділена повноваженнями у галузі регулювання земельно-рекультивацийних відносин, серед яких можна назвати такі: участь у розробленні та забезпеченні виконання загальнодержавних і регіональних (республіканських) програм з питань використання та охорони земель, координація здійснення землеустрою та державного контролю за використанням та охороною земель, підготовка висновків щодо надання або вилучення (викупу) земельних ділянок, здійснення контролю за використанням коштів, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, пов'язаних із вилученням (викупом) земельних ділянок, координація діяльності державних органів земельних ресурсів [58].

Функції та повноваження органів місцевого самоврядування у сфері земельно-рекультивацийних відносин закріплені у Конституції України, а також у ЗК України та законах України «Про місцеве самоврядування в Україні від 21 травня 1997 року [171], «Про столицю України – місто-герой Київ» від 15 січня 1999 року [191].

За ЗК України та названими законами земельна юрисдикція органів місцевого самоврядування у сфері регулювання означених правовідносин поширюється на всю територію виключно у межах населених пунктів і компетенцію сільських, селищних та міських рад у цій сфері і дозволяє цим органам самоврядування реалізувати такі функції у галузі земельно-рекультивацийних відносин: планування територій, землеустрій, державний земельний кадастр, нормування і стандартизація, контроль, примусове відчуження земельних ділянок, вирішення земельних спорів, зонування земель. Водночас, як зазначає Н. Ю. Гальчинська, відносини органів місцевого самоврядування з підприємствами, установами та організаціями, що не перебувають у комунальній власності відповідних територіальних громад, будуються на договірній і податковій основі, а також на засадах підконтрольності у межах повноважень, наданих органам місцевого самоврядування законом [60, с. 243].

Спеціальне державне управління і регулювання земельних відносин з питань проведення рекультивацийних робіт здійснюється Міністерством екології та природних ресурсів України, Державним агентством земельних ресурсів України, Державною екологічною інспекцією України.

Повноваження Міністерства екології та природних ресурсів України у галузі регулювання земельно-рекультивацийних відносин визначаються Положенням «Про Міністерство екології та природних ресурсів України» від 13 квітня 2011 року [126], ст. 14 ЗК України [58] та ст. 17 Закону України «Про охорону земель» [179], серед яких можна назвати такі: участь у розробці загальнодержавних і регіональних програм використання та охорони земель, участь у розробці проектів нормативно-правових актів у

галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів, здійснення державної екологічної експертизи землекористування, внесення пропозицій щодо формування державної політики в галузі охорони та раціонального використання земель, здійснення міжнародного співробітництва з питань охорони земель.

Державне агентство земельних ресурсів України, яке є центральним органом виконавчої влади з питань земельних ресурсів та топографо-геодезичної і картографічної діяльності, діяльність якого спрямовується і координується КМ України через Міністерство аграрної політики та продовольства України, повноваження якого щодо державного управління земельно-рекультивацийними відносинами регулюється Положенням «Про Державне агентство земельних ресурсів України» від 8 квітня 2011 року [140], ст. 16 Закону України «Про охорону земель» та ст. 15-1 ЗК України [179].

Відповідно до норм означених нормативно-правових актів на Державне агентство земельних ресурсів України покладаються в аспекті рекультивациі такі повноваження: участь у реалізації загальнодержавних та регіональних програм охорони земель; здійснення моніторингу та охорони земель; забезпечення природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного та інших видів районування (зонування) земель; забезпечення підготовки і здійснення організаційних, економічних, екологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання та охорону земель; розробка в установленому законодавством порядку проектів нормативно-технічних документів, державних стандартів, норм і правил; здійснення землеустрою, забезпечення проведення інвентаризації земель, участь у плануванні територій, здійснення заходів щодо вдосконалення порядку ведення обліку і підготовки звітності з регулювання земельних відносин; використання та охорона земель, формування екомережі; внесення до органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування пропозиції

щодо використання коштів, які надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва.

Державна екологічна інспекція України входить до системи органів виконавчої влади та утворюється для забезпечення реалізації державної політики із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення й охорони природних ресурсів, яка є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується КМ України через Міністерство екології та природних ресурсів України. Повноваження Державної екологічної інспекції України у галузі регулювання земельно-рекультивацийних відносин визначаються Положенням «Про Державну екологічну інспекцію України» від 13 квітня 2011 року [143], ст. 7 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» [141] та ст. 14-2 ЗК України [58].

Відповідно до норм означених нормативно-правових актів на Державну екологічну інспекцію України покладається таке коло повноважень щодо забезпечення проведення рекультивацийних робіт: здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства України про охорону земель органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами; виконання екологічних вимог при наданні у власність і користування, у тому числі в оренду, земельних ділянок; здійснення заходів щодо запобігання забрудненню земель хімічними і радіоактивними відходами, стічними водами; додержання екологічних нормативів з питань використання та охорони земель; додержання вимог екологічної безпеки при розробленні нової техніки і технологій для обробки ґрунтів, а також під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів; участь у розробці нормативно-правових актів у сфері охорони земель.

Галузеве державне управління і регулювання земельних відносин з питань проведення рекультиваційних робіт здійснюється Міністерством аграрної політики та продовольства України і Державною інспекцією сільського господарства України.

Повноваження Міністерства аграрної політики та продовольства України в галузі регулювання земельно-рекультиваційних відносин визначаються Положенням «Про Міністерство аграрної політики та продовольства України» від 23 квітня 2011 року [184], ст. 15 ЗК України [58], ст. 18 Закону України «Про охорону земель», [179] серед яких можна назвати такі: розроблення загальнодержавних і регіональних програм відтворення родючості ґрунтів; забезпечення формування державної політики з використанням та охороною земель; організація розроблення в установленому законом порядку стандартів, норм і правил з охорони та підвищення родючості ґрунтів; розроблення механізмів економічного стимулювання, впровадження заходів щодо використання та охорони земель і підвищення родючості ґрунтів; затвердження порядку одержання документів, матеріалів та іншої інформації, необхідної для здійснення контролю над використанням та охороною земель; затвердження методичних рекомендацій для сільськогосподарських підприємств будь-якої форми власності з питань використання та охорони земель сільськогосподарського призначення, впровадження новітніх ресурсо-енергоощадних технологій, засобів і обладнань; організація проведення робіт, пов'язаних із реалізацією земельної реформи; затвердження порядку видачі й анулювання спеціальних дозволів на зняття і перенесення родючого шару ґрунту земельних ділянок; затвердження порядку прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів (протиерозійні, гідротехнічні, рекультивація зруйнованих земель) державного замовлення; проведення відповідно до законодавства моніторингу земель та охорони земель; забезпечення та здійснення землеустрою; координація роботи з відновлення продуктивної цінності земель сільськогосподарського призначення; розробка та сприяння

впровадження ґрунтозахисних технологій і відновлення родючості ґрунтів виступає у межах своїх повноважень замовником виконання робіт з районування (зонування) земель.

Державна інспекція сільського господарства України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується КМ України через Міністерство аграрної політики та продовольства України, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі.

Повноваження Державної інспекції сільського господарства України у галузі регулювання земельно-рекультивацийних відносин визначаються Положенням «Про Державну інспекцію сільського господарства України» від 13 квітня 2011 року [142], ст. 15-2 ЗК України [58] та ст. 6 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель в Україні» [141], серед яких можна назвати такі: виконання умов зняття, збереження і використання родючого шару ґрунту під час проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, пов'язаних із порушенням ґрунтового покриву; своєчасне проведення рекультивації порушених земель в обсягах, передбачених проектом рекультивації; проведення землеустрою; виконання заходів, передбачених проектами землеустрою, зокрема, за дотриманням власниками та користувачами земельних ділянок вимог, визначених у проектах землеустрою; дотримання строків своєчасного повернення тимчасово зайнятих земельних ділянок та обов'язкового виконання заходів щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням; дотримання порядку визначення та відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва; використання земельних ділянок відповідно до цільового призначення; своєчасне проведення підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності заходів щодо збереження, відтворення та підвищення родючості ґрунтів; обстеження земельних ділянок, які

підлягають рекультивації, та видача спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок відповідно до проектів, затверджених у встановленому порядку, а також обстеження земельних ділянок, яким заподіяна шкода внаслідок їх самовільного зайняття, використання не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу; участь у роботі комісій при прийнятті в експлуатацію меліоративних систем і рекультивованих земель, захисних лісонасаджених, протиерозійних, гідротехнічних споруд та інших об'єктів, які споруджуються з метою підвищення родючості ґрунтів та забезпечення охорони земель; розрахунок розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання їх не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву без спеціального дозволу, та вжиття заходів до її відшкодування в установленому законодавством порядку; подача пропозиції щодо фінансування заходів з охорони земель.

Досліджуючи управлінську діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування щодо здійснення охорони земель та рекультиваційних заходів, спостерігається велика кількість земельних порушень у цій сфері. Так, наприклад, територіальні підрозділи Держземінспекції протягом першого кварталу 2011 року провели понад 11,8 тисяч перевірок дотримання вимог земельного законодавства, в результаті яких виявлено 7,8 тисяч порушень земельного законодавства. Із них до органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування державні земінспектори за перші три місяці 2011 року направили 3,5 тисяч клопотань, з них три тисячі – про приведення у відповідність із законодавством прийнятих рішень з питань регулювання земельних відносин, використання та охорони земель, 371 – про припинення будівництва та експлуатації об'єктів при порушенні вимог земельного законодавства до повного усунення виявлених порушень і ліквідації наслідків, 107 – про припинення права користування земельною ділянкою відповідно до закону, 54 – про

обмеження або зупинення освоєння земельних ділянок у разі розробки родовищ корисних копалин. Виявлено 817 випадків самовільного зайняття земельних ділянок, задокументовано 222 факти використання земельних ділянок не за цільовим призначенням та лише 120 – зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу [119].

Така невтішна картина зумовлена неефективністю здійснення державного управління у землеохоронній та рекультиваційній сферах. Вищезазначені нами функції державного управління не охоплюють весь спектр організаційних робіт з приводу ефективного функціонування у державі заходів з рекультивації пошкоджених, деградованих і забруднених земель. На наш погляд, виникає гостра необхідність визначити окрему функцію державного управління земельними ресурсами – «рекультивація земель». У рамках цієї управлінської функції органи державної влади та місцевого самоврядування мають забезпечити прогнозування, планування, фінансування, землеустрій, викуп (вилучення) земель, консервацію, агролісомеліорацію, моніторинг земель та ґрунтів, боротьбу із ерозією ґрунтів, формування екологічної мережі на території держави.

Для ефективного здійснення державного управління рекультивації деградованих, пошкоджених та забруднених земель необхідно створити в системі органів державної влади Державну службу з охорони ґрунтів. У науковій доктрині вже давно існує думка про запровадження такого органу виконавчої влади щодо забезпечення охорони земель та ґрунтів. Першим серед науковців, хто висловив пропозицію про доцільність створення означеного спеціалізованого органу державної влади, ще за радянських часів був В. Л. Мунтян [111, с. 95 – 96]. У незалежній Україні цю ідею підхопили та почали розвивати у своїх працях А. П. Шеремет [230, с. 183 – 184], П. Ф. Кулинич [88, с. 543 – 570] та К. О. Смовж [208, с. 173 – 174].

Як зазначає П. Ф. Кулинич, питання створення Державної служби з охорони ґрунтів було порушено на державному рівні ще у 2005 році з прийняттям рішення Ради національної безпеки і оборони «Про стан

додержання вимог законодавства та заходи щодо підвищення ефективності державної політики у сфері регулювання земельних відносин, використання та охорони земель», за яким Кабінету Міністрів України було доручено у 2-тижневий термін розглянути питання щодо утворення в складі Мінагрополітики державного органу управління з питань охорони родючості ґрунтів [88, с. 554]. В Україні до цього часу вимоги вищезазначеного нормативно-правового акта не виконанні. Напрошується висновок, що у вищих органах влади не усвідомили важливість здійснення державної політики з охорони та раціонального використання земельного фонду держави та його родючого ґрунту.

На думку науковця, сьогодні відстежується неефективне зосередження сучасної земельної політики України. Практично, в одному органі влади – Державному агентстві земельних ресурсів України – зосереджені всі повноваження у галузі державного регулювання земельних відносин, включаючи й ті, які в силу свого суспільного характеру та юридичного змісту не можуть здійснюватися одним і тим же органом влади через небезпеку виникнення правової ситуації, яка в законодавстві західних країн чітко визначається як «конфлікт інтересів» [88, с. 557].

З точки зору державного управління, у правовідносинах з рекультивації, на нашу думку, на Державну службу з охорони ґрунтів України повинно покладатися виконання таких основних завдань:

- забезпечення проведення рекультиваційних робіт на деградованих, пошкоджених і забруднених земельних ділянках шляхом формування культурних ландшафтів, до яких входять агроландшафти, оазисні, меліоративні, лісо-господарчі, урбанізовані, архітектурні ландшафти, лісопарки, дендропарки та інші;
- створення необхідних умов для нормального функціонування, збереження і збагачення культурних ландшафтів шляхом контролю та постійного догляду за ними, ведення раціонального впорядкування та ефективного природокористування на них;

- проведення моніторингу забруднених, деградованих та порушених ґрунтів та земель у цілому, які потребують рекультиваційних заходів для формування ландшафтної структури та екологічної мережі;
- забезпечення контролю за здійсненням рекультивації земель органами державної влади та місцевого самоврядування як основоположної функції державного управління земельними ресурсами;
- визначення меж рекультивованої ділянки, обсягу і напрямку проведення рекультиваційних робіт на відповідній території задля ефективного формування культурних ландшафтів та екологічної мережі у державі;
- розроблення та впровадження загальнодержавних та регіональних програм з охорони та раціонального використання земель в державі та затвердження генеральних та регіональних схем рекультивації пошкоджених земель;
- здійснення контролю за дотриманням законодавства щодо рекультивації земель та раціональним використанням земель на території держави, які вже зазнали рекультиваційних робіт.

Однак у цьому аспекті є певні правові прогалини. Це пояснюється відсутністю генеральних і регіональних схем рекультивації пошкоджених земель України та відповідних нормативно-правових актів для організації та забезпечення проведення рекультиваційних заходів. Землевпорядні документи з рекультивації земель повинні розроблятися на державному рівні науковими установами за рахунок державного бюджету, а регіональні – за рахунок місцевого бюджету.

Цілком слушною є позиція П. Ф. Кулинича щодо формування Державної служби охорони ґрунтів на базі Державного технологічного центру охорони родючості ґрунтів шляхом його реорганізації. Ця служба має функціонувати в системі Міністерства аграрної політики та продовольства України, оскільки вона покликана забезпечувати інтереси охорони земель сільськогосподарського призначення. Державна служба з охорони ґрунтів

повинна бути незалежною від завдань обслуговування лише відомчих інтересів, а отже, повинна мати більш високий правовий статус, ніж звичайний структурний підрозділ Міністерства [88, с. 562 – 563].

З метою забезпечення реалізації основних завдань та основних напрямків діяльності Державна служба з охорони ґрунтів повинна мати відповідну структуру, яка може включати: а) на національному рівні – Національне управління Державної служби охорони ґрунтів; б) на обласному (регіональному) рівні – обласні (регіональні) центри Державної служби охорони ґрунтів; в) на районному рівні – групи контролю та консультативно-дорадчого забезпечення раціонального використання та охорони земель.

Аналізуючи інституційно-функціональне забезпечення рекультивації земель в Україні, слід відмітити недосконалість діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування в аспекті здійснення своїх повноважень щодо управління земельними ресурсами та їх охорони.

Висновки до розділу 3

Проведене дослідження державно-правового регулювання правовідносин у сфері рекультивації земель, державної політики та інституційно-функціонального забезпечення рекультивації земель в Україні дозволяє зробити такі висновки:

1. У зв'язку із складною екологічною ситуацією, яка відбувається на земельних ресурсах, в Україні виникає гостра необхідність розробити та прийняти на законодавчому рівні Закон України «Про Загальнодержавну програму використання та охорону земель в Україні», яка стане особливим поштовхом у державно-правовій політиці України щодо розв'язання правової проблеми рекультивації земельних угідь як на державному, так і на регіональному рівнях. Затверджена програма уможливить розробку основоположної нормативно-правової бази для проведення рекультиваційних заходів в Україні.

2. Потребує розроблення та створення багаторівневої система стандартизації і нормування у сфері землеустрою та сталого землекористування, охорони та рекультивації земель, яка мала б свою ієрархічну структуру та підпорядкованість. У цьому напрямку необхідно розробити та прийняти на законодавчому рівні загальнодержавні нормативи та стандарти з означених питань, які відповідали б чинному земельному законодавству України та нормативним документам ЄС.

3. На юридичне вирішення власних проблем сподівається велика кількість збанкрутілих промислових підприємств, які не встигли провести рекультиваційні заходи на своїх територіях або провели їх невідповідним чином через брак коштів або ще з якихось інших причин. Задля уникнення екологічної проблеми та економічного неблагополуччя нашої держави у цьому випадку пропонується вирішити цю правову прогалину, прийнявши норму про укладення договору оренди на земельних ділянках, які потребують рекультивації. Цими землями можуть зацікавлюватися різні господарські підприємства, які володіють фінансовими можливостями не тільки відновити ці порушені території, але й отримати з них певний прибуток. Це створить умови для покращення інвестиційного клімату держави та вирішення фінансових проблем рекультивації земель на державному рівні.

4. Важливим моментом у проведенні державної політики з охорони та раціонального використання пошкоджених і деградованих земель, які потребують рекультивації, є виділення їх в окрему категорію земель, – «землі, які підлягають відновленню» – задля забезпечення створення екологічної мережі на території нашої держави.

5. Здійсненням державно-правової політики у сфері рекультивації земель в Україні необхідно забезпечити належну юридичну відповідальність за злочини та правопорушення у цій сфері правовідносин. У першу чергу, це стосується норм Кримінального кодексу України, де ст. 239 необхідно доповнити, розширити та вказати такий вид злочину, як «не здійснення

рекультивациі значних площ земельних угідь, які є джерелом підвищеної небезпеки для населення».

У чинному Кодексі про адміністративні правопорушення, зокрема у ст. 53³ «Зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок без спеціального дозволу» та ст. 54 «Порушення строків повернення тимчасово зайнятих земель або неприведення їх у стан, придатний для використання за призначенням», необхідно передбачити збільшення штрафних санкцій вдвічі за порушення суб'єктами підприємницької діяльності цих норм. Існуючі санкції не забезпечують запобігання зменшення правопорушень у цій сфері правовідносин та ефективного здійснення рекультивациі земель.

6. У ході дослідження державно-правової політики держави у сфері рекультивацийних правовідносин постає важливе завдання щодо виділення окремого виду юридичної відповідальності (господарсько-правової) з приводу пошкодження, псування, забруднення та деградації земельних угідь у ході здійснення підприємницької діяльності та розширити норму статті 153 Господарського кодексу України і викласти її у такі редакції: «Суб'єкт господарювання, здійснюючи господарську діяльність, зобов'язаний виконувати заходи щодо своєчасного відтворення і запобігання псуванню, забрудненню, засміченню, виснаженню природних ресурсів та здійснювати комплекс рекультивацийних заходів, недопускати зниження земельних ресурсів якості у процесі господарювання». Зазначене положення дасть змогу реалізувати правову політику держави щодо охорони земель в аспекті рекультивациі земельних ресурсів, збільшити міру відповідальності суб'єктів підприємницької відповідальності, що займаються гірничодобувною діяльністю, та забезпечити надійний правовий захист земельних ресурсів як національного багатства українського народу.

7. Досліджуючи інституційно-функціональне забезпечення рекультивациі земель в Україні, виникає необхідність визначення окремої функції державного управління – «рекультивация земель». У рамках цієї управлінської функції органи державної влади та місцевого самоврядування

повинні забезпечити прогнозування, планування, фінансування, землеустрій, викуп (вилучення) земель, консервацію, агролісомеліорацію, моніторинг земель і ґрунтів, боротьбу із ерозією ґрунтів, формування екологічної мережі на території держави. Це спричинено тим, що існуючі функції державного управління земельними ресурсами не забезпечують ефективну діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування щодо забезпечення проведення рекультиваційних заходів на території України.

8. З приводу ефективного проведення рекультивації виникає необхідність на державному рівні створити Державну службу з охорони ґрунтів, яка була б підпорядкована Міністерству аграрної політики та продовольства України, мала б свою чітко визначену ієрархічну структуру підрозділів залежно від їх територіального розміщення. Головними повноваженнями означеного органу державної влади повинно стати забезпечення проведення рекультивації земель, створення культурних ландшафтів та екологічної мережі на території країни.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення наукового завдання щодо вдосконалення механізму правового забезпечення рекультивації земель в Україні, проведено самостійне цілісне дослідження організаційно-правових напрямів та правовідносин у сфері проведення рекультивації земельних угідь, що дозволяє зробити такі висновки, які можуть мати як теоретичне, так і практичне значення у земельному праві та у законодавстві України:

1. Аналіз проведених в Україні наукових досліджень з питань земельного права показує, що в українській теорії земельного права дослідження теоретичних та практичних питань і проблем рекультивації земель здійснювались крізь призму наукового пошуку у сфері правової охорони земель окремих категорій, внаслідок чого не було забезпечено комплексного підходу до розробки концептуальних основ правового регулювання земельних відносин, які виникають, змінюються і припиняються у зв'язку з виконанням робіт щодо відновлення природного стану земель відповідно до їх основного цільового призначення.

2. Проведене дослідження сучасного стану нормативно-правового забезпечення рекультивації земель в Україні дозволяє стверджувати про низьку ефективність дії норм чинного законодавства України у сфері правового регулювання суспільних відносин, що виникають, змінюються і припиняються у зв'язку з виконанням обов'язків власниками землі і землекористувачами, а також виконанням функцій і повноважень органами державної влади і місцевого самоврядування у сфері рекультивації земельних ділянок на різних категоріях земель. У зв'язку з цим, у дисертації обґрунтовується висновок про те, що необхідно розробити і прийняти Закон України «Про рекультивацію земель», у якому врегулювати організаційно-правові, фінансові, майнові, екологічні та інші відносини, пов'язані з рекультивацією земельних ділянок.

3. На основі проведеного дослідження юридичної природи рекультивації земель можна стверджувати, що є достатньо підстав для того, щоб у системі земельного права України виокремити земельні рекультиваційні правовідносини як самостійний вид земельних правовідносин, які характеризуються особливостями об'єктного, суб'єктного складу та змісту, а також юридичними підставами та умовами їх виникнення, зміни і припинення. Формування таких правовідносин відбувається в Україні відповідно до основних етапів проведення земельної реформи, яка нині перебуває у завершальній стадії.

4. У дисертації встановлено, що об'єктом рекультиваційних правовідносин можуть бути земельні ділянки всіх форм власності на різних категоріях земель, які потребують відновлення відповідно до їх основного цільового призначення або ж можуть бути використані за іншим цільовим призначенням у разі неможливості відтворення первинного природного стану таких ділянок.

5. У структурі земельних рекультиваційних правовідносин суб'єктами рекультивації виступають як фізичні, так і юридичні особи, які є власниками землі чи землекористувачами і за законом зобов'язані виконувати комплекс заходів, спрямованих на відновлення природного стану порушених внаслідок господарської діяльності земельних ділянок. Враховуючи, що за Конституцією України земля як основне національне багатство перебуває під особливою охороною держави, у дисертації зроблено висновок, що у структурі земельних рекультиваційних правовідносин обов'язковими суб'єктами виступають органи державної влади та місцевого самоврядування. Тому земельні рекультиваційні правовідносини мають переважно публічний характер і в окремих випадках поєднуються із земельними відносинами приватного характеру, коли йдеться про рекультивацію земельних ділянок приватної власності.

6. Дослідження юридичної природи рекультивації земель показує, що, з огляду на комплексний характер земельних рекультиваційних

правовідносин, правове регулювання повинно здійснюватися нормами земельного законодавства у поєднанні з екологічним, аграрним, природоресурсним, містобудівним, господарським, фінансовим, інвестиційним та іншим законодавством України. При цьому необхідно враховувати, що земельні рекультиваційні правовідносини виникають, змінюються і припиняються на основі сукупності юридичних фактів, що становлять юридичний склад, а також за наявності законодавчо закріплених умов проведення рекультивації земель.

7. З метою підвищення ефективності правового регулювання земельних рекультиваційних правовідносин у дисертації доводиться, що в сучасних умовах назріла потреба розробити і прийняти Закон України «Про Загальнодержавну програму щодо охорони та раціонального використання земель». Одним з ефективних напрямів реалізації державно-правової політики з питань рекультивації повинно стати вдосконалення правових санкцій адміністративної, кримінальної та господарсько-правової відповідальності за порушення законодавства у сфері рекультивації земель.

Додаток

Проект Закону України «Про рекультивацію земель»

Розділ 1

Загальні положення

ст. 1 Рекультивація та інші основні поняття і терміни.

Деградовані землі. Порушені землі. Забруднені землі. Культурний ландшафт. Рекультивація. Об'єкти рекультиваційних правовідносин. Суб'єкти рекультиваційних правовідносин.

ст. 2 Правове регулювання у сфері рекультиваційних правовідносин

Правове регулювання у сфері охорони земель здійснюється відповідно до Конституції України, Земельного кодексу України, цього Закону, інших нормативно-правових актів, які приймаються відповідно до них.

Розділ 2

Повноваження органів державної влади і органів місцевого самоврядування в галузі рекультивації земель

ст.3 Органи, які здійснюють регулювання в галузі рекультивації земель

Регулювання в галузі рекультивації земель здійснюють Верховна Рада України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, місцеві державні адміністрації, а також спеціально уповноважені центральні органи виконавчої влади в межах повноважень, установлених законом.

Спеціальне державне управління і регулювання земельних відносин з питань проведення рекультиваційних робіт здійснюється: Міністерством екології та природних ресурсів України, Державне агентство земельних ресурсів України, Державна екологічна інспекція України.

Галузеве державне управління і регулювання земельних відносин з питань проведення рекультиваційних робіт здійснюється: Міністерством аграрної політики та продовольства України, Державною інспекцією сільського господарства України і Державною службою з охорони ґрунтів України.

ст.4 Повноваження Верховної Ради України в галузі рекультивації земель

ст. 5 Повноваження Верховної Ради Автономної Республіки Крим у галузі рекультивації земель

ст. 6 Повноваження обласних рад у галузі рекультивації земель

ст. 7 Повноваження Київської і Севастопольської міських рад у галузі рекультивації земель

ст. 8 Повноваження районних рад у галузі рекультивації земель

ст. 9 Повноваження районних у містах рад у галузі рекультивації земель

ст. 10 Повноваження сільських, селищних, міських рад у галузі охорони земель

ст. 11 Повноваження Кабінету Міністрів України в галузі рекультивації земель

ст. 12 Повноваження Ради міністрів Автономної Республіки Крим у галузі рекультивації земель

ст. 13 Повноваження місцевих державних адміністрацій у галузі рекультивації земель

ст. 14 Повноваження Міністерства екології та природних ресурсів України у галузі рекультивації земель

ст. 15 Повноваження Державного агентства земельних ресурсів України у галузі рекультивації земель

ст. 16 Повноваження Державної екологічної інспекції України у галузі рекультивації земель

ст. 17 Повноваження Міністерства аграрної політики та продовольства України у галузі рекультивації земель

ст. 18 Повноваження Державної інспекції сільського господарства України у галузі рекультивації земель

ст. 19 Повноваження Державної служби з охорони ґрунтів України у галузі рекультивації земель

Розділ 3

Контроль у правовідносинах з рекультивації земель

ст. 20 Державний контроль у правовідносинах з рекультивації земель

ст.21 Самоврядний контроль у правовідносинах з рекультивації земель

Розділ 4

Проведення рекультивації земель

ст. 22 Земельні ділянки, які потребують рекультивації

ст. 23 Види рекультивації земель за цільовим призначенням

ст. 24 Категорія осіб, які зобов'язані провести рекультивацію земель

ст. 25 Органи державної влади та місцевого самоврядування, які забезпечують проведення рекультивації земель

ст. 26 Правові підстави проведення рекультивації земель

ст. 27 Правові умови проведення рекультивації земель

Розділ 5

Фінансування рекультиваційних робіт

ст. 28 Система фінансування з рекультивації земель

ст. 29 Суб'єкти, які здійснюють фінансування з рекультивації земель

Розділ 6

Відповідальність за порушення законодавства України про рекультивацію земель

ст. 30 Відповідальність за порушення законодавства України про рекультивацію земель

Розділ 7

Прикінцеві положення

Список літератури

1. Аграрное, земельное и экологическое право Украины. Особенности части учебных курсов: учебное пособие / под редакцией д.ю.н., прфессора Погребного А. А. и к.ю.н., доцента Каракаша И. И. – Х. : ООО «Одиссей», 2001. – 560 с.
2. Адихманов Ф. Х. Государственный и общественный контроль за использованием и охраной земель: учебное пособие / Ф. Х. Адихманов – Барнаул : изд. Алт. ун-та, 1986. – 97 с.
3. Аксененок Г.А. Земельные правоотношения в СССР / Г. А. Аксененок. – М., 1958. – 424 с.
4. Андрейцев В. І. Земельне право і законодавство суверенної України: Актуальні проблеми практичної теорії. / В. І. Андрейцев – К. : Знання, 2005. – 445 с.
5. Андрейцев В. И. Земельная реформа: приватизация. Экология. Право. / В. И. Андрейцев – К., 1997. – 292 с.
6. Андрейцев В. І. Правовий режим використання, відтворення та охорони земель / В. І. Андрейцев // Екологічне право: Особлива частина. – К. : Істина, 2001. – С. 194 – 316.
7. Балакірський В. Б., Павловський А. М., Роганін Ю. В. Деякі проблеми охорони ґрунтів під час проведення геологорозвідувальних робіт / В. Б. Балакірський, А. М. Павловський, Ю.В. Роганін // Вісник ХНАУ. – 2009. – №3. – С. 200 – 203.
8. Барабаш Н. Землі, надані для потреб, пов'язаних з користуванням надрами, як об'єкт правового регулювання / Н. Барабаш // Юридична Україна. – 2009. – №11. – С. 71 – 76.
9. Барабаш Н. Поняття та специфіка правового режиму земель, наданих для користування надрами / Н. Барабаш // Підприємство, господарство і право. – 2009. – №11. – С.99 – 103.

10. Барабаш Н. П. Правовий режим земель, наданих для користування надрами: дис. канд. юр. наук: 12.00.06 / Барабаш Наталія Петрівна. – Л. 2012. – 236 с.
11. Бахуринська М. М. Правові засади концесії земельної ділянки за законодавством України : дис. канд. юрид. наук : 12.00.06 / Марія Михайлівна Бахуринська; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2006 – 186 с.
12. Башмаков Г. С. Право пользование недрами в СССР / Г. С. Башмаков. – М. : «Наука», 1974. – 157 с.
13. Бевз О. В. Правовий режим земель історико-культурного призначення в Україні (історичні ареали історичних місць) : дис. на здобут. наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.06 / Олена Володимирівна Бевз; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2012. – 211 с.
14. Бобкова А. Г. Правове забезпечення рекреаційної діяльності. / А. Г. Бобкова – Донецьк : Юго-Восток, 2000. – 308 с.
15. Бонайн Дж. Розвідка та видобуток сланцевого газу: соціальні та екологічні виклики (короткий огляд) [текст] / Дж. Бонайн, О. В. Кравченко, Г. І. Хомечко; за заг. ред. О. В. Кравченко. – Л., 2013. – 19 с.
16. Бондарчук Н. В. Правове забезпечення раціонального використання та охорони земель авіаційного транспорту України / Н. В. Бондарчук // Часопис Київського університету права. – 2009. – №4. – 267 – 271.
17. Бондарчук Н. В. Правовий режим авіаційного транспорту України : дис. канд. юрид. наук : 12.00.06 / Бондарчук Наталія Валеріївна, Національна академія наук України, Інститут держави і права імені В. Н. Корецького. – К., 2011. – 181 с.
18. Бровко Ф. М. Лісова рекультивация відвальних ландшафтів Придніпровської височини України : монографія Ф. М. Бровко – К. : Арістей, 2009. – 263 с.

19. Буевский Н. М., Зорин Л. Ф. Рекультивация земель, нарушенных горными работами / Н. М. Буевский, Л. Ф. Зорин. – Донецк. : «Донбасс», 1969. – 225 с.
20. Бусойок Д. В. Види органів державного управління земельним фондом / Д. В. Бусуйок // Підприємство, господарство і право – 2009. – №5. – С. 92 – 95.
21. Бухуринська М. М. Правові засади концесії земельної ділянки за законодавством України : дис. канд. юрид. наук : 12.00.06 / Бухуринська Марія Михайлівна; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2006 – 186 с.
22. Вівчаренко О. «Загрози» – універсальний спосіб визначення заборон і обов'язків у сфері правової охорони земель в Україні / О. Вівчаренко // Вісник Львів. ун-ту. Серія юрид. – 2010. – Вип. 51. – С. 279 – 284.
23. Вівчаренко О. Окремі аспекти правової охорони земель в Україні / О. Вівчаренко // Юридична Україна. – 2009. – № 10. – С. 94 – 102.
24. Вівчаренко О. А. Правова охорона земель автомобільного транспорту / О. А. Вівчаренко // Правова політика Української держави : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 70 - річчю Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника / О. А. Вівчаренко. – Том 1. – 19 – 20 лютого 2010 року – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2010. – С. 209 – 212.
25. Вівчаренко О. Правова охорона земель в Україні : монографія / О. А. Вівчаренко. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 333 с.
26. Гавриш Н. С. Відповідальність за забруднення та засмічення ґрунтів в Україні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.06 / Гавриш Наталія Степанівна; Одеська національна юридична академія. – О., 2001. – 168 с.
27. Гавриш Н. С. Еколого-правове регулювання у сфері охорони ґрунтів / Н. С. Гавриш // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – №4. – С. 100 – 106.

28. Гавриш Н. Організаційно-правова форма забезпечення ефективного використання, відтворення та охорони ґрунтів / Н. С. Гавриш // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2012. – Вип. 92. – С. 100 – 104.
29. Гавриш Н. Правові аспекти охорони ґрунтів України від деградації./ Н. Гавриш // Вісник Львів. ун-ту. Серія юрид. – 2011р. – Вип. 54. – С. 284 – 290.
30. Гальчинська Н. Ю. Інституційно-функціональне забезпечення правового режиму земель промислових зон / Н. Ю. Гальчинська // Південноукраїнський правовий часопис Одеського державного університету внутрішніх справ. – 2010 р. – №1. – С. 139 – 142.
31. Гальчинська Н. Ю. Правовий режим земель промислових зон в Україні. : дис. канд. юрид. наук : 12.00.06 / Гальчинська Наталія Юріївна ; Одеська національна юридична академія. – О., 2010. – 188с.
32. Гармаш Н.З., Старых М. К., Фурта А. С. Рекультивация земель, нарушенных открытыми горными работами Н. З. Гармаш, М. К. Старих, А. С. Фурта. – Донецк : «Донбас», 1975. – 89 с.
33. Гетьман А.П., Здоровко Л.М. Регіональний екологічний контроль: теорія правового регулювання : [монографія] / А.П. Гетьман, Л. М. Здоровко. – К. : Ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи, 2004. – 216 с.
34. Гірничий закон України від 06.10.1999 р. № 1127-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 50. – Ст. 433.
35. Господарський кодекс України від 16.08.2003 року, №436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №18, № 19 – 20, № 21 – 22, Ст. 144.
36. Государственный стандарт Союза ССР 17.5.3.04-83. Охрана природы. Земли. Общие требования к рекультивации земель [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.businesseco.ru/>

37. Государственный стандарт Союза ССР 17.5.3.05-84. Охрана природы. Рекультивация земель. Общие требования к землеванию. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.businessesco.ru/>
38. Государственный стандарт Союза ССР 17.4.3.02-85. Охрана природы. Требования к охране плодородного слоя почвы при производстве земельных работ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.businessesco.ru/>
39. Государственный стандарт Союза ССР 17.5.3.06-85. Охрана природы. Земли. Требования к определению норм снятия плодородного слоя почв при производстве земляных работ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.businessesco.ru/>
40. Государственный стандарт Союза ССР 17.5.1.01-83. Охрана природы. Рекультивация земель. Термины и определения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.businessesco.ru/>
41. Даниленко А. С. Концепція загальнодержавної програми використання та охорони земель / А. С. Даниленко // Землевпорядний вісник. – 2004. – № 1. – 54 – 59.
42. Деякі питання поводження з радіоактивними відходами. Постанова КМ України від 29.04.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – № 480. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/480-96-%D0%BF>
43. Добряк Д. С., Мартин А. Г. Сучасний землеустрій – основоположний державний механізм управління в галузі використання та охорони земельних ресурсів у ринковому середовищі / Д. С. Добряк, А. Г. Мартин // Землеустрій і кадастр. – 2011. – №3 – С. 3 – 9.
44. Екологічне право України. Особлива частина : навч. посіб. / О. М. Шуміло (кер. авт. кол.), В. А. Зуєв, І. В. Бригадир та ін. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 432 с.
45. Екологічне право України : підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. Каракаша І. І. – Одеса : Фенікс, 2012. – 788с.

- 46.Ерозія ґрунту та її види [Електронний ресурс]. Вікіпедія – Режим доступу :
<http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%96%D1%8F>
- 47.Єлькін С. В. Застосування ландшафтного підходу до регулювання земельних відносин в умовах адаптації правової системи України до асоієс communaautaire / С. В. Єлькін // Ученые записки Таврийского национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2008. – Том 21(60). – №2. – 262 – 274.
- 48.Єлькін С. В. Категорія «ландшафт» у земельному та екологічному законодавстві України та інших держав / С. В. Єлькін // Ученые записки Таврийского национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2010. – Том 23 (62). – № 2. – 161 – 168.
- 49.Єлькін С. В. Правове регулювання ландшафтного використання та охорони земель в Україні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.06. / Єлькін С. В.; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2012. – 247с.
- 50.Жариков Ю. Г. Закон на страже землепользования: (Предупреждение земельных правонарушений) / Ю. Г. Жариков. – М. : Юрид. лит., 1985. – 144с.
- 51.Жариков Ю. Г. Закон о земле / Ю. Г. Жариков. – М. : «Сов. Россия», 1972. – 144с.
52. Жариков Ю. Г. Охрана почв – обязанность землепользователей / Ю. Г. Жариков. – М. : «Юридическая литература», 1965г. – 80 с.
- 53.Жариков Ю. Г. Правовая охрана почв в СССР : диссертация на соискания научной степени кандидата юридических наук / Юрий Григорьевич Жариков. – М., 1963 г. – 261с.
- 54.Жиденко О. Ю. Правові аспекти рекультивациі земель / О. Ю. Жиденко // Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних,

- екологічних відносин і природокористування в Україні та країнах СНД : Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 10 – 11 вересня 2010 р.): збірник наукових праць / За заг. ред. А. С. Статівки та ін. – Луцьк : РВВ ЛНТУ, 2010. – С. 196 – 199.
55. Зайцев Г. А., Моторина Л. В., Данько В. Н. Лесная рекультивация. / Г. А. Зайцев, Л. В. Моторина, В. Н. Данько – М. : «Лесная промышленность», 1977. – 128 с.
56. Зарьков В. М. Почва как объект правовой охраны / В. М. Зарьков // Советское государство и право. – 1981. – С. 128 – 132.
57. Здійснення заходів з охорони земель протягом 2010 – 2012 років / Матеріали Державного агентства земельних ресурсів України. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <http://land.gov.ua/zemleustrii-ta-okhorona-zemel/104379-zdiisnennia-zakhodiv-z-okhorony-zemel-protiahom-2010-2012-rokiv.html>
58. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3-4. – Ст. 27.
59. Земельний кодекс України: науково-практичний коментар / За ред. В. І. Семчика. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003 – 680 с.
60. Земельне право України : підруч. / Г. І. Балюк, Т. О. Коваленко, В. В. Носік та ін.; за ред. В. В. Носіка. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». – 2008. – 511 с.
61. Земельное право Украины: [учеб. пособие] / [под ред. Погребного А. А., Каракаша И. И.] – К. : Истина, 2002. – 496 с.
62. Земельне право України : Підручник / За ред. О. О. Погрібного та І. І. Каракаша. – Вид. 2. – [перероб. і доп.]. – К. : Істина, 2009. – 600 с.
63. Кичилук Т. С. Державний контроль за використанням та охороною земель сільськогосподарського призначення : автореферат дис. канд. юрид. наук : 12.00.07 / Т. С. Кичилук; Національний аграрний університет. – К., 2007. – 20 с.

64. Кірін Р. С. Види права видобування корисних копалин за суб'єктними ознаками. / Р. С. Кірін // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2005. – № 63 – 64. – С. 110 – 117.
65. Кірін Р. С. Законодавство про надра і гірниче законодавство: проблеми та перспективи систематизації / Р. С. Кірін // Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських відносин: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 17 – 18 травня 2013 р.). – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. – С.44 – 47.
66. Кірін Р. С. Правове забезпечення видобування корисних копалин : дис. канд. юрид. наук: 12.00.06 / Кірін Р. С., Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2006. – 240 с.
67. Коваленко Т. Логіко-структурні дефекти земельно-правових норм / Т. Коваленко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2012р. – Вип. 92. Юридичні науки. – С. 20 – 23.
68. Коваленко Т. Г. Окремі питання правового регулювання інституційно-функціонального забезпечення ефективного використання, відтворення та охорони земель сільськогосподарського призначення / Т. Г. Коваленко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія юридичні науки. – 2005. – Вип. 65 – 66. – С.75 – 81.
69. Ковальчук Т. Г. Окремі питання правового регулювання інституційно-функціонального забезпечення ефективного використання, відтворення та охорони земель сільськогосподарського призначення / Т. Г. Коваленко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія юридичні науки. – 2005. – Вип. 65 – 66. – С.75 – 81.
70. Ковальчук Т. Г. Правові аспекти ґрунтозахисних гарантій охорони земель / Т. Г. Ковальчук // Вісник Київського національного

- університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2004. – Вип. 56 – 59 – С.112 – 116.
- 71.Ковальчук Т. Г. Правові аспекти юридичних засобів охорони земель / Т. Г. Ковальчук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2004. – Вип. 60 – 62. – С. 68 – 72.
- 72.Ковальчук Т. Г. Правове забезпечення організаційно-технічних засобів охорони земель / Т. Г. Ковальчук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2004. – Вип. 56-59. – С. 164 – 167.
- 73.Ковальчук Т. Г. Теоретико-правові дослідження та проблеми правового регулювання у сфері охорони земель в Україні / Т. Г. Коваленко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2012. – Вип.92. – С. 16 – 20.
- 74.Ковальчук Т. Г. Які умови зняття ґрунтового покриву земельної ділянки визначені в чинному законодавстві? / Т. Г. Коваленко // Агробізнес сьогодні. – 2011. – Серпень №15 – 16. – С.16 – 17.
- 75.Ковач Д. Л. Щодо підстав та умов набуття права на землю громадянами України / Д. Л. Ковач // Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 17 – 18 травня 2013р.). – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2013. – С. 173 – 175.
- 76.Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12. 1984 року, / № 8073-Х // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР). – 1984, додаток до №51. – Ст.1122.
- 77.Кодекс України про надра від 27.07.1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – № 36. – Ст. 340.
- 78.Колбасин А. А. Рекультивация земель и некоторые вопросы экономики / А. А. Колбасин. – Днепропетровск, 1972. – 210 с.

- 79.Конишева О. В. Правове забезпечення запобігання деградації земель сільськогосподарського призначення : дис. канд. юрид. наук : 12.00.06 / Конишева Олена Василівна; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – 174 с.
- 80.Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
- 81.Концепція Державної цільової програми розвитку земельних відносин в Україні на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17. 06. 2009р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/743-2009-%D1%80>
- 82.Краснова М. В. Методологічні засади сучасного екологічного права / М. В. Краснова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2012. – Випуск. 92. – С. 5 – 8.
- 83.Краснов Н. И. Теоретические основы правового режима земель специального назначения в СССР. : афтореферат на соискание учен. степени доктора юрид. наук / Н. И. Краснов; Академия наук СССР. Институт государства и права. – М., 1966. – 31 с.
- 84.Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року № 2341-III // Відомості Верховної Ради України – 2001. – №25 – 26. – ст. 131.
- 85.Круглий стіл Проблеми поводження з промисловими відходами, що містять природні радіонукліди : матеріали круглого столу м. Київ, (24. 02. 2012) р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/736/>
- 86.Кулинич П. Ф. Земельна ділянка як об'єкт правових відносин: поняття, ознаки, види / П. Ф. Кулинич // Часопис Київського університету права. – 2010. – №3. – С. 217.
- 87.Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони ґрунтів України / П. Ф. Кулинич // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009. – №2 (88). – С. 79 – 88.

- 88.Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні : монографія / П. Ф. Кулинич – К. : Логос, 2011. – 688 с.
- 89.Кулинич П. Ф. Правова політика України у сфері сільськогосподарського землекористування: стан та шляхи вдосконалення / П. Ф. Кулинич // Учёные записки Таврийского национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – Том 23 (62). – 2010. – №1. – С.223 – 230.
- 90.Лебідь В. І. Окремі аспекти правового регулювання рекультивації земель в Україні / В. І. Лебідь // Юридична наука. – 2012. – №11. – С. 29 – 33.
- 91.Леонець В. О. Стратегія напрямків з охорони земель / В. О. Леонець // Землевпорядний вісник. Науково-виробничий журнал. –1997. – № 1. – С. 53 – 54.
- 92.Лісова Т. В. Правове регулювання землеустрою : дис. канд. юрид. наук : 12.00.06 / Лісова Тетяна Вікторівна, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – 189 с.
- 93.Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р. №3852-ХІІ (в ред. Закону України від 08.02.2006 р. № 3404-IV) // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – №21. – ст. 170.
- 94.Мазур В., Голубченко А. Морфологія і генезис гірничо-металургійного комплексу України // «Дзеркало тижня». – №11 – 24.03.2007 р. – С. 10.
- 95.Мандрик В. О. Відтворення порушених земель: зарубіжний досвід, механізм фінансування / В. О. Мандрик // Збірник наукових праць Національного лісотехнічного університету. – 2005. – Вип. 15.6. – С. 208 – 212.
- 96.Мандрик В. О. Еколого - економічні проблеми відтворення порушених земель у контексті вимог екологічної політики / В. О. Мандрик // Науковий вісник Економічні аспекти екологізації землекористування

- Національного лісотехнічного університет України. – 2005. – Вип.15.6. – С. 482 – 488.
- 97.Мандрик В. О. Екологічні проблеми гірничодобувних підприємств Львівсько-Волинського вугільного басейну і шляхи їх вирішення / В. О. Мандрик // Науковий вісник Економічні аспекти екологізації землекористування Національного лісотехнічного університет України. – 2004. – Вип. 14.7. – С.347 – 350.
- 98.Мандрик В. О. Економічне регулювання рекультивації земель, порушених діяльністю підприємств вугільної промисловості : дис. канд. екон. наук : 08.00.06 / Мандрик Василь Олегович, Національний лісотехнічний університет України. – Л., 2008. – 235 с.
- 99.Мартин А. Г., Краснолуцький О. В. Надання земельних ділянок при проведенні розвідки родовищ корисних копалин: удосконалення організаційно-правового механізму / А. Г. Мартин, О. В. Краснолуцький // Землеустрій і кадастр. – 2013 р. – №1. – С. 21 – 28.
100. Мартин А. Управління земельними ресурсами: пріоритетні завдання на сучасному етапі реформ / А. Мартин // Землевпорядний вісник. – 2008 . – №2. – С. 30 – 36.
101. Медведева Н. П. Правові засади гірничої концесії : дис. канд. юрид. наук: 12.00.06 / Наталія Петрівна Медведева; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2008. – 198 с.
102. Меркулова О., Мірошніченко А. Правовий режим несільськогосподарських угідь, що були передані у колективну власність сільськогосподарських підприємств // Земельне право України. – 2007. – № 8 – 9. – С.40 – 45.
103. Мірошніченко А. М. Земельне право України : підручник. – К. : Алтера; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 712 с.

104. Мірошніченко А. М., Марусенко Р. І. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України. – К.: Правова єдність, 2009. – 496 с.
105. Мірошніченко А. М., Марусенко Р. І. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України / А. М. Мірошніченко, Р. І. Марусенко. – К. : Правова єдність, 2013. – 544 с.
106. Мірошніченко А. М. Нормування як засіб правового регулювання земельних відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.06 / А. М. Мірошніченко ; Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – 19 с.
107. Мосинець В. Н., Грязнов М. В. Горные работы и окружающая среда / В. Н. Мосинець, М. В. Грязнов. – М. : «Недра», 1978. – 192 с.
108. Моторина Л. В., Забелина Н. М. Рекультивация земель, нарушенных горнодобывающей промышленностью / Л. В. Моторина, Н. М. Забелена. – М., 1968. – 90 с.
109. Мотрина Л. В., Овчиников В. А. Промышленность и рекультивация земель / Л. В. Моторина, В. А. Овчиников. – М. : «Мысль», 1975. – 240 с.
110. Моторина Л. В. Опыт рекультивации нарушенных промышленностью ландшафтов в СССР и зарубежных странах / Л. В. Моторина. – М., 1975. – 57 с.
111. Мунтян В. Л. Правова охорона ґрунтів Української РСР / В. Л. Мунтян. – К. : «Наукова думка», 1965. – 100с.
112. Мунтян В. Л. Правова охорона природи УРСР / В. Л. Мунтян. – К. : «Вища школа», 1982. – 232 с.
113. Мунтян В. Л. Правові проблеми раціонального природокористування. – К. : «КНУ», 1973. – 181 с.
114. Про затвердження Порядку видачі та анулювання спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельних ділянок : наказ Державного комітету України по

- земельних ресурсах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0070-05>
115. Нікітенко В. Розмежування земель державної та комунальної власності – актуальне питання земельного права / Вікторія Нікітенко // Землевпорядний вісник. – 2013р. – № 5. – С. 45 – 47.
116. Носік В. В. Право власності на землю Українського народу : монографія / В. В. Носік. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 544с.
117. Оверковська Т. К. Особливості контролю за дотриманням законодавства України про охорону земель від забруднення та псування / Т. К. Оверковська // Збірник наукових праць за результатами Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин в Україні» (м. Хмельницький, 14 – 15 травня 2010 року). – Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2010. – С.29 – 35.
118. Оверковська Т. К. Правові засади охорони земель від забруднення та псування в Україні : дис. канд. юрид. наук: 12.00.06 / Оверковська Тетяна Константиновична; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2008. – 210 с.
119. Офіційні дані Державного агентства земельних ресурсів комітету України // Офіційний сайт Державного агентства земельних ресурсів комітету України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://dazru.gov.ua/terra/control/uk/publish/article?art_id=122034&cat_id=37208
120. Охорона ґрунтів : навч. посіб. / М. К. Шикуча, О. Ф. Ігнатенко, Л. Р. Петренко, М. В. Капштик. – К. : Т – во «Знання», КОО, 2001. – 398 с.
121. Охрана окружающей среды в ГДР: Очерки природоохранного права: Пер. с нем. / Под ред. и вступ. ст. О. С. Колбасова. – М.: Прогресс, 1986, 336с.

122. Охорона та раціональне використання природних ресурсів і рекультивация земель: навч. посібник / П. П. Надточій, Т. М. Мислива, В. В. Морозов та ін.; за заг. ред. П. П. Надточія, Т. М. Мисливої. – Житомир : Видавництво «Державний агроекологічний університет», 2007. – 420 с.
123. Палій Н. І. Правове регулювання використання та охорони земель рекреаційного призначення : дис. канд. юрид. наук : 12.00.06 / Палій Наталія Іванівна; Національний університет «Одеської юридичної академії». – О., 2011. – 224 с.
124. Панас Р. М. Раціональне використання та охорона земель : навчальний посібник / Ростислав Миколайович Панас. – Львів : Новий Світ-2000, 2008. – 352 с.
125. Петров Г. И. Правовая охрана почв в СССР / Г. И. Петров // Правоведение. Известие высших учебных заведений.–1977. – С. 15–23.
126. Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України: Указ Президента України від 13.04.2011 р. № 452. – [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/452/2011/page>
127. Положення про проектування гірничодобувних підприємств України та визначення запасів корисних копалин за ступенем підготовленості до видобування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0846-04>
128. Справа № 2-196. За позовом Шестопалко С. М., Шестопалко Г. М. до закритого акціонерного товариства «Агробуд» про стягнення матеріальної та моральної шкоди / Поточний архів Ярмолинецького районного суду Хмельницької області – 2008 р. – 25 с.
129. Правдюк В. М. Поділ земель України за цільовим призначенням за законодавством України : дис. на здобут. наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.06 / Правдюк Віталій Михайлович; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2012. – 221 с.

130. Право довкілля (екологічне право): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П. Д. Пилипенко, В. І. Федорович, М. Я. Ващишин [та ін.]; за ред. П. Д. Пилипенка. – К. : Ін. Юре, 2010. – 401 с.
131. Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення : монографія / [А. П. Гетьман, М. В. Шульга, А. М. Статівка та ін.]; за ред. А. П. Гетьмана та В. Ю. Уркевича. – Х. : Право, 2012. – 448 с.
132. Правові форми екологічного контролю: навчальний посібник / М. В. Краснова, Е. В. Позняк, Т. Г. Коваленко [та ін.] за ред. Красної М. В. – К. : Алтера, 2012. – С. 370 – 386.
133. Правовая охрана природы в СССР: [учебное пособие] Под ред. В. В. Петрова. – М. : Юрид. лит., 1976. – 352 с.
134. Про автомобільні дороги: Закон України від 08.09.2005р. №2862-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. - №51. – Ст.556.
135. Проведення робіт з охорони земель потребує належного фінансування. Державне агентство земельних ресурсів. Станом на 8 червня 2011 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dazru.gov.ua/terra/control/uk/publish/article;jsessionid=24AE4231C5FDDE5809CF3ADED9F99591?art_id=122927&cat_id=20657
136. Про видобування і переробку уранових руд: Закон України від 19.11.1997 р. // Відомості Верховної Ради України. - №11 – 12 – Ст. 39.
137. Про визначення розміру збитків, завданих унаслідок непроведення робіт з рекультивації порушених земель: постанова КМ України від 17. 12. 2008 року. № 1098. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1098-2008-%D0%BF>
138. Про використання земель оборони: Закон України від 27 листопада 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. - №14 – ст.209.
139. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності :

- Закон України від 6 вересня 2012 р., № 5245-VI // Голос України від 13.10.2012р. – № 193.
140. Про Державне агентство земельних ресурсів України: Указ Президента України від 8 квітня 2011 р. № 445 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/445/2011>
141. Про державний контроль за використанням та охороною земель : Закон України від 19.06.2003 р. № 963-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 350.
142. Про Державну інспекцію сільського господарства України : Указ Президента України від 13.04.2011 р. № 459/2011 // Урядовий кур'єр від 18.05.2011 р. – № 88.
143. Про Державну екологічну інспекцію України : Указ Президента України від 13.04.2011 р. № 454/2011 // Урядовий кур'єр від 11.05.2011 р. – № 83.
144. Про екологічну мережу України : Закон України від 24 червня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 45. – Ст. 502.
145. Проект закону України «Про Загальнодержавну програму використання та охорони земель» // Землеустрій та кадастр. Науково-виробничий журнал – 2004. - №1 – 2. – С. 101 – 119.
146. Про Загальнодержавну програму поводження з токсичними відходами: Закон України від 14.09.2000 р. № 1947-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – №44. – Ст.374
147. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки : Закон України від 21 вересня 2000 року // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 47. – Ст. 405.
148. Про Загальнодержавну цільову програму захисту населення і територій від надзвичайної ситуації техногенного та природного

- характеру на 2013 – 2017 рік : Закон України 07.06.2012 р. №4909-VI // Відомості Верховної Ради 2013. – №19 – 20. – Ст.173.
149. Про затвердження звіту про наявність і використання земель в Українській РСР : постанова Ради Міністрів Української РСР від 22. 08. 1986 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/114-86-%D0%BF>
150. Про затвердження державної програми розвитку внутрішнього виробництва: Постанова КМ України від 12.09.2011 р. – №1130. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1130-2011-%D0%BF>
151. Про затвердження Конституції Автономної республіки Крим / Закон України від від 23 грудня 1998 року // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1999. – № 5 – 6. – Ст. 43.
152. Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності, пов'язаної з проведенням робіт із землеустрою, землеоціночних робіт та земельних торгів, і визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю) : постанова КМ України від 17.12. 2012р. №1207 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1207-2012-%D0%BF>
153. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу : постанова КМ України від 25. 07. 2007р. №963 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/963-2007-%D0%BF>
154. Про затвердження Переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів : постанова КМ України від 17.09.1996р. //

- Відомості Верховної Ради України. – № 1147 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1147-96-%D0%BF>
155. Про затвердження Положення про порядок надання гірничих відводів : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 р. № 59 // Зібрання постанов Уряду України. – 1995. – № 4. – Ст. 94.
156. Про затвердження Порядку складання плану земельно-господарського устрою територій і населеного пункту : Постанова КМ України від 24. 091993 р. №158/61 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0152-93?nreg=z0152-93&find=1&text=%F0%E5%EA%F3%EB%FC%F2%E8%E2%E0%F6%B3%BF>
157. Про затвердження Порядку ведення агрохімічного паспорта поля, земельної ділянки : наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 11.10.2011р. №536 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1517-11>
158. Про затвердження Порядку видачі та анулювання спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельних ділянок : наказ Державного комітету України по земельних ресурсах від 04.01.2005 р. № 1 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 4. – Ст. 236.
159. Про затвердження Порядку планування та здійснення контрольних заходів з питань перевірки стану дотримання суб'єктами господарювання вимог земельного законодавства : наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 25. 02.2013р. № 132 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0412-13>
160. Про затвердження Порядку складання плану земельно-господарського устрою територій і населеного пункту: постанова КМ України від 24. 091993 р. №158/61 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0152-93?nreg=z0152->

[93&find=1&text=%F0%E5%EA%F3%EB%FC%F2%E8%E2%E0%F6%B3%BF](#)

161. Про затвердження Правил відтворення лісів і лісорозведення. Постанова КМ України від 16.01.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. № 97. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/97-96-%D0%BF?nreg=97-96-%EF&find=1&text=%F0%E5%EA%F3%EB%FC%F2%E8%E2%E0%F6%B3%BF>
162. Про затвердження Програми поводження з твердими побутовими відходами : Постанова КМ України від 04.03. 2004 р. № 265 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/265-2004-%D0%BF>
163. Про заходи з упорядкування видобутку бурштину в Україні: Указ Президента України від 15.01.2008 р. №17/ 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/17/2008>
164. Про земельну реформу: постанова ВР України від 18 грудня 1990 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 10. – Ст. 98, 100.
165. Про землеустрій : Закон України від 22.05.2003 р. № 858-IV// Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 282.
166. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 16 травня 2008 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2008. – № 25. – Ст. 241.
167. Про Концепцію розвитку гірничо-металургійного комплексу України до 2010 року: постанова ВР України від 17.10. 1995 р. // Відомості Верховної Ради України – 1995. – № 39. – Ст. 295.
168. Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів: Постанова ВР України від 24. 12. 199р. № 1359. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1359-14>
169. Про концесії від 16.07.1999р. № 997-XIV //Відомості Верховної Ради України. – 1999. – №41 – Ст.372.

170. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 року // Відомості Верховної Ради (ВВР) – 1999. – № 20 – 21. – Ст. 190.
171. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року // Відомості Верховної Ради (ВВР) – 1997. – № 24. – Ст. 170.
172. Про меліорацію земель : Закон України від 14.01. 2000 р. № 1389 – XIV // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – №11. – Ст.90.
173. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки : Постанова ВР України від 05.03.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – №38-39. – Ст. 248.
174. Про оренду землі : Закон України від 06. 10. 1998 р. №161-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 46-47 – Ст. 280.
175. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року : Закон України від 18.10.2005р. №2982-IV// Відомості Верховної Ради України. – 2006. – №1. – Ст.17.
176. Про основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21 грудня 2010 р. №2818-VI // ВВРУ – 2011. – №26 – Ст. 218.
177. Про Основні напрямки державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки : постанова ВР України від 05.03.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80>
178. Про основні напрямки земельної реформи в Україні на 2001-2005 роки: Указ Президента України від 30.05.2001р. – №372/2001. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/372/2001>

179. Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 349.
180. Про перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену небезпеку : постанова КМ України від 27 липня 1995 р. №554. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/554-95-%D0%BF>
181. Про першочергові заходи щодо підготовки і проведення земельної реформи : постанова КМ України від 7.05.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. № 334. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/334-93-%D0%BF>
182. Про поводження з радіоактивними відходами : Закон України від 30.06.1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – № 27. – Ст.198.
183. Про Положення про Державну екологічну інспекцію України: Указ Президента України від 13.04.2011 р. № 454/2011 // Урядовий кур'єр від 11.05.2011 р. – № 83.
184. Про положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України : Указ Президента України від 23. 04. 2011р. №500. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/500/2011/page>
185. Про проголошення незалежності України : Постанова ВР Української РСР від 24. 08.1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 38. – Ст.502.
186. Про реалізацію статті 85 Закону України Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : постанова КМ України від : 15.05.2013 р. №339 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/339-2013-%D0%BF>
187. Про рекомендації парламентських слухань щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства в Україні : Постанова ВР України від 20.02.2003 р. № 565-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/565-iv>

188. Про рекультивацію земель, збереження і раціональне використання родючого шару ґрунту при розробці родовищ корисних копалин і торфу, проведенні геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт : постанова Ради Міністрів Української РСР від 14. 07. 1976 р. № 327. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/327-76-%D0%BF>
189. Про розширення і поліпшення робіт по рекультивації земель постанова Ради Міністрів Української РСР від 02.07.1979 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/335-79-%D0%BF>
190. Про співробітництво між Міністерством оборони України та Міністерством навколишнього природного середовища Канади щодо Проекту з оцінки екологічного стану та рекультивації місць колишнього розташування міжконтинентальних балістичних ракет : Меморандум від 06.02.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/124_043
191. Про столицю України – місто-герой Київ : Закон України від 15 січня 1999 року // Відомості Верховної Ради (ВВР) – 1999. – № 11. – Ст. 79.
192. Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми поводження з відходами на 2013 – 2020 роки : розпорядження КМ України від 03.01.2013р. №22-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/22-2013-%D1%80>
193. Про транспорт : Закон України від 11 листопада 1994 // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – №51. – ст.446.
194. Про утворення Державної інспекції з контролю за використанням та охороною земель: постанова КМ України від 21. 06.2010 р. №477. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/477-2010-%D0%BF>

195. Про хід структурної перебудови вугільної промисловості: Постанова КМ України від 28.03.1997 р. // Відомості Верховної Ради України. №280 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280-97-%D0%BF/page?text=%F0%E5%EA%F3%EB%FC%F2%E8%E2%E0%F6%B3%E9%ED%E8%F5+%F0%EE%E1%B3%F2>
196. Рациональное пользование природных ресурсов и окружающей среды / под ред. и сост. В. Ф. Художал. – М. : Вп. П. 1978. – 239 с.
197. Рекультивация, охрана та раціональне використання природних ресурсів і рекультивация земель: навч. посібник / П. П. Надточій, Т. М. Мислива, В. В. Морозов та ін.; За заг. ред. П. П. Надточія, Т. М. Мисливої. – Житомир : Видавництво «Державний агроекологічний університет», 2007. – С.401 – 413.
198. Про затвердження Тимчасового положення щодо рекультивації порушених земель у м. Кривому Розі: Рішення XX сесії Криворізької міської ради Дніпропетровської області XXIV скликання від 29.09.2004 №2268. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kryvyrih.dp.ua/ua/st/pg/11209450892233_s/
199. Романюк М. З. Окремі проблеми правового забезпечення охорони земель оборони / М. З. Романюк //Правова політика Української держави : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. (19 – 20 лютого 2010 року). – Том 1. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2010. – С. 326 – 329.
200. Романюк М. З. Правовий режим земель оборони України : автореф. дис. на здобуття наук. ступен. к. ю. н. : 12. 00. 06. / М. З. Романюк. – К., 2013. – 20с.
201. Світличний О. П., Слюсаренко С. В. Органи місцевої влади в управлінській діяльності земельними ресурсами / О. П. Світличний,

- С. В. Слюсаренко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Вип. 173. Ч. 1. Серія «Право». – 2012. – С. 193 – 199.
202. Світличний О. П. Раціональне використання та охорона земельних ресурсів: поняття і зміст / О. П. Світличний // Землеустрій і кадастр. – 2011. – № 1. – С. 50 – 52.
203. Семчик В. Земля під охороною закону / В. Семчик // Право України. – 2008. – №11. – С. 57 – 63.
204. Семчик В. І. Земельне право України: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / В. І. Семчик, П. Ф. Кулинич, М. В. Шульга. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2008. – С.361 – 363.
205. Сидорова С. В. Правове забезпечення підвищення родючості ґрунтів : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.06 / Сидорова С. В.; Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – Х., 2013. – 20 с.
206. Сидор В. Д. Публічна земельна власність / В. Д. Сидор // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2013р. – Вип. 644. Правознавство. – С. 96 – 100.
207. Сидорова С. В. Сутність, ознаки та особливості родючості ґрунтів як правової категорії / С. В. Сидорова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Право. – 2011. – Вип. №10. – С.287 – 291.
208. Смовж К. О. Правове регулювання використання та охорони земель гірничодобувної промисловості : дис. канд. юрид. наук : 12.00.06 / Смовж К. О., Національна академія наук України інститут держави та права ім. В. М. Корецького. – К., 2013 – 222с.
209. Советское земельное право / под ред. проф. В. С. Шелестова. – Х., 1981. – 232 с.
210. Стан земельних ресурсів та ґрунтів Львівської області за 2009 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://5ka.at.ua/load/ekologija/stan_zemelnih_resursiv_ta_runtiv_u_lvivskij_oblasti_regionalna_dopovid/18-1-0-10690

211. Станкевич Н. Г. Земельное право: Учебное пособие / Н. Г. Станкевич. – Мн. Книжный дом, 2003. – 544 с.
212. Сучасна концепція хімічної меліорації кислих і солонцевих ґрунтів. Харків: «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О. Н. Соколовського» – 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://issar.com.ua/novatsiyi/kontsieptsiyi>
213. Титова Н. Землі як об'єкт правового регулювання / Н. Титова // Право України. – 1998. - №4. – С. 10 – 15.
214. Тихенко Р. В. Землеустрій як ефективний інструмент організації раціонального використання та охорони земель: окремі аспекти / Р. В. Тихенко // Землеустрій і кадастр. – 2010. – № 4. – С. 15 – 19.
215. Третяк А., Другак В. Стандартизація та нормування у сфері землеустрою та сталого землекористування. / Антон Третяк, Валентина Другак // Землевпорядний вісник. – 2007. – №2. – С. 51 – 55.
216. Третяк А.М. Інституційні механізми системи реєстрації земельних ділянок і права власності на них / А.М. Третяк // Землевпорядний вісник. – 1999. - № 1. – С. 3 – 9.
217. Третяк А.М. Антологія земельних відносин, землеустрою, земельного кадастру, охорони земель та економіки землекористування в Україні: Вибрані твори в 5 томах. Том 1. Земельні відносини / Упоряд. Другак В. М. – К.: ТОВ «ЦЗРУ», 2009. – 550 с.
218. Управління державними землями сільськогосподарського призначення в Україні / Катя Дельс, Максим Федорченко, Оксана Франкевич, Пітер Штеффенс; пер. з англ. – К. : ГО ІРЦ «Реформування земельних відносин в Україні», 2008. – 104 с.
219. Фролов М. О. Охорона земель як еколого-правовий імператив земельного законодавства / М. О. Фролов // Вісник Хмельницького університету управління та права. – 2002. - № 3. – С. 74 – 75.

220. Хом'яченко С. І. Правове забезпечення контролю за використанням та охороною земель в Україні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.06 / Хом'яченко Світлана Іванівна; Національна академія наук України, Інститут держави і права імені В. М. Корецького. – К., 2004 – 207с.
221. Хохлова І. В. Правове регулювання припинення надкористування в Україні : дис. канд. юрид. наук: 12.00. 06 / Хохлова Ірина Вікторівна; Харківський національний університет внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України. – Х., - 2008. – 215 с.
222. Черпецький О. З., Карплюк І. Р. Стратегічна роль загальнодержавної програми використання та охорони земель / О. З. Черпецький, І. Р. Карплюк // Землеустрій і кадастр. – 2008. – № 4. – С. 4 – 11.
223. Чудик І. І., Чудик-Білоусова Н. І. Необхідність правового регулювання відносин щодо видобування сланцевого газу в Україні / І. І. Чудик, Н. І. Чудик-Білоусова // Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин (м. Хмельницький, 17-18 травня 2013 р.). – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2013. – С. 109 – 113.
224. Шапоренко О. І. Механізм державного управління земельними ресурсами (на прикладі деградованих і малопродуктивних земель) : дис. доктора наук з держ. Управління : 25.00.02 / Шапоренко Ольга Іванівна; Донецький державний університет управління. – Д., 2005. – 453с.
225. Шарий Г. Державне управління земельними ресурсами: стратегія і перспективи контролю та охорони земель / Г. Шарий // Землевпорядний вісник. – 2011. – № 1. – С. 8 – 9
226. Швець В. Д. Органи державної влади України як суб'єкти земельних правовідносин : дис. канд. юрид. наук : 12.00.06 / Швець

- Вікторія Дмитрівна; Національна академія наук, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2008. – 211с.
227. Шелевицький І. Атомна енергетика і чорна металургія - що з того українцям? / Шелевицький Ігор// «Дзеркало тижня» – 4.08.2007 р. – №11. – С.8.
228. Шемшученко Ю. С. Правовая охрана окружающей среды в области промышленного производства: монография / Ю. С. Шемшученко. – К. : Наукова думка, 1986. – 220 с.
229. Шем'яков О. П. Правове регулювання використання та охорони надр : дис. на здобут. наук. ступення канд. юр. наук: 12.00.06 / Олександр Петрович Шем'яков. – Х., 2003. – 208 с.
230. Шеремет А. П. Земельне право України : підручник / А. П. Шеремет. – Чернівці : ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2008. – 632 с.
231. Шульга А. М. Кримінально - правова охорона земель від забруднення або псування : дис. канд. юрид. наук. : 12.00.08 / Шульга Андрій Михайлович; Національний університет внутрішніх справ МВС України. – Х., 2004. – 207 с.
232. Шульга М. В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях / М. В. Шульга. – Х., 1998. – 224 с.